ئیبن تەیمیە

(٦٦١ك-٧٢٨ك/ ١٢٦٣ز-١٣٢٨ز)

ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا

نووسینی:

نهاد جلال حبیب اللە

بسم الله الرحمن الرحیم

پێناسی کتێب

ناوی کتێب: ئیبن تەیمیە (ڕەچەڵەک و ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا).

نووسەر: نهاد جلال حبیب اللە

چاپخانە: چاپخانەی

چاپ: یەکەم

تیراژ: ١٠٠٠

ساڵی چاپ: ١٤٣٠ک - ٢٠٠٩ز / سلێمانی

نرخ: ٣٠٠٠ دینار

ژمارەی سپاردن:

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ نووسەر

بسم الله الرحمن الرحیم

﴿ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُم مَّن قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلاً ﴾

الأحزاب٢٣

ئەم کتێبە لە بنەڕەتدا توێژینەوەیەکە خوێندکار (نیهاد جەلال حەبیبوڵلا) پێشکەشی بەشی مێژووی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی کردووەلە ساڵی خوێندنی (٢٠٠٨-٢٠٠٩) ز. بە سەرپەرشتی بەڕێز د.صەلاح کانەبی و ئەندامانی لیژنەی گفتگۆو هەڵسەنگاندنیشی بەڕێزان د. عطا عبدالرحمن و د.شوان عوسمان بوون، وەك بەشێك لە پێداویستیەکانی بەدەستهێنانی پلەی بەکالۆریۆس لە مێژوودا، کە بە پلەی (نایاب) وەرگیراوە.

سوپاس و پێزانین

❖ سوپاس‌و ستایشی پەروەردگارم دەکەم کە توانای بەکارخستنی بیر و پێنووسی پێبەخشیم تا ئەم لێکۆڵینەوە نەوازشیە ئامادە بکەم.

❖ سوپاس بۆ سەرپەرشتیاری بەڕێزی توێژینەوەکەم د.صەلاح کانەبی کە لە سەرەتاوە دڵسۆزانە یارمەتی دام.

❖ سوپاس بۆ ئەندامانی لیژنەی گفتگۆو هەڵسەنگاندنی ئەم توێژینەوەیە بەڕێزان د.عطا عبدالرحمن و دکتۆر شوان عوسمان.

❖ سوپاسی هەموو مامۆستایانی بەڕێزم دەکەم، کە هەر هەوڵێکی زانستیمان بەرهەمی ڕەنجی ئەوانە.

❖ سوپاس بۆ هاوڕێیانی بەڕێزم، هەموو ئەوانەی بە وشەیەك یان بزەیەکیش بێت یارمەتیدەر و هاندەرم بون.

پێشکەشە

* بە دایکی ئازیزو دڵسۆزم کە بەرزترین هیواو ئامانجم گەشتنە بە ژێرپێیەکانی.

* بە باوکی خۆشەویستم کە بە ئارەقەی نێوچاوانی ئەم نەمامەی ئاوداوە تا بەری ڕەنجی دڵسۆزانەی خۆی ببینێتەوە.

* بە هەموو ئەوانەی لە کاروانی زانستدا خۆیان ناونووس کردووە.

* بەو کەسانەی تامەزرۆی مەیدانی توێژینەوەی مێژووین تا لەمڕۆی ژیانیاندا داهاتووی پێببینن.

* بە هەموو مامۆستایانی بەڕێزم کە لە سەرەتای ژیانمەوە لە بەخشینی پیتێکەوە تا ئەم ساتەش دەستبەردارم نەبون.

* بەوانەی تامەزرۆی دیداریانم و لێیان دوورم.

هێما و كورتكردنەوەكان

س.پ	سەرچاوەی پێشوو
ص	صحیفە
ل	لاپەڕە
هـ.س	هەمان سەرچاوە
ت	توفی
ك	كۆچی
ز	زاینی
ط	الطبعة
مج	مجلد
ج	جزء
چ	چاپ
د	دكتۆر
و	وەرگێڕان

پێڕست

بابەت **لاپەڕە**

پێشەكی د.صلاح كانەبی

پێشەكی نووسەر

بەشی یەكەم/ بارودۆخی جیهانی ئیسلامی لە سەدەی حەوتەم‌و هەشتەمی كۆچیدا:

باسی یەكەم: بارودۆخی سیاسی‌و سەربازی

باسی دووەم: ڕەوشی ئایینی

باسی سێیەم: باری ژیاری و زانستی

باسی چوارەم: ڕەوشی ئابووری‌و كۆمەڵایەتی

بەشی دووەم/ ڕەچەڵەك‌و ژیان‌و بەرهەمەكانی ئیبن تەیمیە:

باسی یەكەم: لەدایكبوونی و بنەماڵەكەی‌و گەورەبوونی

باسی دووەم: ژیانی زانستخوازی

باسی سێیەم: دادگاییكردنەكانی ئیبن تەیمیە و بەندكردنەكانی:

تەوەرەی یەكەم: دادگاییكردنەكانی شام

تەوەرەی دووەم: دادگاییی كردنەكانی میسر

تەوەرەی سێیەم: بەندكردنی ئیبن تەیمیە لە دیمەشق

باسی چوارەم: مردنی ئیبن تەیمیە‌و وتەی ناوداران لەسەری:

تەوەرەی یەكەم: مردنی ئیبن تەیمیە

تەوەرەی دووەم: وتەی ناوداران لەسەر ئیبن تەیمیە

باسی پێنجەم: بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە

بەشی سێیەم: ڕۆڵ و کاریگەری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا:

باسی یەکەم: ڕۆڵی جیهادی ئیبن تەیمیە

باسی دووەم: ڕۆڵی چاکسازی ئیبن تەیمیە

باسی سێیەم: کاریگەری هزری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا

باسی چوارەم: لێکدانەوەی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو

باسی پێنجەم: ئیبن تەیمیە لەنێوان هەوادارا ن و نەیارانیدا

ئەنجام

سەرچاوەکان

پێشەکی

سوپاس و ستایشی بێپایان بۆ خودای گەورە، صەلات و سەلامی خوای باڵادەست لە پێغەمبەری پێشەوامان موحەممەد و ئالوبەیت و یارانی.

کەسە کاراکانی ناو مێژووی مرۆڤایەتی ئەگەر تاکە هۆکاری ڕێکردەی مێژوویی نەبن، ئەوا هۆکاری یەکەمی ئەو گۆڕانە ڕیشەییانەن کە مێژوو بەخۆیەوە دیون، مێژووی ئیسلامیش پڕ لە گۆڕانی جۆراوجۆربووە، پشکێکی گەورەی ئەو گۆڕانەش بۆ زانایانی ناو جیهانی ئیسلامی دەگەڕێتەوە.

ئیبن تەیمیەش یەکێکە لەو کەسانەو ئەو گۆڕانەی ئەنجامیدا گشتگیرو درێژخایەن و ڕیشەییش بوو، بەڵکوو تا ئەمڕۆش بەشێکی زۆری جیهانی ئیسلامی سەرقاڵی هزری ئەم کەسایەتیەن، وێڕای گرنگی تێڕامان لە هزری ئیبن تەیمیە لەلایەن جیهانی ڕۆژئاواوە، بۆیە بە باشمان زانی توێژینەوەیەك لەسەر ئەم زانایە بنووسین بە ناونیشانی (ئیبن تەیمیە ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا)، تا هەوڵێکی سەرەتایی بێت بۆ کاری باشتر لەم بوارەدا.

ئیبن تەیمیە یەکێکە لەو کەسایەتی و زانایانەی ناو مێژووی شارستانیەتی ئیسلامی کە بوو بە بنەڕەتێك تا خوێندنگەیەکی گەورە لە جیهانی ئیسلامیدا دروست بێت کە بە خوێندنگەی ئیبن تەیمیە ناسراوە، ئەمەش وایکردووە هەر گەلەو بیدەنەوە پاڵ

خۆیان، له کاتێکدا چەندین بەڵگە هەن کە ئەوە دەسەلمێنن ئیبن تەیمیە کوردە، کەچی تا ئێستا ئیش لەسەر ئەوە نەکراوە، بەوهیوایەی ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکی سەرەتایی بێت لەو بوارەدا، لەم توێژینەوەیەشماندا ڕێبازێکی مێژوویی هزری شیکاری گیراوەتە بەر.

قسەکردنی ئێمە لەسەر کەسایەتیەکە کە لەنیوەی دووەمی سەدەی حەوتەم و نیوەی یەکەمی سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لەچەند لایەنێکی ئایینی و سیاسی و نووسین و هزریەوە ڕۆڵی دیاری خۆی بینیوە، بۆیە هەوڵ دەدەین بەکورتی قسە لەسەر گرنگترین لایەنەکانی ڕەوشی ئەو سەردەمە بکەین تا بتوانین لەوێوە لەکارو بڕیارو هەنگاوەکانی ئیبن تەیمیە بکۆڵینەوە، چونکە تا لە کاریگەری شاڵاوی سەربازی خاچی و جەنگی هزری جیهانی مەسیحی تێنەگەین، ناتوانین لە لایەنە پاڵنەرو کارتێکەرەکانی نووسینی وەك (الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح) تێبگەین، یان کاریگەری شیعە و دەستەی ئیسماعیلیە و ڕۆڵی مەزهەبە شیعیەکان وای لێدەکات پەرچەکرداری هەبێت و کتێبی وەك (منهاج السنة النبوية) بنووسێت، کارابوونی ڕۆڵی فەلسەفە و بڵاوبوونەوەی مەنتیق و کەلامیش وا لە ئیبن تەیمیە دەکات نووسینی وەك (الرد على المنطقيين)ی هەبێت، هاوکات نووسینی وەك (العقيدة الواسطية) لە بواری بیروباوەڕداو لەناوبردنی چەند دیاردەیەکی ناو کۆمەڵگە لەگەڵ

خوێندکارەکانیدا لە کاریگەری شلۆقبوونی باری بیروباوەڕی ئەو سەردەمەوە بووە، ئەمانە وامان لێدەکات هەوڵبدەین پێشتر شارەزاییەك لەڕەوشی سەردەمەکەی پەیدا بکەین.

ناوەڕۆکی لێکۆڵینەوەکەش لە سێ بەش پێکهاتووە:

لە بەشی یەکەمدا باسی ڕەوشی جیهانی ئیسلامی لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمدا کراوە، چونکەبەدڵنیاییەوە ڕەوشی سەردەمەکەی خۆی کاریگەری هەبووە لەسەر دروستبوون و کارابوونی فرەلایەنەی ئەو کەسایەتیە، چونکە ئیبن تەیمیە ویستویتی گۆڕان لەو باروودۆخەی خۆیدابکات، خودی ئەو کەسایەتیەیش زادەی بارودۆخی ئەو سەردەمەیە و خوێندنەوەی وردیشی بۆ سەردەمەکەی یاریدەدەرو ڕێخۆشکەربوو بۆ دروستکردنی گۆڕانێکی لەوجۆرە.

لەباسی یەکەمدا ڕەوشی سیاسی و سەربازیمان باسکردووە، باسی دووەم تایبەتە بە باروودۆخی ئایینیەوە، لە باسی سێیەمدا قسە کراوە لەسەر لایەنی ژیاری و زانستی، لە باسی چوارەمیشدا ڕەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتیمان خستوەتەڕوو.

بەشی دووەمیش باس لە ڕەچەڵەکی ئیبن تەیمیە و ژیانی تا مردنی و بەرهەمەکانی دەکات:

لە باسی یەکەمدا قسە لەسەر لەدایکبوونی و ڕەچەڵەکی و بنەماڵەکەی کراوە، باسی دووەم لە سەر ژیانی زانستخوازی ئیبن تەیمیە چووە، باسی سێیەم تایبەتە بە گرتنەکانی و

بەندكردنەكانی، باسی چوارەمیش مردنو وتەی ناوداران لەسەر دێنێت، باسی پێنجەمیشی بەرهەمەكانیو تایبەتمەندییان دەخاتە بەرچاو.

بەشی سێیەم قسەكردنە لەسەر ڕۆڵو كاریگەری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا، لە باسی یەكەمدا ڕۆڵی جیهادیەكەی دەخەینەڕوو، لە باسی دووەمدا ڕۆڵی چاكسازی چەند لایەنەی ئیبن تەیمیە هێنراوە، باسی سێیەم قسەكردنە لەسەر كاریگەری هزری ئیبن تەیمیە لەدوای خۆی، باسی چوارەمیش دیدی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو دەخاتەڕوو، باسی پێنجەمیش ڕوانگەی هەواداریو نەیاری لەڕووی ئیبن تەیمیەدا دەخاتە بەر باسو لێكۆڵینەوە.

لەم توێژینەوەدا چەندین سەرچاوە بە زمانەكانی عەرەبیو كوردیو فارسی بەكارهێنراوە، لە دیارترینیشیان بریتین لە: (ابن عبدالوهاب: العقود الدرية فی مناقب شیخ الأسلام ابن تیمیة، إسلام بن عیسی الحسامی: سیرة شیخ الإسلام ابن تیمیة وحكایاته مع أبناء زمانه، محمد أبوزهره: ابن تیمیه، أبوالحسن الندوی: رجال الفكر والدعوه) و چەندین سەرچاوەی دیكە.

ئەوەی لەم كارەدا گرفتی بەرچاو بوو، بیریتیبوو لە بەرفراوانی سنووری هزری ئیبن تەیمیەو زۆری بەرهەمە هزریەكانی، هەروەها پەرشوبڵاوی زانیاریەكان لە سەرچاوەكاندا، وێڕای ڕاجیاوازیەكی زۆر لەسەر خودی ئیبن تەیمیە.

شتێكی ڕوونە هیچ كارێك بەبێ كەموكورتی نابێت چونكە مرۆڤەكان شیاوی هەڵەن، بە تایبەت نووسین لەسەر كەسایەتیەكی وەك ئیبن تەیمیە كە تا ئەمڕۆش ڕاجیاوازیەكی پەڕگیری توندی لەسەرە.

بەو هیوایەی ئەم هەوڵە نەوازشیە توانیبێتی كونجێكی ئەو ڕووبەرە فراوانە بگرێتەوەو سەرەتایەكیش بێت بۆ هەوڵی دواتر.

نهاد جلال حبیب الله

nihadhawramany@maktoob.com

بەشی یەکەم

باروودۆخی جیهانی ئیسلامی لەسەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا

باسی یەکەم
(باروودۆخی سیاسی‌و سەربازی)

سەدەی حەوتەم دەکەوێتە کۆتاییەکانی ماوەی خیلافەتی عەبباسییەوە،سەردەمێکە تیایدا خیلافەتی عەبباسی خەریکە لە دەسەڵاتەکانی سەلجووقی خۆی دەرباز دەکات و بەرەو گێڕانەوەی دەسەڵاتی سیاسی و کرداری خۆی هەنگاو دەنێت.[1]

جیهانی ئیسلامیش لە دابەشبوونێکی زۆر و پەرتەوازەییەکی پێشتردا خۆی دەبینیەوە، لە ڕۆژهەلاتی دەوڵەتی خیلافەتی ئیسلامیش گرنگترین دەسەلاتی بریتیبوو لە دەوڵەتی خوارزمی[2]کە وەك پارێزەرێکی دەوڵەتی ئیسلامی لەڕووی جیهانی ڕۆژهەلاتدا خۆی دەنواند، ئەم دەوڵەتە سنوورێکی بەرفراوانی هەبوو و خواستەکانی گەیشتە ئاستێك

[1] – محمد سهيل طقوش: الدولة العباسية، ط٥، دار النفائس، (بيروت/٢٠٠٥م)، ص٢٤٢–٢٤٤.

[2] – ابن كثير: البداية والنهاية، ط١، دار الفجر، (القاهرة/٢٠٠٣م) مج٧، ج١٣، ص١٠٩؛ فؤاد عبدالمعطى الصياد: مەغۆل لە مێژوودا، و: نهادجلال، چ١، چاپخانەی روون، (سلێمانی/٢٠٠٨)، ل٧٠.

کە خوارزمشاه[*] دەیویست دەوڵەتی خیلافەتی عەبباسی لە بەغداد بگرێت.[3]

هەروەها مەغۆلەکانیش[*] بەسەرکردایەتی جەنگیزخان یەکڕیزییان بەدەستهێناو کەوتنە فراوانخوازی و ناوچەکانی چینیان گرت و دەسەڵاتە لاوەکیەکانی دەوروبەریان داماڵین، ئینجا ڕوویانکردە جیهانی ئیسلامی و توانییان دەسەڵاتی خوارزمیەکان بڕووخێنن،[4]

---

[*] ناوی سوڵتان عەلائەدین موحەممەد خوارزمشاهە کە لە ساڵی ٥٩٦ ک.دادەسەڵاتی دەوڵەتی خوارزمی گرتەدەست و لە سەردەمی خەلیفە ناسر لیدینیلاهی عەبباسیدا ویستی بەغداد بگرێت، دواتر لەساڵی ٦١٧ک. و لەبارێکی نائاساییدا مرد. (بروانە: الصیاد، س.پ، ل٧٠، ٧٨، ١٤٢).

[3] – أبوشامة: الذیل علی الروضتین، ط١، دار الکتب العلمیة، (بیروت/٢٠٠٢م)، مج٣، ج٥، ص١٥٣–١٥٥.

[*] مەغۆلەکان دووهۆزبوون لە هۆزە تەتەرە تورکەکان کە لەبیابانی جوبی دەژیان و خێڵێکی و کۆچەری و فرەئاییین و بەهێزبوون و لەسەر دەستی جەنگیزخان یەکیانگرت و هێرشیان بردەسەر چین و دەوروبەریان و جیهانی ئیسلامی و لەماوەیەکی کەمدا ئیمپراتۆریەتێکیان دامەزراند. (بڕوانە: حسن أبراهیم حسن: تأریخ الأسلام، ط١٥، دارالجیل، (بیروت/٢٠٠١م)، ج٤، ص١٢٥، ١٢٧، ١٢٨، ١٣١، ١٤٠).

[4] – أبی الفداء: المختصر فی أخبار البشر، ط١، دارالکتب العلمیة، (بیروت،١٩٩٧م)، ج٢،ص٢٨٠؛ السیوطی: تاریخ الخلفاء، دارالکتاب العربی، (بیروت/٢٠٠٦)، ص٣٥٩.

کوشتن و بڕین وبەدیلگرتن و فرۆشتنی وەك کۆیلەیان لەڕوودا بەکارهێنان، تەنانەت موزەفەر قوتز[*] کە دواتر دەبێتە ڕووخێنەریان دیلی ئەمانەو بەکۆیلە دەفرۆشرێت و دواتر بڕیاری تۆڵە سەندنەوە دەدات.[5]

بەغداد پایتەختی خیلافەتی عەبباسی بوو، دەسەڵاتی عەبباسی دوای هاتنی تورکەکان لەسەردەمی موعتەسەمەوە (٢١٨ك–٢٢٧ك/٨٣٣ ز–٨٤١ ز) ودواتر هاتنی بوەیهیەکان (٣٣٤ك–٤٤٧ ك/٩٤٥ ز–١٠٥٥ز)و پاشانیش سەلجووقیەکان لەساڵی(٤٤٧ك–٦٥٦ ك/١٠٥٥ز–١٢٥٨ز) دەسەڵاتی سیاسی خۆی لەدەست دابوو ولەسەرەتاکانی سەدەی حەوتەمەوە بەرەو ئەوە دەچوو ئەو سەربەخۆییەی دەستکەوێتەوە،[6] هاوکات سەلجووقیەکانی ڕۆم لە ئاسیای بچووك بەرەو بارێکی لاوازی و بەرەو داڕمان دەچوون.[7]

---

[*] قوتزی کوڕی عەبدوڵلا سەرکردەی مەملووکیەکان بوو و توانی لە ساڵی ٦٥٦ك/ لە جەنگی عەین جالووتدا مەغۆلەکان بشکێنێت، دواتر لەسەر دەستی زاهیر بیبرسی هاوڕێی لە شانزەی ذیلقەعدەی هەمان ساڵدا کوژرا. (الصفدی: فوات الوفیات، دار أحیا و التراپ، (بیروت/٢٠٠٠م)، ج٢٤، ص١٨٩–١٩٠).

[5] – أحمد مختار العبادی: فی تأریخ الأیوبیین والممالیك، دار النهضة العربیة، (بیروت/١٩٩٥)، ص١٣٢.

[6] – طقوش: س.پ،ل ٢٤٦.

[7] – طقوش: تأریخ سلاجقة الروم فی اسیا الصغری، ط١، دار النفائس، (بیروت/٢٠٠٢م)، ص٢٧٥–٣٠٦.

لە میسرو شامیشدا ئەییووبیەکان دەسەڵاتیان لەدەست دابوو، بەڵام بەهۆی ناکۆکی نێوان خۆیان و دواتر بەرەو لاوازی چوونیان دەسەڵاتی خۆیان لە میسر لەدەستداو مەمالیکەکان شوێنیان گرتنەوە،[8] ئینجا مەمالیکەکان هەوڵیاندا شەرعیەت بە دەسەڵاتی خۆیان بدەنو چەند ڕێگەیەکیان گرتەبەر، لەگەڵ ئەوەشدا کەوتنە ململانێیەکی سەختی دژ بە بنەماڵەی ئەییوبی لەشامداو دژبەیەك چەند جەنگێکیان ئەنجامدا تا دواتر خەلیفە موستەعسەمی* عەبباسی ڕێککەوتنی لە نێوانیاندا بەست.[9]

لە ڕۆژئاوای ئیسلامیشدا، ململانێی موسڵمانانو خاچپەکانی ئەورووپا لەلایەكو ململانێی ناوخۆیی خۆیان لەلایەکی ترەوە هەبوو،[10] تا دەوڵەتی موەحیدین خیلافەتی نوێی ڕاگەیاندو دواتر حەفسیەکان هاتن.[11]

[8] أبوالفداء: س.پ، ج٢، ل٢٨٧ ،٢٨٨.

* ناوی عەبدوڵلای کوڕی مەنسوورەو لە ساڵی٦٠٩ك. لەدایکبووەو لە ساڵی ٦٣٢ك. بووە بە خەلیفەی عەبباسیو ماوەی دەسەڵاتەکەی زۆر شلۆق بووەو خۆیشی وەك باوکی وریاو بەهێز نەبووە، لە ساڵی ٦٥٦ك. دا بەدەستی مەغۆلەکان کوژراوە. (الصفدی: س.پ، ج١٧، ل٣٤٣).

[9] ه.س، ج٢، ل ٢٩٣.

[10] علی محمد الصلابی: تأریخ دولتی المرابطین و الموحدین، ط٢، دارالمعرفة، (بیروت/٢٠٠٥م)، ص٩١-١١٩، ٢٣٥ ، ٥٢٤-٥٢٥.

[11] أبوالفداء: س.پ، ج٢، ل٢٩٤-٢٩٥؛ الصلابی، س.پ، ل٥٠٧ ،٥١٢-٥١٣.

لەناو جیهانی ئیسلامیشدا دەستەی ئیسماعیلی باتینی* ڕۆڵێکی کاراو دیاریان دەنواند، ئەمانە ببوونە مایەی لاوازکردنی دەسەڵاتی ئیسلامی و هەر لەسەردەمی بوەیهیەکانەوە دەرکەوتن تا ئەوەی لەسەر دەستی هۆلاکۆی مەغۆلی گورزێکی توندیان ئاڕاستەکرا[12].

لەم ماوەیەدا جیهانی ئیسلامی ئەم گرفتانەی بە خۆیەوە دەبینی، شاڵاوی خاچیو مەغۆلیو ململانێی ناوخۆیی:[13]

١- **شاڵاوی خاچی:** خاچیەکان لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا گرنگی خۆیان بە شاڵاوەکانیان دەدا بۆسەر جیهانی ئیسلامی،[14] شاڵاوبردنی مەسیحیەتیش لە سێ لاوە بوو:

١- **ڕۆژئاوای ئیسلامی:** جەنگی درێژخایەنی پێشووی ئەندەلوس و باکووری ئەفریقیای دەگرتەوە.[15]

* - ئیسماعیلیەکان دەستەیەکی ناو شیعەکانن کە بڕوایان بە پێشەوایەتی ئیسماعیلی کوڕی جەعفەری صادق هەبوو، دیارترین نازناویشیان باتینیە بوو، باتینیەکانیش بە خۆیان دەوت ئیسماعیلیو لە ژێر کاریگەری فەلسەفەدا بوون. (الشهرستانی: الملل و النحل، ط٨، دار المعرفة، (بیروت:٢٠٠١م). ج١، ل٢٢٦-٢٣٠.

[12] الصیاد: س.پ.، ل٢٦٨-٢٨٦).

[13] محمدأبوزهرة: ابن تیمیة، دارالفکر العربي، (القاهرة:٢٠٠٠م)، ص١٠٣.

[14] أبوشامة: س.پ، مج٣ج٥، ص٢٨١،٢٦١؛ طقوش: تأریخ الممالیك في مصر و بلادالشام، ط٢، دارالنفائس، (بیروت/١٩٩٩م)، ص٢٨ ،٢٩ ،٣٧.

[15] - الصلابی: س.پ،٨٩ ،٩٢، ،٣٧٤، ٤٦٠ ،٤٨٨،٤٦٣؛ محمد خضری بك: چەند وانەیەك لەمێژووی ئیسلامی، و: نهادجلال حبیب الله، چاپی یەکەم، کتێبخانەی نارین(هەولێر/٢٠٠٨م)، ص٨٩-٩٤.

٢- شام: ئەمە پێشینەیەکی دێرینی هەبوو، هەرلە هەوڵەکانی ئولب ئەرسەلان(٤٥٥ك-٤٦٥ك/١٠٦٣ز-١٠٧٣ز) دژ بە مەسیحیە هێرشبەرەکان لە شام[١٦] تا جەنگی حتین(٥٨٣ك.) بە سەرکردایەتی سەلاحەدینی ئەییوبی(٥٦٧ك-٥٨٩ك/١١٧١ز-١١٩٣ز)[١٧]، بەڵام ئەم ململانێو جەنگە کۆتایی نەهات، لەبەرئەوەی چەند میرنشینێکی خاچی مابوونەوە(روها، ئەنتاکیە، بەیتولمەقدیس)و لەنێوان جەنگو ڕێککەوتندا پەیوەندی خۆیان لەگەڵ جیهانی ئیسلامیدا دەبردەسەر[١٨].

٣- میسر: ئەم هەڵمەتە بەسەرکردایەتی لویسی نۆیەم ئەنجامدرا کە دواجار لەسەردەستی مەمالیکەکان شکستیان خواردو قۆناغێکی هەڵمەتە خاچییەکان لەو ماوەیەدا سەرکەوتنی بەدەستنەهێناو شکا[١٩].

---

[١٦] الذهبی: تأریخ الأسلام، ط١، دار الكتاب العربي، بيروت -١٩٨٧م)، ج٣١، ل١١-١٣؛ ابن كثير: س.پ، مج٦، ج١٢،ل١١٥

[١٧] أبوشامة: س.پ ، ج ٣، ل١٧٧؛ ابن الأثير: الكامل فى التأريخ، دارالكتاب العربى، (بيروت/٢٠٠٦م)، ج١٠ص ١٠١ ، ١٠٢؛ أبو الفداء: س.پ، ج٢، ل١٥٨-١٦١؛ ابن كثير: س.پ، ج١٢، ل٣٥٩-٣٦٠.

[١٨] - طقوش: تأريخ المماليك، ل١١٦-١٢٩.

[١٩] أبوشامة: س.پ، مج٣، ج٥، ل٢٨٣؛ أبو الفداء: س.پ، ج٢، ل٢٨٧؛ طقوش: تأريخ المماليك، ل٣٧-٣٩؛ عادل زيتون:تاريخ المماليك ط٥، جامعة دمشق، دمشق، ص٣-٧.

سوڵتان بیبرس* بەرامبەر بە میرنشینە خاچیەکان توندی نواندو توانی ڕیشەی چەندین ساڵەیان بخاتە بەر ئەگەری نەمانی یەکجارەکی، بەڵکوو خاچیەکان زۆر لێی دەترسانو ڕۆژی مردنی ئەویشیان بە ئاهەنگ گێڕا.[٢٠]

٢- شاڵاوی مەغۆلی:

مەغۆلەکان کەبەسەرکردایەتی جەنگیزخان کۆبوونەوە لەگەڵ چینیەکاندا لەجەنگدابوون، بەڵام بەهێزبوونیانو هاندەری دەرەکیو هەڵەی خوارزمیەکان وای لێکردن ڕووبکەنە جیهانی ئیسلامیو درێژەیان بە شاڵاوی خۆیاندا تاگەیشتنەبەغداد، لەڕێگەشیاندا کوشتوبڕو وێرانیەکی زۆریان ئەنجامدەدا.[٢١]

---

* بیبرسی کوڕی عەبدوڵلا لە ساڵی ٥٢٥ك. لە قبجاق لەدایکبووە، پاش بەدیلگیرانیو کردنی بە مەملووك لە میسردا ناووناوبانگی دەرکرد، لە جەنگی عەین جالەتدا ڕۆڵێکی دیاری بینی، دوای سوڵتان قوتز بوو بە سەرکردەی مەمالیکەکانو جیهانی ئیسلامیش، توانی جیهانی ئیسلامی بەروە بەهێزی بباتەوە، لە ساڵی٦٧٦ك.دا مرد. (الصفدی: ج١٠، ص٢٠٧-٢١١.)

[٢٠] - أستيون رانسيمان: تأريخ جنگهای صليبي، ترجمە: منوچهر كاشف، چ٦، انتشارات علمي و فرهنگی، (تهران:٢٠٠٧م)، ج٣، ص٣٧٧-٣٩٠، ٤٦٢.

[٢١] السيوطی: س.پ، ٣٥٨-٣٦١؛ الصياد: س.پ، ل١٢٦-١٥٦.

لەساڵی(٦٥٦ک/١٢٥٨ز) دا مەغۆلەکان بەسەرکردایەتی هۆلاگۆ بەهۆی زۆری و یەکدەنگی و بەهێزی سوپاکەیان و یارمەتی ئیبنولعەلقەمی و لاوازی خەلیفەو خیلافەت و دووبەرەکی موسڵمانانەوە، توانییان بەغداد داگیربکەن و کوشتارێکی زۆریان تیادا ئەنجامداو گورزێکی سەختیان لە زانست و ژیاری ئیسلامی وەشاند.[٢٢]

ئینجا ڕوویانکردە شام و زۆرێکیان لێ داگیرکرد،[٢٣] بەڵام لەجەنگی عەین جالووتدا(٦٥٨ک/١٢٦٠ز) مەغۆلەکان لەبەردەم مەمالیکەکاندا شکستیانخوارد، بەمە ئەو ئەندێشەو تێڕوانینە نەما کە پێی وابوو مەغۆلەکان شکست ناخۆن.[٢٤]

مەغۆلەکان پێشتر لەنێوان خۆیاندا دابەشببوون، چونکە ئەوان کە هاتن خاوەنی ژیارو ئایینێکی سەرەکی خۆیان نەبوون، بۆیە لەبەردەم ململانێی ژیاروئایینی ئیسلامی و هەوڵی

[٢٢] ابن كثير: س.پ، ج١٣، ل٢٠٧-٢١٣؛ السيوطي: س.پ، ل٣٦٠؛ حسن ابراهيم حسن: س.پ، ج٤، ل١٤٧-١٥٥.

[٢٣] أبوشامة: س.پ، مج٣، ج٥، ل٣١١؛ المقريزي: السلوك لمعرفة دول الملوك، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٧م)، ج١، ص٥٠٩.

[٢٤] أبوشامة: س.پ، مج٣، ج٥، ل ٣١٧؛ الذهبي: س.پ، ج٤٨، ل٦١؛ ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٣، ل ٢٢٧-٢٣٠؛ السيوطي: س.پ، ل٣٦٣؛ الحنبلي: شذرات الذهب، ط١، دارالكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٨، ج٥ص٤٢٥.

بەمەسیحیکردنیان لەلایەن جیهانی مەسیحیەوە بارەکەیان گۆڕاو لە کۆتاییدا هەندێکیان هاتنە ناو ئایینی ئیسلام،[٢٥] بەم هۆیەوە بوون بەدۆستی مەمالیکەکان دژ بەو مەغۆلانەی تر کە موسڵمان نەببوون،[٢٦] هەرچەندە موسڵمانبوونی ئەوانیش لەسەر بنەمایەکی مەغۆلی بوو نەوەک لەسەر بنەڕەتەکانی شەریعەتی ئیسلام، بۆیە دواتر زانایانی ئیسلام لەدژیان دەوەستن و لەگەڵ مەمالیکەکانیشدا پێکدادەدەن.[٢٧]

٣- ململانێی ناو جیهانی ئیسلامی:

لەسەدەی شەشەمدا ململانێی قورسی نێوان ئەیووبی و مەمالیکەکان لەلایەک و نێوان خوارزم و خیلافەت و سەلجووقی لەلایەکی ترو ململانێی ئیسماعیلیەکان و دەسەڵاتە سوننیەکان یان ململانێی دەسەڵاتە سیاسیەکانی شیعەو سوننەو ململانێی موسڵمانان لەڕۆژئاوای ئیسلامیدا دیارترین خەسڵەتە سیاسیەکانی ناو جیهانی ئیسلامی بوون.[٢٨]

[٢٥]- الصياد: س.پ، ل٣٩١؛ محمود شاكر: التأريخ الأسلامي، ط٥، المكتب الأسلامي، بيروت-دمشق-عمان، ٢٠٠٠، ج٧ص٥٣،٤٨؛ طقوش: تأريخ المماليك، ل١١١.

[٢٦]- شاكر: س.پ، ج٧، ل٤٨؛ طقوش: تأريخ المماليك، ل١١١.

[٢٧]- شاكر: س.پ، ج٧، ل٥٥؛ اسلام بن عيسى الحسامي: سيرة شيخ الأسلام ابن تيمية، ط١، دار ابن كثير، (عمان/٢٠٠٦م)، ص١٩٠.

[٢٨]- محمد خضرى بك: س.پ، ل ٨٩، ٩٣، ٩٦، ٩٨، ١٠١، ١٨٦-١٨٨.

بـەڵام لەئـەنجامی شـاڵاوی مەغۆلیـدا هەریـەك لـەخوارزمی و ئیسماعیلیەکان و خیلافەتی عەبباسی نەمان[٢٩] و سەلجووقیەکانیش بەرەونــەمان دەچــوون،[٣٠] لەئــەنجامی ململانێــی مــەمالیك و ئەییووبیشدا ئەییوبیـەکان نـەمان، بەمـە سـەرکردایەتی ڕۆژهـەڵاتی ئیـسلامی لەدەســت مەمالیکەکانــدا مایــەوە،[٣١] لــە ڕۆژئــاوای ئیـسلامیش دەوڵـەتی موەحیـدین و دوای ئـەوانیش حەفـسیەکان سەرکردایەتی ڕەوتی ئیسلامییان گرتبووەدەست.[٣٢]

ململانێـی سیاسـی نـاو مەمالیکـەکانیش خـۆی لـە پاشمـاوەی ئەییوبیـەکان و شۆڕشـی عەرەبەکانـدا دەبینیـەوە تائـەوەی مەمالیکـەکان بەسـەر ئـەو گرفتانـەدا زاڵبـوون و دەسـەڵاتی خۆیـان بەتـەواوەتی چەسپاند،[٣٣] ئینجا ململانێی سیاسی نێوان خۆیان بەزەقی خۆی نواند، لەگەڵ ئەوەی لەکاتی هەڕەشەی دەرەکیدا یەکیان دەگرتەوە،[٣٤] تائـەوەی لەسـەردەمی ناسـری سـێیەمدا (٦٩٣-٧٤١ك/١٢٩٤ز-١٣٤٠ز) کـە هاوسەردەمی ئیبن تەیمیەیە جۆرە سەقامگیریەکی بەخۆیەوەدی، بەڵام ئەمەش لە جاری سێیەمی دەسەڵات وەرگرتنەکەیدابوو.[٣٥]

[٢٩] - الصياد: س.پ، ل١٢٦-١٥٨، ٢٧١-٢٩٥،٢٨٦-٣١٤،
[٣٠]- أبوالفداء: س.پ، ج٢، ل٢٧؛ طقوش: سلاجقة الروم فى اسيا الصغرى، ط١، دار النفائس، (بيروت/٢٠٠٢م)، ص ٢٨٣-٢٨٨.
[٣١]- زيتون: س.پ، ل٢٣؛ طقوش: تأريخ الماليك، ل٨١ ،٨٢.
[٣٢]- شاكر: س.پ، ج٧، ل٤٦" الصلابى: س.پ، ل٢٤٨ ،٥٠٨.
[٣٣]- طقوش: تأريخ المماليك، ل١٠٦،٩٢.
[٣٤]- العبادى: س.پ، ل١٣٧.
[٣٥]- ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل ٥٣-١٩١.

باسی دووەم
(ڕەوشی ئایینی)

ســەردەمی ژیــانی ئــیبن تەیمیــە، ســەردەمی دەوڵــەتی مەملووکیەکانە لـە میسروشامدا، هاوکات بەشێوەیەکی ڕەمزیش خیلافەتی عەبباسی بووژێنرایەوە،[٣٦] لەم دەوڵەتەدا ئایینی ئیسلام ئایینی ڕەسمی بووو دەوڵەتەکەش دەوڵـەتێکی ئیسلامی سوننە مەزهەب بوو[٣٧].

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا بیروباوەڕی تر بەدیدەکرا کە پەرستگای خۆیــان هــەبوو کــە ڕێوڕەســمەکانی ئــەو ئایینانــەی تێــدا ئەنجامدەدرا،[٣٨]

مەزهەبـەکانی نـاو ئیـسلامیش جگـە لـە ئـەهلی سـوننەوجەماعە هەبوون وەك شیعەو سۆفی و ...هتد.[٣٩]

[٣٦]- أبوشامة: س.پ، مج٣، ج٥، ل٣٢٦،٣٢٥؛ أبوالفداء: س.پ، ج٢، ل٣٢٣؛ ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٣، ل٢٣٩" السيوطى: س.پ، ل٣٦٥؛ الحنبلى: س.پ، ج٥، ل٤٣٣؛ زيتون: س.پ، ل٢٩.
[٣٧]- أدواردبروى: تأربخ الحضارات العام(القرون الوسطى)، اشراف: موريس كروزيه، عويدات، بيروت، ج٣، ص٥٥٢.
[٣٨]- قاسم عبده قاسم: عصر سلاطين المماليك، ط١، دارالشروق، (القاهرة/١٩٩٤م)، ص١٢٠-١٢٥.
[٣٩]- أبو الحسن الندوى: رجال الفكروالدعوة، ط٣، دار ابن كثير، (بيروت/٢٠٠٧م)، ج٢ص ٤٢٥-٤٣٢؛ زيتون: س.پ، ص١٦٣.

ئایینەکانیش بریتیبوون لە ئیسلامو مەسیحیەتو جوولەکە،[٤٠] هەرچی مەسیحیەتە لەوکاتەدا جەنگی سەختی دژبە ئیسلام و موسڵمانانی ئەنجامدەدا، ئەو جەنگەش لەدوو بواری گرنگی سەربازیو بیروباوەڕیدا بوو.

سەبارەت بە لایەنی هزریو بیروباوەڕی، مەسیحیەکان دەیانویست لەلایەکەوە بکەونە هەڵمەتی بەمەسیحیکردنو گومان دروستکردن لەسەر ڕاستیو ناڕاستی ئیسلام، لەلایەکی تریشەوە بە بوارە فەلسەفیەکان بەرامبەر بە ئیسلام بوەستن یان هیچ نەبێت شێواویەکی پێ ببەخشن، هەر ئەمەیش بوو وای لە ئیبن تەیمیە کرد نووسینو لێدوانی ڕەخنەگرانەو دژایەتی لەڕوویاندا هەبێت وەك نووسینی کتێبی(الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح).[٤١]

سەبارەت بە ڕوانگە کرداریەکەیشی خۆی لە جەنگی خاچییدا دەبینیەوە کە ئەو جەنگە لەلایەن پاپاوە بەجەنگێکی پیرۆز دانراو ڕەنگێکی ئایینی بەسەردا سەپێنراو سەربازانیش بەزۆری بەهاندەری ئایینی و پاشان مرامی ئابووریو سیاسیش بەشدارییان تێدادەکرد.[٤٢]

[٤٠]– قاسم عبده قاسم: س.پ، ل١٢٠–١٢٣
[٤١] – أبوزهرة: س.پ، ل٤١٠–٤١١.
[٤٢]– محمدرضا القهوجي: حاضر العالم الأسلامی، ط٢، دارالكلم الطيب، (دمشق–بيروت/٢٠٠٤م)، ص ٧٠.

جوولەکەکانیش لە لایەنی سەربازیدا بەشدارییان نەدەکرد، بەڵکوو وەك کەمینەیەك لەناو جیهانی ئیسلامیدا دەژیان، جوولەکەکان لەڕۆژئاوای مەسیحیشدا کەمینە بوون، بەڵکوو مەسیحیەت فشاری لەسەرجوولەکەکان دانا تائەوەی کۆچیانکرد بۆ جیهانی ئیسلامی.[٤٣]

ئەوان زیاتر بەشداری ژیانی ئابوورییان دەکردو ئایینی خۆیشیان دەپاراست، بەو پێیەش مەترسییان بۆسەر جیهانی ئیسلامی کەمبوو بۆیە نابینین بەجۆرێکی وا بەرنگاربوونەوەی دیار لەنێوان جوولەکەو موسڵمانان لەو قۆناغەدا هەبێت، بەڵکوو ئەوان هەوڵیاندەدا لەڕێگەی دیبلۆماسیەوە هەنگاو بنێنو زیاتر ڕێگەی گفتگۆیان هەڵبژاردبوو، نموونەش بۆ ئەوە مشتومڕی نێوان ئیبن تەیمیەو جوولەکەکان بوو لەسەر دەقێکی بەڵگەنامەیی.[٤٤]

سەبارەت بە بواری ئایینی ناوخۆی موسڵمانانیش، بەسەر چەند مەزهەبێکی وەك سوننەو شیعەو سۆفیو موعتەزیلەو...هتد دا دابەشببوو، بەسوننەکان دەسەڵاتیان لەدەستدابووو لەچوار

[٤٣] علي حسون: تأريخ الدولة العثمانية، ط٤، المكتب الاسلامي،(بيروت/٢٠٠٢م)، ص٢٤١.
[٤٤]– الحسامي: س.پ، ل١٠١–١٠٢.

مەزهەب پێکدەهاتن کە بریتیبوون لە مەزهەبی مالیکی و حەنەفی و شافیعی و حەنبەلی،[٤٥] ئەمانە بەهۆی بارو ئەزموونێکی پێشوویانەوە لە ململانێیەکی سەختدابوون،[٤٦] دەسەڵاتیش زیاتر لای حەنەفی و مالیکیەکان بوو، هەرچی حەنبەلیەکانن لە دەسەڵات کەنار خرابوون بەتایبەت لەمیسردا، تاهاتنی سوڵتان بیبرس (٦٥٨-٦٧٦ك/١٢٦٠ز-١٢٧٧ز) کە بایەخی بە هەرچوار مەزهەبەکەداو هەریەکێکیان دادوەرێکی بە کۆمەڵێك دەسەڵاتەوە هەبوو،[٤٧] هاوکات کۆمەڵە زانایەکیش لەو سەردەمەدا ڕۆڵیان لەوەدا بینی، یەکێك لەوانە ئیبن تەیمیە بوو کە لەگەڵ ئەوەی سەربە مەزهەبی حەنبەلی ئەژمارد دەکرا بەڵام ئەو لە سنووری مەزهەبیدا نەدەوەستا.[٤٨]

سوننە مەزهەبەکان دەسەڵاتەکانی وڵاتیان لەدەستدابوو، کۆمەڵگەش بەگشتی سوننە مەزهەب بوو، بەتایبەت دوای ڕووخانی فاتیمیەکان (٢٩٧-٥٦٧ك/٩١٠ز-١١٧١ز) لە میسر مۆرکی شیعەگەری کەمکرایەوەو مەزهەبی سوننە لەسەر دەستی

---

٤٥ - محمد خضری بك: س.پ، ل١٩٢.

٤٦ - أبوالحسن الندوی: س.پ، ج٢، ل٤٣٢.

٤٧ - محمد خضري بك: س.پ، ل ١٩٢.

٤٨- محمد رشادسالم: مقارنة بين الغزالي و ابن تيمية، دارالقلم، (الكويت/١٩٩٢م)، ص٢٤.

سەلاحەدینی ئەییوبی شوێنی گرتەوە،[٤٩] بۆیە زانایانی ئەهلی سوننە لەکۆمەڵگەدا ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو، نموونەش بۆ ئەوە ڕۆڵی عیزەدینی کوڕی عەبدوسەلامە(٥٧٧ك-٦٦٠ك/١١٨١ز-١٢٦٢ز).[٥٠]

هاوکات جارجار ململانێی نێوان سوڵتان و زانایانی سوننە سەریهەڵدەدا وەك ناکۆکی نێوان ئیمامی نەوەوی (٦٣١ك -٦٧٦ك /١٢٣٣ز-١٢٧٧ز) و سوڵتان بیبرس (٦٥٨ك -٦٧٦ك /١٢٦٠-١٢٧٧ز) کە ململانێی دەسەڵاتی سیاسی و ئایینی نیشاندەدا.[٥١]

دواتر مەزهەبی شیعە بە پلەی دووەم دەهات کە ڕۆڵی بانگەوازییان دەگێڕا و بانگەوازیان بۆ مەزهەبەکەی خۆیان دەکرد، ڕۆڵی سیاسی و سەربازیشیان وەك نەیاری دەسەلاتی ئیسلامی هەبوو وەك ئیسماعیلیەکان کە چەند جارێك لەگەڵ دەوڵەتی مەملووکیدا کەوتنە جەنگەوە.[٥٢]

٤٩- الصلابی: صلاح الدین الأیوبی، ط١، دارالمعرفة، (بیروت/٢٠٠٨م)، ص٦٥٣-٦٥٤.

٥٠ - الذهبی: تأریخ الأسلام، ج٤٨، ل٤٥؛ ابن كثیر: س.پ، ج١٣، ل٢٢٣.

٥١ - أبوزهرة: س.پ، ل١١٨.

٥٢- النویری: نهایةالأرب فی فنون الأدب، ط١، دارالكتب العلمیة، (بیروت/٢٠٠٤م)، مج١٤، ج٣٠ص١٥٧.

هاوکات مەزهەبی موعتەزیلیش بەربڵاوبوو، هەر ئەمەش وا لە ئیبن تەیمیە دەکات کتێبی (درء تعارض العقل والنقل) بنووسێت کە ئیستا ١/٣ی ماوەو ئەویتری فەوتاوە.[٥٣]

جگە لەمە کاریگەری مەنتیق و کەلام و فەلسەفە لەو سەردەمەدا ناڕوونیەکی لای موسڵمانان دروستکردبوو، ئیتر ئایینی ئیسلام تێکەڵ بەوانە کرابوو، ئەوانە بۆ بەرگریکردن لە ئیسلام هینرانە کایە، بەڵام دواتر لەلایەن زانایانی ئیسلامەوە بەرپەرچ درانەوە،[٥٤] چونکە پێیان وابوو لەجیاتی خزمەتکردن زیان دەبەخشن، لەو زانایانەش کە ڕۆڵی کارایان لەو بوارەدا هەبووو تا ئەمرۆش ئەو ڕۆڵەی ماوە، ئیبن تەیمیەیە کە بەم هۆیەوە کتێبی وەك (الرد علی المنطقیین) دەنووسێت.[٥٥]

هەرکام لەمانە جۆرە هاوارو بانگەشەیەکیان بوو، هەرکامیان بە جۆرێك باسیان لە خودا دەکرد، موسڵمانەکانیش لەناو خۆیاندا هەرکامەو بە شێوەیەك باسیان لە ئیسلام دەکرد، ئینجا ئیبن تەیمیە هاتو پەیامێکی نوێگەری ئایینی گرتەبەر و بانگەوازی دەکرد بۆ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکانی ئیسلام کە بریتین لە قورئان و سوننەت و بۆ تێگەیشتن لەوانەش گەڕانەوەیە بۆلای هەڵگرانی یەکەمی ئیسلام.[٥٦]

---

[٥٣]- سالم: س.پ، ل٢٣.

[٥٤]- الندوي: س.پ، ل ٤٢٦-٤٢٧؛ خالد عبدالرحمن العك: الأصول الفكرية للمناهج السلفية عند شيخ الأسلام ابن تيمية، ط١، المكتب الأسلامی، (بيروت-دمشق-عمان/١٩٩٥م)، ص٧٩-٨١.

٥٥- محمد رشاد سالم: مقارنة بين الغزالي و ابن تيمية، دار القلم، (كويت:١٩٩٢م)، ل ٢٣.

[٥٦]-أحمدالقطان و محمد الزين: شيخ الأسلام أحمد تقی الدين ابن تيمية،ط٢، دارالأيمان، (اسكندرية)، ص١١٠.

باسی سێیەم
(باری ژیاری و زانستی)

سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچی سەبارەت بە ژیاری ئیسلامی سەردەمێکی پڕ جموجووڵە، چونکە پێشینەیەکی ئەزموونی ژیاریی خیلافەتی بەغدادیان بۆ مابوویەوە کە هەر لە ئەحمەدی کوڕی تۆڵۆنەوە گوازرابوویەوە بۆ میسر تا ئەوەی ئەحمەد هەوڵیدا خیلافەت بگوازێتەوە بۆ میسر،[٥٧] ئەو گورزە توندەش کە شاڵاوی بەربەری مەغۆلی لە ژیاری ئیسلامی وەشاند[٥٨] موسڵمانانی ناچارکرد تا جموجووڵیان زیادبکەنەوە بۆ سەرپێخستنەوەی ژیاری ئیسلامی.[٥٩]

ئەییوبیوکان هاوکات بە وەڵامدانەوەیان بۆشاڵاوە خاچیەکان، لەسەدەی حەوتەمدا ڕۆڵی بنیادیو ژیاریشیان بە ڕوونی دەبینی، ئەو خوێندنگانەش کە بنیادیان ناون یان نووسینەکانی ئەو سەردەمە بەڵگەی ئەمەن.[٦٠]

---

[٥٧]- محمد خضری بك: س.پ، ل١٦٤.

[٥٨]- الصياد: س.پ، ل٣٢٧.

[٥٩] - عمار محمد النهار: العصرالمفتری عليه عصرالمماليك البحرية، ط١، دارالنهضة، (دمشق:٢٠٠٧م)، ص ٩٥.

[٦٠]- النويری: س.پ، ج٣٠ل٥٧؛ عمار محمد النهار: س.پ، ل١١٨-٢١٦.

بیناسازیش لەو سەردەمەدا زیاتر خۆی دەبینیەوە لە مزگەوت و خوێندنگەو نەخۆشخانەو شارو بیناو بونیاد و کۆشك و قەڵا سەربزیەکان و کتێبخانەی ئیسلامی و دامەزراوەکانی دەوڵەت.[٦١]

لە سەردەمی مەملوکیشدا ئەمە هەر لە گەشەسەندندا بوو، هەرچەندە هەندێ لە مێژوونوسان بەو دیدە بۆیان دەڕوانن کە بە پێی سیفەتە جەنگیەکەیان تەنها مێژوویەکی خوێناویان بەرهەم هێناوە، بەڵام دەبێت بزانین ئەوان لەگەڵ پەروەردە جەنگیەکەیاندا پێشتر پەروەردەی ئاینی و زانستی دەکران،[٦٢] بۆیە لەسەردەمی مەملووکیدا دامەزراندنی مزگەوت و خوێندنگەو نەخۆشخانەی زۆر بەدیدەکەین.[٦٣]

خوێندنگە جیاوازە مەزهەبیەکانی شافیعی و مالیکی و...هتد لەوسەردەمەدا دادەمەزران،[٦٤] زاناگەلێکی مەزهەبە جیاوازەکانیش دەرکەوتن، کەسانێکیش کە تا ئەمرۆش کاریگەرییان لەناو موسڵمانانندا ماوە لەو سەردەمەدا ژیاون وەك ئیبن سەلاح[٦٥] و

---

[٦١]– عادل زیتون: س.پ، ل٢١١.
[٦٢]– ساویرس ابن المقفع: تأريخ البطاركة، ط١، مكتبة مدبولي، (القاهرة/٢٠٠٦م)، ج٣، ص٧٠٦-٧٠٧.
[٦٣]– النويري: س.پ ، مج١٥، ج٣٠ل ٥٧؛ عادل زيتون: س.پ ، ل ٢١١-٢١٨؛ النهار: س.پ ، ل١١٩-١٣٣، ١٩٦-١٩٨.
[٦٤]– العبادي: س.پ ، ل٩٦-٩٩، ١٦٧.
[٦٥] زانای کوردی شارەزووری عوسمانی کوڕی عەبدوڕەحمان ناسراوەبە ئیبن صەلاح کە لەساڵی(٥٧٧ك)لەدایکبووەو لای زانایانی کوردی ناوچەکەی =

مەولانای ڕۆمی[٦٦] و عەبدولحەلیمی کوڕی کوڕی عەبدوسەلام[٦٧] و پێشەوا نەوەوی[٦٨] و...هتد، یەکێکیش لە دیارترینەکانیان ئیبن تەیمیە بوو. بنیادنان و بواری ژیاری لە سەردەمی مەملوکیشدا بەردەوام بوو، بەڵکو سەرکردە مەملوکیەکان ململانێیان لەسەر ئەوە دەکرد، سوڵتان بیبرس یەکەم سەرکردەی موسڵمانان بوو کە

= خۆی زانستی وەرگرتووەو ڕۆڵو کاریگەریەکی دیاری هەبووە لە مێژووی ئیسلامیدا، کۆمەڵێك نووسینیشی بەجێماون، لەساڵی(٦٥٠ك/١٢٥٣ز) کۆچی دوایی کردووە. (بڕوانە: ابن خلكان: وفيات الأعيان، دارصادر، بيروت، ج٣، ص٢٤٣-٢٤٦).
[٦٦] یەکێکە لە چاکسازانی ناو مێژووی ئیسلامی کە لە ساڵی ٦٠٤کۆچی لە بەلخ لە ئەفغانستان لەدایکبووەو گۆڕانێکی گەورەی لە کۆمەڵگەی ئەو سەردەمەدا کردووەو تا ئەمڕۆیش ڕۆڵێکی دیاری ماوە، لەساڵی ٦٧٢ك.دا کۆچی دوایی کردووە. (بڕوانە: الندوی: م.ن.، ج١، ل٣٧٢-٣٧٩).
[٦٧] ئەم زانایە باوکی ئیبن تەیمیەیەو لەساڵی(٦٢٧کۆچی) لەدایکبووەو لەحەڕانەوە چووە بۆ شامو لەساڵی(٦٨٢کۆچی) کۆچی دوایی کردووە، بڕوانە: (ابن رجب: الذيل على طبقات الحنابلة، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت/١٩٩٧م)، ج٢، ص٢٥٤،٢٥٣).
[٦٨] یەکێکە لە زاناکانی مەزهەبی شافیعی کەلەساڵی٦٣١ك. لەدایکبووەو زانستی وەرگرتووەو خزمەتێکی زۆری بە جیهانی ئیسلامی کردووەو چەندین نووسینی هەیە، لەساڵی ٦٧٦ك.دا کۆچی دوایی کردووە. (بڕوانە: ابن العماد الحنبلي: س.پ، ج٦، ل٨).

گۆڕینی بەرگی ساڵانەی كەعبەی داهێنا، دروستكردنی مزگەوت و نەخۆشـــخانە و خوێندنگـــە و حەمامـــەكانو بـــازاڕو شـــەقامو چاككردنی ڕێگەوبانو گرنگیدان بە قەڵاكان لەسەردەمی مەملوكیدا بەدیدەكەین كە شوێنەواری هەندێكیان تا ئەمڕۆش ماوەتەوە.[٦٩]

سەبارەت بە لایەنی زانستی لەو سەردەمەدا، دەبێت ئەوە بزانین كە جیهانی ئیسلامی لە بواری زانستیدا ئەزموونێكی پێشینەی هەبوو، تەنانـەت كەوتـە ململانێـی زانـستی لەگـەڵ جیهانـدا و نووسـینەكانی دەرەوەی دەهێنایـە نـاوخۆ و لـەناو ژیـاری خۆیـدا موتربـە دەكران، لـەم دەرەنجامـەوە زانـستەكانی فەلـسەفە و كـەلام و مـەنتیق دەركـەوتن و كاریگەری خۆیان نواند.[٧٠]

موعتەزیلـەكانیش بیری عەقڵگەراییان بڵاوكردبوویـەوە، گرفتـەكانی جیهانی ئیسلامیش زانایانی لەم جەنگە زانستیە سەرقاڵكردبوو، بۆیـە موعتەزیلـەكان توانییـان ڕۆڵـی كـارای خۆیـان ببیـنن، بۆیـە ئیبن صـەلاح دەبیـنین بەرامبـەر بـە فەلـسەفە دەوەسـتێت،[٧١] نـەوەوی گـۆڕان دروسـت دەكـات، عیـززی كـوڕی عەبدوسـولامیش لەبـەردەم شـەریعەتدا چـۆك بـە دەسـەڵاتداران دادەدات، بـەوەی لـە جـەنگی عـەین جالووتـدا مـەرجیان لەسـەر دادەنێـت لـە دانـانی سـامانیاندا بـۆ جەنگەكـە خۆیـان پـێش جەماوەر بكەون.[٧٢]

---

[٦٩]– العبادی: س.پ، ل١٦٦.
[٧٠]– خالد عبدالرحمن العك: س.پ، ل٧٩–٨١.
[٧١]– سالم: س.پ، ل٢٩.
[٧٢]– الذهبی: تأریخ الأسلام، ج٤٨، ص٤٥؛ ابن كثیر: س.پ، مج٧، ج١٣، ل٢٢٣،

چەقبەسـتوییەكی مەزهـەبی لـەو سـەردەمەدا ڕوویكردبـووە جیهانی ئیسلامی كە ڕاستی زانستی لە موسڵمانان شێواندبوو، دەبینین زانا مەزهەبیەكان دژ بەوانیتر هەڵوێست دەنوێنن و فەتوا دەردەكـەن،[٧٣] ڕادەربـڕین لـە دەرەوەی بازنـەی مەزهـەبی خۆیانـدا قبوڵ ناكەن.[٧٤]

جیهانی مەسیحیش ئیتر لە سەدەی هەشتەمدا جەنگی سەربازی كەنارخـــستو جـــەنگی هـــزریو زانـــستی دەســـتپێكرد،[٧٥] مەغۆڵـەكانیش گـورزێكی تونـدیان لـە كتێبخانـەی ئیـسلامی وەشاند،[٧٦] هاوكات كتێبخانە لە دەوڵەتی مەملوكیدا لە شارەكاندا هەبوو، كتێبەكانیش یان لە ڕێگەی دیاریەوە بوون یان لە ڕێگەی كڕینەوە یان لەسەر گرتنەوەیان بوون، بوارە جۆربەجۆرەكانی وەك تەفـسیر و فـەرمووده و زمانـەوانی و پزیـشكی و جـوگرافی و گەردوونی و...هتد یشی لەخۆدەگرت.[٧٧]

---

[٧٣]– الشوكانی: البدر الطالع بمحاسن من بعدالقرن السابع، ط١، دارابن كثیر، (دمشق–بیروت/٢٠٠٦م)، ج١، ص٩٦.
[٧٤]– محمدأبوزهرة: س.پ ، ل١٢٦.
[٧٥]– علي بن نجیب الزهراني: الأنحرافات العقدیة والعلمیة، ط٢، دار طیبة، (مكة المكرمة:١٩٩٨م)، ج٢، ص٢٤٧.
[٧٦]– الصیاد: س.پ، ل٣٢٧.
٧٧– النهار: س.پ، ل ٢٢٤؛ زیتون: س.پ، ل ١٨١،١٨٠.

باسی چوارەم

(ڕەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی)

سەبارەت بە باروودۆخی ئابووری لەسەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا، خۆی لە بەرزو نزمی ئاستی ئابوری جیهانی ئیسلامیدا دەبینیەوە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئاستی ئابوری جیهانی ئیسلامی بەرزبوو تائاستێك میرنشینە خاچیەکانی شام بۆ نرخدان بە دراوەکانیان شێوە نووسینی ئیسلامییان هەڵدەبژاردو ئایەتیان لەسەر دەنووسی،[78] بەڵام لە کاتە سەختەکانی جەنگدا ئاستی ئابوری ئیسلامی بەرەو تەنگژە دەچوو وەك برسێتیەکەی ساڵی(٦٦٢ك/١٢٦٤ز).[79]

سەبارەت بە دراوی دەوڵەت ئەوا دراوەکەیان لە زێڕ و زیو و مس دروست دەکرا،[80] تیایدا جگە لە نووسینی ئایەتی قورئانی ناوی خەلیفە و ناوی سوڵتانی دەسەڵاتدار دەنوسرا، بەڵام لە سەردەمی مەملوکیدا سوڵتان بیبەرس لە خەلیفەی دووەمی عەبباسیەوە ناوی خەلیفەکانی لەسەر دراو دانەدەنا.[81]

٧٨- العبادي: س.پ، ل١٠٣.

٧٩- قاسم: س.پ، ل ١٦٣.

٨٠- ه.س: ل٨٠.

٨١- العبادي: س.پ ، ل١٦١.

سەرچاوەکانی دارایی دەوڵەت خۆیان دەبینیەوە لە خەراج و زەکات و سەرانە و گومرگی سەرسنور و لێدانی دراو و بەکارهێنانی سامانی سوڵتان و دەوڵەت لە بازرگانیدا و ئەو کانزایانەی لە زەوی دەردەهێنران، جگە لەو باج و سەپاندنانەی دیکە کە لەشەریعەتی ئیسلامدا نەچەسپابوون و نەهاتبوون.[82]

لەکاتی جەنگدا هەوڵ دەدرا پارە و سامان لە خەڵکی کۆبکرێتەوە، بەڵام فشاری زانایانی ئیسلام لەسەر دەسەڵاتداران زۆر بوو وەك چۆن عیززەدینی کوڕی عەبدولسەلام لە جەنگی "عەین جالوت"دا فشاری لەسەر سوڵتان قوتز دانا،[83] بەڵکو دادوەری لەدەست زانایاندا بوو[84]،

سەبارەت بە پیشە ئابوریەکانی ئەو سەردەمە خۆی دەبینیەوە لە کشتوکاڵ کە گرنگیەکی زۆری هەبوو و پاڵپشتێکی بەهێزی داهاتی وڵات بوو، خەڵکێکی زۆر بەم پیشەیەوە سەرقاڵبوون،هەروەها پیشەسازی کە خۆی دەبینیەوە لە پیشەسازی سەربازی و پیشەسازی مەدەنی، هەریەك لەو دوو پیشەسازیانە گرنگیەکی زۆریان پێدەدرا، هەرچی پیشەسازی

٨٢- زيتون: س.پ ، ل١٩٧-٢٠٠.

٨٣ - الذهبي: تأريخ الأسلام، ج٤٨، ل٤٥؛ ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٣ل٢٢٣.

٨٤ - محمد خضري بك: س.پ، ل ١٩٢.

جەنگی بوو بریتی بوو لە کەشتی سازی و چەکسازی و جل و بەرگ و ......هتـد، بـواری پیـشەسازی مـەدەنیش خـۆی لـە زۆر بـواردا دەبینیەوە.[٨٥]

ئینجا پیشەی بازرگانی دێت کە ڕێگەی بازرگانی ڕۆژهەلاَت و ڕۆژئـاوا و ئـەوروپای لـەخۆ دەگـرت و ڕۆڵێکـی دیـاری هـەبوو سەرکردەکانیش گرنگیەکی زۆریان پێدەدا، بەڵکو پاسەوانیان دادەنا بۆ پاراسـتنی ڕێگـەکان و ڕێـزی زۆری بازرگانانیـان دەگـرت بـۆ ئـەوەی ناوبانگی بازرگانیان هەبێت.[٨٦]

لەبەرئـەوەی دەوڵـەتی مـەملووکی دەسـتیگرتبوو بەسـەر ڕێگـە بازرگانیـەکانی دەریـای سـوورو ناوچـەکەدا، بۆیـە وڵـات دارایـی بەهێزبووو بازاڕی پڕجموجووڵ بوو.[٨٧]

سەبارەت بە لایەنی کۆمەلاَیەتی، ئەوا هەریەکە و دابەشکاریەك بۆ چـینە کۆمەلاَیەتیـەکان مقریـزی دابەشـیاندەکات بـۆ حـەوت چـینی کۆمەلاَیـەتی،[٨٨]بەگـشتی دەتـوانین دابەشـکاری چینایەتی کۆمەلاَیـەتی ئـەوکات بـەمجۆرە بخەینـە ڕوو، دەسـەڵاتداران، زانایـان، خـەڵکی گشتی:[٨٩]

٨٥- زیتون: س.پ، ل١٨٢-١٨٨.

٨٦- ه.س: ل١٨٩-١٩٦.

٨٧- ادوارد بروی: س.پ ، ج٣، ل٥٥١.

٨٨- بە وەرگرتن لە: قاسم: س.پ، ل١٢ پەراوێزی ١٣.

٨٩- أبوزهرة: س.پ، ل ١٢٤.

یەکـەم: چـینی دەسـەلاَتداران، ئەمـە خـۆی دەبینیـەوە لـە سەرکردە سیاسی و سەربازی و کارگێڕیەکانی دەوڵەت کە سوڵتان بـەرزترین پلـەو پایـە و قەڵـەمڕەوی هـەبوو، ئـەم کەسـانە لەچـەند خاڵێکدا پەیوەندیان هەبوو بە زانایان و کۆمەڵگەوە،[٩٠]بۆ ڕیزبەندی دەسـەڵاتەکانیش یەکـەم کـەس خەلیفـە دهـات، پاشـان سـوڵتان، ئینجا والیەکان.[٩١]

دووەم: زانایـانی ئیـسلام، ئەمانـە لای دەسـەلاَتداران و لای کۆمەڵگەش پلە و پایەیەکی بەرزیان هەبوو، بەڵکو زۆرجار ئەڵقەی پەیوەندی نێوانیان بوون،[٩٢] یان لەسەردەمی دواتردا ئیبن تەیمیە دەچێتە میسر و سوڵتانی هاندا تا دژ بە مەغۆلەکان بجەنگن، بەلاَم دوایـی کـە هاتـەوە بەسـەرکردەکانی وت:"مـن مـوڵکی کۆمەڵگـەم نەوەك ئێوە".[٩٣]

سێیەم: چـینی گـشتی کۆمەڵگـە، ئەمـەش دەتـوانین لەچـەند ڕوانگەیەکـەوە دابەشـکاری بـۆ بکـەین، سـەبارەت بـە دابەشـکاری ئاینی ئەوا موسڵمان و مەسیحی و جولەکـەکانی لـەخۆ دەگـرت کـە

٩٠- القطان: س.پ، ل٢٤.

٩١- القلقـشندي: صـبح الأعـشى في صـناعة الإنـشا، ط١، دار الفكـر، (دمشق/١٩٨٧م)، ج٩، ل٢٥١.

٩٢- العبادي: س.پ ، ل١٣٨، ١٥٦.

٩٣- الحسامي: س.پ ، ل٢٠٣-٢٠٦.

لەروی ژمارەوە موسڵمانەكان بە پلەی یەكەم و مەسیحیەكان بە پلەی دووەم و جولەكەكانیش بەپلەی سێیەم دەهاتن، پەیوەندی كۆمەڵایەتی لەنێوانیاندا هەبوو تەنانەت لە چەندێك لە جەژنەكاندا بەشداری یەكتریان دەكرد وەك ساڵیادی لەدایكبوونی پێغەمبەر عیسا"سەلامی خوای لێبێت".[٩٤]

چینی گشتی موسڵمانەكان لەنێو خۆیاندا خۆشەویستیەكی زۆریان هەبوو، بەڵام ئەمە هەمویانی نەدەگرتەوە، جەژنەكانیشیان بریتی بوون لە جەژنی ڕەمەزان و قوربان و چەند بۆنەیەكیشیان هەبوو، جەژنی مەسیحیەكایش بریتی بوون لە حەوت جەژنی گەورە و حەوت جەژنی بچوك بۆ نمونە جەژنەكانی "زەیتونە و بەشارە و خەمیس و.....هتد".[٩٥]

جەژنی جولەكەكان بریتیبوو لە جەژنی سەری ساڵ كە عیبری كۆن ناسرابوو بە "راش عیشا" و جەژنی كبور و جەژنی "الظلل" و جەژنی "الفطیر" و جەژنی "الأسابیع" و چەند جەژن و بۆنەیەكی داهێنراوی تری نوێ و وەك جەژنی بوریم و جەژنی جەنگە.[٩٦]

لە میسردا پێكهاتە جیاوازەكانی وەك تورك‌و میسری‌و شامی‌و عێراقی‌و فەرەنج‌و تەتارو ئەرمەن‌و ئیسرائیلیەكان دەژیان.[٩٧]

٩٤– قاسم: س.پ، ل١٢٤.
٩٥– هـ.س: ل١٢٢–١٢٤.
٩٦– هـ.س: ل١٢١–١٢٢.
٩٧– محمد یوسف موسی: ابن تیمیة، ط٢، العصر الحدیث، (بیروت:١٩٨٨م)، ل٢٩.

بەشی دووەم

ڕەچەڵەك و ژیان و بەرهەمەكانی ئیبن تەیمیە

باسی یەکەم
(لەدایکبوونی و بنەماڵەکەی و گەورەبوونی)

ئـیبن تەیمیـە نـاوی ئەحمـەدی کـوڕی عەبدولحـەلیمی کـوڕی عەبدوسەلامی کوڕی عەبدولاّی کوڕی ئەبولقاسمی کوڕی خچری کوڕی موحەممەدی کوڕی تەیمیەی حەڕانیە،[98] لە سەرچاوەکاندا زیاتر بەمجۆرە ناوی هاتووە: الشيخ الامام الفقيه المفسر الحافظ المحدث الامام الربانی نادره العصر الاصولی الزاهد المجتهد علم الاعلام الائمه ومفتی الامه بحر العلوم قريح الدهر علامه الزمان ترجمان القران قامع المبتدعين بركه الانام فارس المعانی والالفاظ سيد الحفاظ مفتی الفرق شيخ الاسلام تقی الدين احمد.[99]

---

[98] – النويري: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢٠٩–٢١٠؛ الجزري: تأريخ حوادث الزمان و أنبائه و وفيات الأكابر والأعيان من أبنائه، المكتبة العصرية، (بيروت/٢٠٠٦م)، ج٢، ص٣٠٦؛ ابن عبدالوهاب: العقود الدرية فى مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت/ ٢٠٠٥م)، ص٥٧؛ صفي الدين البخاري: القول الجلي في ترجمة شيخ الأسلام تقي الدين ابن تيمية الحنبلي، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت/٢٠٠٥م)، ص٣٢١؛ الحنبلي: شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت/١٩٩٨م)، ج٦ص٢٤١؛ الشوكاني: البدر الطاع بمحاسن من بعد القرن السابع، ط١، دار ابن كثير، (بيروت/٢٠٠٦م)، ج١ص٩٤.

[99] – النويرى: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢٠٩؛ الجزرى: س.پ، ج٢، ل٣٠٦؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٥٧؛ الكتبي: فوات الوفيات، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت/٢٠٠٠م)، ج١ص٢٤؛ ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣٧–١٣٨؛ = =ابن رجب: س.پ، ج٢، ل٣٢١؛ صفي الدين البخاري: س.پ، ل٣٠٦؛ الكرمي: الكواكب الدرية في مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، ط١، دارالكتب =

لـە ڕۆژی دوو شـەممە ١٠ ی ڕەبیعولئـەوەلی سـاڵی (٦٦١ك /١٢٦٣ز)ی کۆچی لە شاری حەڕان لەدایك بووە.[100]

سەبارەت بە شاری حەڕان: دەکەوێتە خاکی جەزیرە لە نێوان دیجلەو فوراتدا کە شوێنی کۆچی پێغەمبەر ئیبراهیم بووە، هارانی برای ئیبراهیم دروستیکردووەو بە ناوی ئەوەوە ناونراوە، دواتر ناوەکە ی کراوە بە حەڕان، لەم شارەدا صابیئەکان ژیاون، لە ڕۆژانی خەلیفە عومەری کوڕی خەتتابدا(١٣ك–٢٣ك/٦٣٤ز–٦٤٤ز) فەتحکراوەو لەسەردەستی عیاچی کوڕی غەنەم شاری حەڕان کەوتووەتە ناو دەسەڵاتی ئیسلامەوەو دەسەڵاتی ئومەوی وعەبباسی و سەلجووقی و ئەیووبییەکان بەسەر ئەم شارەدا هەبووە تا شاڵاوی مەغۆلی کە شارەکەیان وێرانکردو کشتوبڕیان تێدا ئەنجامدا.[101]

= العلمية، (بيروت/٢٠٠٥م)، ص٣٢٠؛ اليافعي: مراة الجنان وعبرة اليقظان، دار الكتاب الأسلامي، (القاهرة/١٩٩٣م)، ج٤ص٢٧٧؛ الصفدى: س.پ، ج٧ص١١؛ ابن العماد: س.پ، ج٦، ل١٣٣؛ الشوكاني: س.پ، ج١، ل٩٤؛ ابن مفلح: المقصد الأرشد في ذكر أصحاب الأمام أحمد، ط١، مكتبة الرشد، (الرياض/١٩٩٠م)، ج١،ص١٣٣.

[100] – الذهبى: تأريخ الأسلام ج٤٩ص٩٢؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٥٨، الصفدى: س.پ، ج٧، ل١١؛ ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣٨؛ ابن رجب: س.پ، ج٢، ل٣٢١.

[101] – صائب عبدالحميد: ابن تيمية، مطبعة الغدير، بيروت، ص٢٢–٢٥.

باوکی ناوی عەبدولحەلیم بووەو لە سەرچاوەکاندا بە:"شهاب الدین أبوالمحاسن عبدالحلیم" ناوی هاتووە،[١٠٢] لە ساڵی (٦٢٧ك/١٢٣٠ز) لە حەڕان لەدایکبووە[١٠٣]و فەرموودەی لە باوکی بیستووە و زانستی لێوەرگرتووە، دواتر سەرقاڵی وانە وتنەوەو فەتوادان و نووسین بووە، ڕۆڵێکی دیاریشی لەناو کۆمەڵگە و دەوڵەتدا هەبووە،[١٠٤] لەبەر ئەوەی کەوتبویە نێوان باوکی و کوڕەکەی خۆی، بۆیە بە نێوەندی نێوان مانگ و خۆر دادەنرێت،[١٠٥] سەر بە مەزهەبی حەنبەلی بووە،[١٠٦] لە ساڵی (٦٨٢ك/١٢٨٣ز)دا مرد و لە دیمەشق لە گۆڕستانی (الصوفیه) بە خاك سپێردراوە.[١٠٧]

---

١٠٢ - ابن عبدالوهاب: س.پ، ل ٥٧؛ ابن رجب: س.پ، ج٢، ل٢٥٣" ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة وزارة الثقافة والأرشاد القومي، مصر، ج٦ص٣٤.

١٠٣ - ابن تغري بردی: س.پ، ج٧، ل٣٥٩.

١٠٤ - ابن رجب: س.پ، ج٢، ل٢٥٣؛ ابن العماد: س.پ، ج٦، ل٣٤-٣٥؛ ابن مفلح: س.پ، ج٢، ل١٦٦.

١٠٥ - ابن رجب: س.پ، ج٢، ل٢٥٣.

١٠٦ - ابن العماد: س.پ، ج٦، ل٣٤؛ الیافعي: س.پ، ج٤، ل١٩٧.

١٠٧ - ابن تغري بردی: س.پ، ج٧، ل٣٦٠.

باپیریشی ناوی عەبدوسەلام بووە و لە سەرچاوەکاندا بە:"شیخ الأسلام الأمام المجتهد المحدث المفسر الأصولی مجدالدین أبوالبرکات عبدالسلام" ناوی هاتووە،[١٠٨] لە ساڵی(٥٩٠ك/١١٩٤ز) لە حەڕان لەدایکبووە و لەوێ هەموو قورئانی لەبەرکردووە و زانستی وەرگرتووەو دواتر لە ساڵی (٦٠٣ك/١٢٠٦ز) چووە بۆ بەغداد و لەوێش زانستی وەرگرتووەو لەنێوان حەڕان و بەغدادا هاتووە و ڕۆشتووە، پرسیاری لێکراوە و چوەتە شام و عێراق و حیجاز و وانەی وتوەتەوە و نووسینی هەبووە،[١٠٩] لە ڕۆژی جەژنی ڕەمەزان لەدوای نوێژی هەینی لە جەژنی ڕەمەزانی ساڵی(٦٥٢ك/١٢٥٤ز) لە حەڕان مرد، لەوێش بەخاکسپێردرا.[١١٠]

دایکی ناوی (ست النعم)ی کچی عەبدورەحمانی کوڕی عەبدوسی حەڕانیە،[١١١] زیاتر لە ٧٠ ساڵ تەمەنی هەبووەو کچی نەبووە، لە ڕۆژی چوار شەممە شەوالی ساڵی (٧١٦ك/١٣١٧ز) دا کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی (الصوفیه) بەخاك سپێردرا.[١١٢]

١٠٨- ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٥٧؛ ابن رجب: س.پ، ج٢، ل٢٠١؛ ابن العماد: س.پ، ج٥، ل٣٨٧.

١٠٩ - ابن العماد: س.پ، ج٥، ل٣٨٧.

١١٠ - ابن کثیر: س.پ، ج١٣، ل١٩٣.

١١١ - ابن الوردي: تأریخ ابن الوردي، ط١، دار الکتب العلمیة، (بیروت/١٩٩٦م)، ج٢ص٢٥٦.

١١٢ - الحسامي: س.پ، ل٥.

ئیبن تەیمیە سیّ برای هەبوو:

موحەممەدی كوڕی خالیدی كوڕی ئیبراهیمی حەڕانی كە لەدایكیەوە برای بووە، لەساڵی(٦٥٠ك/١٢٥٢ز) لە حەڕان لەدایكبووەو بە زانایەكی دیاری سەردەمی خۆی ئەژمارد دەكرێت، لە ڕۆژی چوارشەممە هەشتی جەمادیلئاخیری ساڵی (٧١٧ك/١٣١٨ز) كۆچی دواییكردو لای دایكی لە گۆڕستانی (الصوفیە) بە خاك سپێردرا.[113]

عەبدوڕەحمانی كوڕی عەبدولحەلیم كە بەزەینەدین ناسراوەو لە ساڵی(٦٦٣ك/١٢٦٥ز) لە حەڕان لەدایكبووە،[114] ئەمیش دواتر بەندكرا و لە ٢٦ی ژیلقەعدەی ساڵی(٧٢٨ك/١٣٤٧ز) ئازادكرا،[115] لە دوای مردنی ئەحمەی برای ژیاوەو لە ساڵی(٧٤٧ك/ ١٣٤٦ز) مردووە، سەرقاڵی بازرگانی بووە.[116]

عەبدولای كوڕی عەبدولحەلیم لە ڕۆژی عاشورای ساڵی (٦٦٦ك/١٢٦٧ز) لە شاری حەڕان لەدایكبووە، بە شەرەفەددین ناودەبرێت،[117] بەمجۆرە وەسفكراوە" الشیخ الأمام العالم العامل

[113] – ابن العماد: س.پ، ج٦، ل١٩٤.
[114]– هـ.س: ج٦، ل٣٣٢.
[115] – ابن الجزری: س.پ، ج٢، ل٢٧٣.
[116] – ابن العماد: س.پ، ج٦، ل٣٣٢.
[117] الذهبی: تاریخ الأسلام، ج٤٩، ل٢٣٢.

العلامة الزاهد العابد الورع الخاشع الناسك الصالح االعارف بقیة السلف تراض الخلف القدوة المفتن شرف الدین أبو محمد"،[118] زانایەكی گەورە بووەو لەگەڵ ئەحمەدی برای پێنج ساڵ تەمەنیان نێوانە،[119] لە ڕۆژی چوارشەممە ١٤ی جەمادیلئولای ساڵی(٧٢٨ ك/١٣٤٧ز) دا كۆچی دوایی كردو ئەحمەدو عەبدوڕەحمانی برای و خەڵكێكی زۆر نوێژیان لەسەركردو مراسیمێكی كەموێنەی بۆ گێڕدراو لای دایك وباوكی لە گۆڕستانی (الصوفیە) نێژرا.[120]

بنەماڵەی ئیبن تەیمیە زۆبەیان زانستخوازو زانا بون و بە پێشەوا ناوبراون و سەر بە مەزهەبی حەنبەلی ئەژمارد كراون[121] و بە درێژایی مێژوو لە حەران بون تا ئەوەی شاڵاوی مەغۆلی لە حەڕان بەرەو حەلەب و دیمەشق دووریاندەخاتەوە.[122]

سەبارەت بە ناونانی ئەم بنەماڵەیە بە تەیمیە، ئەم ناوە لە موحەممەدی كوڕی خچرەوە دەستپێدەكات،[123] لەسەر ئەو ناونانەش چەند ڕایەك هەیە:

[118] – الجزری: س.پ، ج٢ص٢١٤؛ الذهبي: معجم المحدثین، ط١، دار الكتب العلمیة، (بیروت/١٩٩٣م)، ج١ص١٢١-١٢٢؛ ابن مفلح: س.پ، ج٢، ل٤٢.
[119]– ابن الجزری: س.پ، ج٢، ل٢١٦.
[120]– ابن مفلح: س.پ، ج٢، ل٤٢؛ ابن الجزری: س.پ، ج٢، ل٢١٤.
٣– القنوجي:الحطة فی ذكر الصحاح الستة، ط١، دار الكتب التعلیمیة، (بیروت/١٩٨٥م)، ص١٥١
[122] – الصفدی: س.پ، ج٧ص١١؛ محمد یوسف: س.پ، ل٧١؛ الندوی: س.پ، ج٢، ل٤٤٨.
[123]– الندوی: س.پ، ج٢، ل٤٤٨.

ڕایەك دەڵێت محمدی باپیری کە لە ڕێگەی حەجدا بووە کچێکی لە ڕێگەی تیماودا بینیوە، کە گەڕاوەتەوە دەبینێت ژنەکەی کچێکی بووە، ئەویش دەڵێت (یاتیمیە، یاتیمیە) لەمەوە ئەم ناوەیان لێنراوە.١٢٤

ڕایەکەی دەڵێت چونکە دایکی موحەممەدی باپیری بە تەیمیە ناسرابوو، بۆیە ئەو ناوەیان بەسەردا بڕا.١٢٥

ڕەچەڵەکی ئیبن تەیمیە و بنەماڵەکەی:

هیچ سەرچاوەیەك لە هەواداران و نەیارانی ئیبن تەیمیە باسی ڕەچەڵەکیان نەکردووەو هیچیان لەسەر نەهێناوە، بەڵام کەسایەتی و ناوبانگەکەی وایکردووە ڕای جیاوازی لەسەر دروستبێت و هەرکام و بیدەنەوە پاڵ خۆیان،١٢٦هەندێك پێیان وایە عەرەبە چونکە نووسین و قسەکردن و شارەزایی لە عەرەبیدا بووە،١٢٧ بەڵام ڕای زیاتر لەسەر ئەوەیە کە ئیبن تەیمیە کوردە، چونکە شاری حەڕان شارێکی کوردیە و ئەو بنەماڵەش هەر لەوێ ژیاون و دواتر کۆچیانکردووە بۆ دیمەشق بۆ ناو عەرەبەکان.١٢٨

١٢٤ – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٥٨؛ الكرمي: س.پ، ل٣٢١؛ الأربلي: تاريخ اربل، وزارة الثقافة والإعلام، (العراق/١٩٨٠م)، ص٩٧.

١٢٥ – الغصن، عبدالله بن صالح: دعاوى المناوئين لإبن تيمية، ط١، دار ابن الجوزي، (الرياض:١٤٢٤هـ).ص٢٢" الحسامي: س.پ، ل٤.

١٢٦ – أبوزهرة: س.پ، ل١٨.

١٢٧ – شلش، عدنان بن محمد بن عبدالله: شيخ الإسلام ابن تيمية محدثا، ط١، دارالنفائس، (عمان:٢٠٠٥م)، ص٣٩.

١٢٨ – أبو زهرة: س.پ، ل١٨.

ئەبولحەسەنی نەدەوی شاری حەڕان دەداتەوە پاڵ ناوچەی جەزیرە لە نێوان دیجلەو فورات و تێکەڵ بە شارە کوردیەکانی وەك دیاربەکر، ئەمەش ئاماژەیە بە کوردبوونی ئیبن تەیمیە.١٢٩

موحەممەد ئەبووزەهرەش پێی وایە ئیبن تەیمیە کوردە، بۆ ئەمەش چەند بەڵگەیەك دێنێتەوە:

چونکە ئیبن تەیمیە تەنها دراوەتەوە پاڵ شاری حەڕان و بنەماڵەکەی لەوێ بون، نەدراوەتەوە پاڵ هیچ هۆزێکی عەرەبی، ئەمەش ئاماژەیە بەوەی کە عەرەب نەبووە.

چونکە کورد گەلێکی بە ورەو توندو لێهاتوون و بە هێزی لە ڕەوشتیاندا هەیەو ئەم سیفەتانەش بە ڕوونی لە کەسایەتی ئیبن تەیمیەدا بەدیدەکرێن.

کوردەکان لە سەدەکانی شەشەم و حەوتەمی کۆچیدا ڕۆڵێکی گەورەیان هەبووە لە خزمەتکردنی جیهانی ئیسلامیدا و دژی شیعەی دەوڵەتی فاتیمی و دواتر هەڵمەتی خاچپەرستان وەستاونەتەوەو موسڵمانانیان ڕزگار کردون.١٣٠

١٢٩ – الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٤٧.

١٣٠ – أبوزهرة: س.پ، ل ١٨–١٩.

چوونی بۆ دیمەشق:

کاتێك شاڵاوی مەغۆلی مەترسی لای زۆرێك لە موسڵمانان دروستکرد، بنەماڵەی ئیبن تەیمیە لەدەست توندوتیژی و دڕەندەیی ئەو شالاّوە حەڕانیان بەجێهێشت و چوون بۆ دیمەشق،[131] تەمەنی ئیبن تەیمیە ئەوکات شەش ساڵ بوو.[132]

لە بەجێهێشتنی شارەکەشدا شەویان هەڵبژارد، لەبەرئەوەی ئاژەڵیان دەستنەکەوت، کتێبەکانیان لەسەر عەرەبانەیەك بارکرد تا نەفەوتێن، ئەمەش بەڵگەی گرنگی و بەهاداری زانست بووە لای ئەو خێزانە.[133]

لەو سەردەمەدا دیمەشق مەڵبەندێکی گەورەی زانست و زانایان بووەو کەسانی وەك نەوەوی و ئیبن دەقیق و موززی و زەمەلکانی وانەیان تێدا وتوەتەوە،[134] مەزهەبەکانیش خوێندگەی خۆیان هەبووە، هەندێکجار خوێندنگەیەك بۆ یەك زانست یان یەك مەزهەب تایبەت دەکرا.[135]

---

[131] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل ٥٨؛ الكرمي: س.پ، ل ٣٢١؛ ابن العماد: س.پ، ج٦، ل٢٤١؛ أبو زهرة: س.پ، ل ١٧–١٨.

[132] – الحسامي: س.پ، ل٧.

[133] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٥٨؛ الكرمي: س.پ، ل٣٢١.

[134] – ابوزهرة: س.پ، ل٢٣.

[135] – القطان: س.پ، ل٣٤؛ موسى: س.پ، ل٦٢

لە کاتی کۆچەکەیاندا بۆ دڵنیابوون لە ڕزگاربوونیان، پەنایان بۆ لای خوا بردووەو لێی پاڕاونەتەوە تا ڕزگاریان بێت، ئەمەش بەڵگەی بڕوابوونی زۆری ئەو بنەماڵەیە بە خوا.[136]

شێخ شەهابەدینی باوکی ئیبن تەیمیە لەگەڵ ئەوەی گەیشتە دیمەشق ناوبانگی دەرکردو کەوتە وانەوتنەوەو ئامۆژگاریکردنی خەڵك لە مزگەوتی گەورەی دیمەشق، دواتر بووبە سەردەستەی(دار الحديپ السكريه) لەوێش دادەنیشت، هەر لەوێ ئەحمەدی کوڕیشی پەروەردە کردو وانە جۆراوجۆراکانی شەریعەتی فێرکرد.[137]

شەهابەدین لە پێشکەشکردنی وانەکانیدا پێنووس و پەڕەی بەکارنەدەهێنا، چونکە تەواو بەسەر بابەتەکاندا زاڵبوو،[138] بەمجۆرە توانا و حەزە زانستیەکانی شەهابەدین پاڵنەربوون تا ئیبن تەیمیە لەو بارە سەختەدا هەنگاو بەرەو زانست بنێت و لەماوەیەکی کەمدا ڕۆڵێکی گەورە ببینێت.[139]

ئیبن تەیمیە لەتەمەنی گەنجی و لە ساڵی(٦٩٢ك/١٢٩٢ز) دا لەگەڵ کاروانێکی حاجیان چوو بۆ حەج، لە ڕێگەدا بەهۆی ڕەشەبایەکی توندەوە هەندێك لە ئەندامانی کاروانەکە مردن، بەڵام ئیبن تەیمیە و زۆرێکی تریان دەربازبوون.[140]

---

[136] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٥٨؛ الكرمي: س.پ، ل٣٢١؛ الحسامى: س.پ، ل٧.

[137] – ابن العماد: س.پ، ج٦، ل٣٤؛ الندوى: س.پ، ج٢، ل٤٥١.

[138] – ابوزهرة: س.پ، ل١٩.

[139] – هـ.س، ل١٩–٢٠.

[140] – الندوى: س.پ، ج٢، ل٤٥٧.

جلوبەرگی ئیبن تەیمیە:

جلوبەرگی کەشخەو دیارو تۆخی نەدەپۆشی تا لە خەڵك جیانەبێتەوە، بەڵکوو وەك کەسانی سادە جلی ئاسایی دەپۆشی،[١٤١] جۆری جلوبەرگیشی دەگۆڕی و هەرجارەو چی لەدەست بهاتایە ئەوەی دەپۆشی، لە هەڵبژاردنی پۆشاکیشدا ماڵەوەیان بۆیان دیاری دەکرد و بۆیان دەهێنا.[١٤٢]

[١٤١] – البزار: الأعلام العلية في مناقب ابن تيمية، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت/٢٠٠٥م)، ص٦٠٤.

[١٤٢] – الكرمي: س.پ، ل٣٤١.

باسی دووەم

(ژیانی زانستخوازی)

ئیبن تەیمیە هەر بە منداڵی توانایەکی زۆری لەبەرکردنی هەبووە، تەنانەت لەو بوارەدا ناوبانگی دەرکردبوو،[١٤٣] زانایەکی حەلەبی هاتە دیمەشق و ناوبانگی ئیبن تەیمیەی بیستبوو، وتی: "بیستوومە لای ئێوە کوڕێك هەیە پێی دەڵێن ئەحمەد کە لە لەبەرکردندا خێرایە، جا هاتوم بەڵکوو بیبینم"[١٤٤]ئینجا ڕێنموونی کرا تا چاوەڕوانی بکات، کە ئیبن تەیمیە هات لەوحێکی پێبوو، زانای حەلەبی لەوحەکەی سەیرکردو داوای لە ئیبن تەیمیە کرد تا چی تێدا نووسراوە بیسڕێتەوە تا شتێکی پێبڵێت و بینووسێت، ئەویش نووسینەکەی سڕییەوەو زاناکەش دەقی چەند فەرموودەیەکی پێوت کە یانزە یان سیانزە فەرموودە دەبوون، بە ئیبن تەیمیەی وت: "ئەوە بخوێنەرەوە"، ئەویش سەیرێکی نووسینەکەی کردو پاشان لەوحەکەی لابردو بەبێ هەڵە فەرموودەکانی بۆ وتەوە، پاشان زانای حەلەبی ئەوەشی بۆ سڕیەوە وچەند سەنەدێکی فەرموودەی پێنووسی، ئیبن تەیمیە وەك جاری پێشوو هەمووی بۆ وتەوە، زانای حەلەبی سەرسام

[١٤٣]– الندوی: س.پ، ج٢، ل٤٥٢.

[١٤٤]- ابن عبدالوهاب: س.پ، ل ٥٩.

بوو و وتی:"ئەگەر ئەم کوڕە بمێنێت ڕۆڵو کاریگەریەکی گەورەی دەبێت، چونکە شتی وانەبینراوە".١٤٥

هێشتا ئیبن تەیمیە تەمەنی منداڵی تێنەپەڕاندبوو کە ڕۆژێك باوکی بڕیاریدا منداڵەکانی بباتەدەرەوە بۆ گەڕان، بە ئەحمەدی:"وت لەگەڵ براکانت وەرە با کەمێك بحەسێیتەوە"، بەڵام تەیمیە حەزینەکردو هەرچەندە باوکی پێی وت، ئەحمەد داوایکرد نەچێت و بمێنێتەوەو وتی"وام پێخۆشە ڕێم پێبدەیت نەیەم"، باوکیشی ڕازیبوو و منداڵەکانی تری برد، کاتێك ئێوارە گەڕانەوە باوکی جۆرە لۆمەیەکی کرد کە چ سودێکت بینی نەهاتی، ئەحمەد وتی"ئەمڕۆ ئەم کتێبەم لەبەرکردوە"، باوکی بڕوای نەبوو توانیبێتی شتی وا بکات، بۆیە کتێبەکەی لێوەرگرت و لێی پرسیەوە، ئەحمەد هەمووی بە لەبەرکردنەوە بۆ خوێندەوە، باوکیشی لەترسی ناحەزان وتی: کوڕی شیرینم بە کەس مەڵێ شتی واتکردووە".١٤٦

تەیمیە لەمنداڵیەوە لە خوێندنگەو بۆنەکاندا ئامادە دەبوو، لەگەڵ کەسایەتیە گەورەکاندا دادەنیشت و زانستێکی زۆری وەردەگرت و لێهاتوویی خۆی سەلماند١٤٧ تائەوەی لەتەمەنی

[١٤٥] – هـ.س.
[١٤٦] ابن ناصرالدین: س.پ، ل ٥١٠–٥١١.
[١٤٧] ابن الوردی: س.پ، ج٢، ل٢٧٦؛ خالد عبدالرحمن العك: س.پ، ل ٢٩.

نزیکەی حەڤدە ساڵیدا فەتوای دەرکرد، هەرلەو کاتەیشەوە دەستیکرد بە نوسین.١٤٨

زۆربەی کاتی خۆی لە وەرگرتنی زانستە جۆربەجۆرەکان و هاودەمی لای زانایان بەسەردەبرد، زیاتر گرنگیدانیشی بە قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەری (ﷺ) بوو،١٤٩ ئیبن تەیمیە خۆی دەڵێت کە سەد کتێبی تەفسیری خوێندوەتەوە، هاوکات خۆی فێری جوان نووسین کردووە.١٥٠

ژەهەبی باس لەتەمەنی سەرەتای ئیبن تەیمیە دەکات کە چۆن لە زانستدا پێگەشتووە و دەڵێت:"لێم بیستووە دەیوت: جار هەبوو لە شتێکدا ئەندێشەم دەوەستا یان لێم دەبوو بە گرفت، بۆیە هەزارجار یان زیاتر یان کەمتر (استغفرالله) م دەوت تا سنگم فراوان بێت و گرفتەکەم لا نەمێنێت... جار هەبوو ئەوکات لە بازاڕ یان مزگەوت یان ڕێگە یان خوێندنگەدا دەبووم، ئەوانیش لێم نەدەبوونە ڕێگر تا بگەمە خواستەکەم".١٥١

ئیبن تەیمیە لەسەرەتاکانی ژیانیەوە بەڵێنی بەخودا دابوو کە لەسەر قورئان پاداشتی دنیایی وەرنەگرێت، ئەو دەیوت:" بەڵێنم بە خودا داوە هیچ لەسەر قورئان وەرنەگرم"،بۆیە لەو بارەیەوە

[١٤٨] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٧١.
[١٤٩] – هـ.س، ل ٥٨–٥٩.
[١٥٠] – الندوي: س.پ، ج٢، ل ٤٥٤.
[١٥١] – بە وەرگرتن لە: العبادی: س.پ، ل ١٢.

هەرچیەکیان بۆ بخستایەتەڕوو وەرینەدەگرت، تەنانەت بارەکە گەشتبووە ئەوەی ئیبن تەیمیە بە دنیانەویستێکی وا ناوی بڕوات کە ئەگەر لە هەرکەسیان بپرسیایە کێ زیاترین وەلانانی ئارەزووەکانی دنیای بۆ دواڕۆژ گرتوەتەبەر، ئاماژە بە ئیبن تەیمیە دەکرا.١٥٢

دیارترین مامۆستاکانی ئیبن تەیمیە بریتیبوون لە:

شەهابەدینی باوکی.

ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیم.

عەبدوڕەحمانی کوڕی موحەممەدی کوڕی قودامەی مەقدیسی.

ئەحمەدی کوڕی نیعمەتوڵلای کوڕی عەبدودائیمی مەقدیسی.

یەحیای کوڕی ئەبوو مەنسوری سەیرەفی.

زەینەبی کچی مەککی کوڕی عەلی حەڕانی.

موحەممەدی کوڕی عەبدولهادی کوڕی بەدرانی مرداوی.١٥٣

ئیبن تەیمیە هەر لەسەردەمی مامۆستاکانیدا ناوبانگی دەرکرد و لە ڕیزی یەکێك لە زانا دیاردەکاندا ناوی پەیداکرد، بەڵکوو لە مۆڵەتدانێکی (ئیبن شەهرەزووریدا)دەستنووسی ئیبن تەیمیەش هەبوو.١٥٤

---

[١٥٢] – البزار: س.پ، ل٥٩٩.

[١٥٣] – شلش: س.پ، ل٤٥–٤٦.

[١٥٤] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٧٠؛ الحسامي: س.پ، ل ١٥.

گرنگترین ئەو زانستانەی ئیبن تەیمیە وەریگرتن بریتیبوون لە:

قورئانی پیرۆزو وانستەکانی.

فەرموودەو زانستەکانی.

تەفسیر.

بیرکاری.

زمانی عەرەبی.

بیروباوەڕ.

فیقهی شەریعەت.١٥٥

شارەزایی دەستەو کۆمەڵە ئایینیەکان.

زانستەکانی فەلسەفەو کەلام و مەنتیق.

مێژوو.١٥٦

کاتێك باوکی کۆچی دواییکرد، ئیبن تەیمیە تەمەنی بیست ویەك ساڵان بوو، لەجیاتی باوکی وانەی دەوتەوە و زانایانیش لە وانەکەیدا گوێبیستی دەبوون، بۆ نموونە لە وانەی یەکەمیدا پاش مردنی باوکی لە ڕۆژی دووشەممە دووی موحەڕەمی ساڵی (٦٨٣ك/١٢٨٤ز) لە (دار الحديث السكرية) دا وانەیەکی

---

[١٥٥] – أبوزهرة: س.پ، ل٢٢.

[١٥٦] – عائض بن سعد الدوسري: هكذا تحدث ابن تيمية، ط١، المكتب الإسلامي، (بيروت–عمان:٢٠٠٧م)، ص٢٤٩.

پێشکەشکرد، تیایدا دادوەری دادوەران بەهائەدین یوسف و شەیخولئیسلام ئەبوموحەممەد عەبدوڕەحمانی فەزاری و شێخ زەینەدین عەمری کوڕی مەککی باوکی صەدرەدین، گەورەی حەنبەلیەکان زەینەدین ئەبولبەرەکاتی تەنوخی و چەندێکی تر ئامادەبون.١٥٧

هەروەها لە ڕۆژی هەینی (دەی صەفەری ٦٨٣ك) لە مزگەوتی ئومەوی لە دیمەشق دوای نوێژی هەینی وانەی تەفسیر وتنەوەی دەستپێکرد و ژمارەیەکی زۆر خەڵك ئامادەی بوون.١٥٨

ئیبن تەیمیە وانەی جۆراوجۆری دەوتەوە، بەڵام لەیەك خاڵدا یەکیاندەگرتەوە کە ئەویش ڕێڕەوی چوون بەرەو زیندووکردنەوەی پەیامی بەرەو هاوەڵان بوو لەبەشە جیاجیاکاندا، ئەو دەیویست ئیسلام بگێڕێتەوە بۆ سەر بنەڕەتەکەی خۆی و لە هەر خەوشێکی دەمارگیری یان لادان دووری بخاتەوە و سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی بکاتە پێشەنگ.١٥٩

لە خۆراکدا کەمخۆر بوو و بەهەر خواردنێك ڕازی دەبوو، دەگێڕنەوە دایکی خواردنێکی ئامادە کردووە، خواردنەکە باش

---

١٥٧ – النعيمي: الدارس في تأريخ المدارس، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت/١٤١٠هـ) ج١، ص٥٧.

١٥٨ – الذهبي: تأريخ الاسلام، ج٥١، ل١٢.

١٥٩ – الكرمي: س.پ، ل٣٤٩–٣٥٠.

دەرنەچووەو خۆیشی نەیخواردووە، بەڵام ئیبن تەیمیە هاتەوەو لێی خوارد و هیچ گلەیی و گازەندەیەکی نەبوو.١٦٠

ئەوەی وای لە ئیبن تەیمیە کرد گرنگی زیاتر بەفەرموودە بدات، لەبەرئەوە بوو کە باوکی زانای فەرمووودەناس بووە،تا ئەوەی ئیبن تەیمیە لە دووسەد مامۆستای فەرمووودە وەرگرتو شارەزاییەکی باشی لە زانستی فەرموودەو (جرح و تعديل) دا پەیداکرد.١٦١

شێوازی وتاردان یان وانەوتنەوەی:

پاش تەواوبوون لە نوێژی هەینی، دوو ڕکات نوێژی کردووەو پاشان دانیشتووە١٦٢و بەمجۆرە دەستی بە وانەوتنەوەکەی کردووە:

سەلەواتدان لەسەر پێغەمبەر(ﷺ) بە جۆرێك کە گوێگر لەو پیاهەڵدانە بەسەر پێغەمبەر(ﷺ) سەرسام دەبوو.١٦٣

لەسەر مەسەلەیەك قسەی دەکرد ئایەت و فەرموودەو وتەو بەڵگەی زانایانی دەهێنایەوە.

دەکەوتە شەن کەوکردنی وتەی زانایان و دیاریکردنی ڕاست وهەڵەکانیان.

---

١٦٠ – الكتبي: س.پ، ج١، ل١٢٤.

١٦١ – أبوزهرة: س.پ، ل٢١.

١٦٢ – البزار: س.پ، ل٥٨٨.

١٦٣ – الحسامي: س.پ، ل٢٦.

لەو نێوەندەدا شیعری بەکاردەهیناو دەیشیکردە بەڵگە.

کاتێك بابەتەکەی پێشکەش دەکرد، لە بارێکی وادا بوو وەك لەو شوێنەدا نەبێت و هەردوو چاوی دادەخست.١٦٤

هەرجارێك ناوی پێغەمبەر(ﷺ)ی بهێنایە صەلەواتی لەسەر دەدا.١٦٥

زۆر هەوڵی دەدا بەپێی فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) فەتواو بڕیار بدات و دەیوت:"هەموو کەسێك قسە دەکات بەڵگە بۆ قسەکەی دێنێتەوە نەوەك بیکاتە بەڵگە، جگە لەخواو پێغەمبەرەکەی نەبێت".١٦٦

پاش تەواو بوونی وانەکە چاوەکانی دەکردەوەو بەڕوویەکی گەش و کراوەو دەم بەخەندەوە دەیڕوانیە خەڵکەکە.

ڕێژەی ئامادەبوان لە وانەکانیدا زۆر بون و زاناو سەرکردەو فەرمووودەناس و فیقهناس و قورئانخوێن و ئەدیب و خەڵکی گشتیش تیایدا ئامادەبوون.١٦٧

گوێی لە پرسیاری خەڵك دەگرت و وەڵامی دەدانەوە.

---

١٦٤ – البزار: س.پ، ل٥٨٨.

١٦٥ – هـ.س، ل٥٨٩.

١٦٦ – الحسامي: س.پ، ل٢٧.

١٦٧ – البزار: س.پ، ل ٥٨٩.

ئەگەر هەستی بکردایە کەسێك لێهاتوو و بەتوانایە، هانیدەدا تا زیاتر لە زانستدا ڕۆبچێت.١٦٨

هەوڵیدەدا لە وتارەکەیدا شتی نویٚ بڵێت و تازەگەریەك لە زانیاریدا ببەخشێت.١٦٩

بۆ تەفسیرکردنی قورئانی پیرۆزیش بڕێك لە قورئانی پیرۆز دەخوێندرایەوە و ئەویش ڕاڤەی دەکرد.١٧٠

لە وتارو وانەکانیدا وەرەق و پێنوسی بەکارنەدەهێنا.١٧١

دیارترین خوێندکارەکانی بریتیبوون لە:

ئیبن قەییمی جەوزی.

ئیبن کەپیر.

ئیبن عەبدولهادی.

عومەری کوڕی بەزار.

یوسفی کوڕی زەکی.

ئەبوو موحەممەدی بەرزالی.

شەمسەدینی ژەهەبی.

ئەبولعەبباسی مەقدیسی.

---

١٦٨ – الحسامي: س.پ، ل٢٩.

١٦٩ – الصفدي: س.پ، ج٧، ل١٥.

١٧٠ – الحسامي: س.پ، ل٣٠.

١٧١ – أبوزهرة: س.پ، ل٢١.

عومەری كوڕی موزەفەری حەلەبی ناسراو بە (ئیبنولوەردی).
ئەبوحەفص عومەری كوڕی سەعدوڵلای حەڕانی.١٧٢

ئیبن تەیمیە جگە لەزمانی سەرەكی خۆی بە چاكی زمانەكانی عیبری و عەرەبی و لاتینی و توركی دەزانی.١٧٣

ئەو حەزی نەدەكرد پۆستی دەسەڵات وەربگرێت، بۆیە كاتێك پۆستی دادوەری دادوەران و (مشیخة الشیوخ) گەورەی زانایانی بۆ پێشنیار كرا، ئامادە نەبوو وەریبگرێت.١٧٤

هەر لەتەمەنی هەرزەكاریدا بوو كە بەهۆی زیرەكی و لێهاتوویی و پاكیەتیەكەیەوە كەسانێك لەسەر دەستی موسڵمان بوون، لەوانە ئەو جوولەكەی كاتێك ئیبن تەیمیە دەچوو بۆ خوێندنگە لەسەر ڕێگەكەی بوو و پرسیاری لێدەكرد، ئیبن تەیمیەیش خێرا وەڵامی دەدایەوە، تا ئەوەی جوولەكەكە لەسەر دەستی موسڵمان بوو،١٧٥ یان ئەو جوولەكەی كە موسڵمان بوو و دواتر بە (بهاءالدین المهذب) ناسرا،١٧٦ چەند مەسیحیەكیش هەر لەسەرەتای تەمەنی ئیبن تەیمیەوە لەسەر دەستی باوەڕیان بە

١٧٢– شلش: س.پ، ل ٤٦–٥١.
١٧٣– هـ.س، ل ٥١.
١٧٤– ابن رجب: س.پ، ج٢، ل٣٢٣.
١٧٥– البزار: س.پ، ل٥٨٥" الحسامي: س.پ، ل٤٤.
١٧٦– ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٧٨.

ئیسلام هێنا، لەوانە (ئیبراهیمی كوڕی داوودی ئامێدی) كە لەسەر دەستی ئیبن تەیمیە هاتە ناو ئیسلام.١٧٧

ئیبن تەیمیە لە ماوەی زانستخوازیدا تووشی ئازارێك بووە و چوەتە لای پزیشك، پزیشكەكە پێی وتووە خۆت ماندوو مەكەو سەرقاڵی زانست و بیركردنەوە لە زانست و تاودانە زیكر مەكە، ئیبن تەیمیەش وتی:"مەگەر ئێوە ناڵێن كەسێك كە حەزەكەی دێتەدی، دەروونی بەهێز دەبێت و دەردەكەی لادەبات؟! دەی من كە دەنەومە زانست و بیركردنەوەو زیكر لەوپەڕی خۆشیدام، بەمە نابێت دەردەكەم بمێنێت".١٧٨

لەگەڵ ئەمانەشدا پەرستشی خوای لەڕووی نوێژوو نزاو ڕۆژووەوە لەبیر نەدەكرد، بەڵكو نوێژەكانی بە جەماعەت بە جێدەگەیاندو شەونوێژو قورئانخوێندنی هەبوو، نزای زۆریشی دەكرد، زیاترین نزایەكیش دەیكرد ئەوە بوو دەیوت:"خوایە سەرمانخەیت و كەسمان بەسەردا سەرنەخەیت...خوایە بە سوپاسگوزارو زیكربەدەممان بگێریت...خوایە تەوبەمان قبوڵ بفەرموو وهیدایەتی دڵەكانمان بدەیت".١٧٩

١٧٧– ابن حجر: الدرر الكامنة، ط٢ مجلس دائرة المعارف العثمانية، (حيدرأباد/١٩٧٢م)، ج١، ص٢٦–٢٧.
١٧٨ – ابن القيم: مفتاح دار السعادة، دارالكتب العلمية، بيروت، ج١، ص٢٥٠.
١٧٩ – الحسامي: س.پ، ل٥٦.

ئیبن تەیمیە لە وتەیەکیدا سەبارەت بە ژیکر دەڵێت: (ذیکر بۆ دڵ وەك ئاو بۆ ماسی وایە، دەی ماسی چۆن دەتوانێت بەبێ ئاو بژیت؟).١٨٠

---

١٨٠ – ابن القیم: الوابل الصیب، ط١، دارالکتاب العربي، (بیروت/١٩٨٥م)، ص٦٣.

باسی سێیەم
(دادگاییکردنەکانی ئیبن تەیمیە و بەندکردنەکانی)
تەوەرەی یەکەم: دادگاییکردنەکانی شام

پاش ئەوەی ئیبن تەیمیە بڕیاری گۆڕان و ئیجتهادی دا و توانی ڕۆڵێکی دیار ببینێت، ناو و ناوبانگێکی دەرکرد، بۆیە هەندێك لە فیقهناسان بەوە بێزاربوون و چەندێکی تریش ڕقیان لێهەڵگرت و هەوڵیاندا لە دژی کاربکەن، بۆ ئەمەش دەیانویست گومان لەسەر بیروباوەڕەکەی دروستبکەن،١٨١ بەڵام بەختی ئیبن تەیمیە لە دیمەشقدا ئەوە بوو کە:

پاڵپشتی خوایی لەگەڵدابوو و پەیوەندی خۆی لەگەڵ خوادا بەهێز دەکرد.١٨٢

کۆمەڵێك لە سەرکردە و دەسەڵاتدارەکان بەچاوی ڕێزو گەورەییەوە سەیری ئیبن تەیمیەیان دەکرد.١٨٣

جەماوەرێکی زۆر پاڵپشت و هەواداری ئیبن تەیمیە بوون و مۆرکێکی جەماوەری پێوە دیاربوو.١٨٤

---

١٨١ – أبوزهرة: س.پ، ل٢٨–٢٩؛ موسی: س.پ، ل٩٤.

١٨٢ – الحسامي: س.پ، ل٦١؛ موسی: س.پ، ل٩٦.

١٨٣ – ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٥؛ الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٦٢.

١٨٤ – أبوزهرة: س.پ، ل٤٦.

كۆمەلێك لە زانایان بەچاوی زاناو كەسی گەورە سەیری ئیبن تەیمیەیان دەكرد و پشتگیری بوون.١٨٥

بەلاَم ئەمە نەبوویە ڕێگری هەوڵەكانی نەیارانی ئیبن تەیمیە تا ئەوەی لە شام و میسریشدا گومانیان لەسەر خۆیو بیرووباوەڕەكەی دروستكردو سەرەتاكانی ژیانی دادگایی وبەندیخانەی ئیبن تەیمیە دەستپێكرد.١٨٦

سەرەتا لە دیمەشقدا سێ كۆڕی دادگاییكردنی بۆ گیرا، بەلاَم توانی لە هەر سێ دادگاییەكەیدا سەركەوتووبێت و تۆمەتەكان بەرپەرچبداتەوە.

ئەوەی وایدەكرد سەركردەكانی میسر بەچاوی گومان و خراپەوە بڕواننە ئیبن تەیمیە، ئەوەبوو كە ئەو لە شام دەژیاو لە سەركردەكانی میسر دووربوو، زانایانی میسریش لەبەر بوونی ناوبانگی ئیبن تەیمییە یان چەقبەستوویی مەزهەبی و هزرییان، هەوڵیاندا وەك كەسێكی خراپ نیشانی سەركردەكانی میسری بدەن، ئەویش لەوێ نەبوو تا وەلاَمی ئەو گومانانە بداتەوەو سەركردەكان بە زانست و دڵسۆزی خۆی ئاشنا بكات.١٨٧

١٨٥ – موسى: س.پ، ل٩٥.
١٨٦ – الكرمي: س.پ، ل٣٥٠،٣٥٨.
١٨٧ – أبوزهرة: س.پ، ل٤٦.

لەكۆتاییەكانی سەردەمی مەلیك مەنسور لاجین و لەساڵی (٦٩٨ك /١٢٩٩ز) دا كۆمەڵێك لە فیقهناسان بڕیاریاندا ئیبن تەیمیە ببەنە دادگای دادوەری حەنەفی(جەلالەدین)ەوە، بەلاَم ئیبن تەیمییە ئامادەیی نەبوو، ئەوانیش كەوتنە بانگەشەكردن لەژدی، بەلاَم یەكێك لە سەركردەكان پاڵپشتی ئیبن تەیمییەی كرد و بارەكەی هێوركردەوە،١٨٨ دواتر ئیبن تەیمیە لەگەڵ ئیمامەدین دانیشت، پاش لێدوان لەسەر چەند بابەتێكی نووسینە بیروباوەڕییەكانی ئیبن تەیمیە و پۆسیار و وەلاَمدانەوە، دەركەوت كە لای نەداوەو ئەو تۆمەتانەی بەرەوڕووی كراونەتەوە ڕاست نین.١٨٩

بەلاَم بارەكە بەمەوە نەوەستاو نەیارەكانی وازیان نەهێنا تا ساڵی(٧٠٥ك/١٣٠٥ز) لە دیمەشق سێ كۆڕی دادگاییان بۆگرت و هەوڵیاندا بە هەرپێناوێك بێت تاوانباری بكەن،١٩٠ لە ڕۆژی دووشەممە ٨ی ڕەجەبی ساڵی(٧٠٥ك/١٣٠٥ز) یەكەم كۆڕی دادگاییكردنی ئیبن تەیمییە گیرا،١٩١ تۆمەتەكەش لەسەر ئەو نووسینە بوو كە ئیبن تەیمیە لە ساڵی(٧٠٤ك/١٣٠٤ز) ناردبووی

١٨٨ – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٥.
١٨٩ – الكرمي: س.پ، ل٣٥٧.
١٩٠ – العبر فى خبر من غبر، ط٢، مطبعة حكومة الكويت، (كويت–١٩٨٤م)، ج٦، ص٣٠؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٥٠؛ موسى: س.پ، ل٩٩.
١٩١ – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٣٨.

بۆ ئەبولفەتح نەصر و تیایدا ڕەخنەی لە ڕاکانی ئیبن عەرەبی و خراپی بیرووباوەڕی و لە شەریعەت لادانی دەگرت، جگە لەوەی باسی لەبیروباوەڕو مەزهەبە لادەرەکانی ناو مەسیحیەتی دەکردو سەبارەت بە حلول(ئاوێتە بوون و ئیتحاد) کە لە ناو مەسیحیەتدا یەعقوبی و نستووری و ملکانی هەبوون و ئەمانەی لەگەڵ ڕافیزەو جوهەمیەو کۆمەڵێك لە سۆفیەکاندا بەراورد دەکرد.[١٩٢]

زاناو دادوەرەکان لەم دادگاییەدا ئامادەبوون و نوێنەری سوڵتانیش لە دیمەشق لەو کۆڕەدا بوو، پاش پرسیارکردن لەبیروباوەڕو ئەو قسانەی بەرەو ڕووی کرانەوە، ئیبن تەیمییە وەڵامی دانەوەو ئەوەی خستەڕوو کە بیروباوەڕی ئەو لە قورئان و سوننەت و ئیجماعی پێشووی ئوممەتەوەیە و جگە لەوەش هەرچییەك وتراوە ڕاست نیە.[١٩٣]

هەموو بیرووباوەڕی ئیبن تەیمییە لە لایەن کەمالەددینەوە خوێندرایەوەو مشتومڕی لەسەرکرا، ئیبن تەیمیە بەرپەرچی ئەوەی دایەوە ئەمە تەنها ڕای ئەحمەدی کوڕی حەنبەل بێت، بەڵکو ڕای قورئان و سوننەتە، ئەمە واتای ئەوەیە پەیوەست بەدەمارگیری مەزهەبی نیە.[١٩٤]

[١٩٢] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٨٥–٤٨٨.
[١٩٣] – القطان: س.پ، ل٥٤.
[١٩٤] – الحسامي: س.پ، ل٣٠٣.

ئیبن تەیمیە وتی:"هەر قسەیەك هێناومە، ئامادەم سێ ساڵ مۆڵەت بە هەرکەس بدەم، بزانێت لەماوەی سێ سەدەی یەکەمی ئیسلامدا شتێك هەبوو لەگەڵ ئەمەدا نەگونجێت، من ئامادەم پەشیمان ببمەوە"،[١٩٥] ئەمەش کاریگەرییەگی زۆرتری لەسەر ئامادەبوان هەبوو و کۆڕی یەکەمی دادگاییەکە کۆتایی پێهات.[١٩٦]

دانیشتنی دووەم لە ڕۆژی هەینی (١٢ی ڕەجەب)ی هەمان ساڵدا بەستراو چەندین زانا ئامادەبوون،[١٩٧] پاش پرسیارکردن لە ئیبن تەیمیەو گوێگرتن لەوەڵامەکانی، بڕیاریان دا زەمەلکانی بەبێ چاوپۆشی لێپێچینەوەی لەگەڵدا بکات، دواجار ڕەزامەندی لەسەر بیروباوەڕی واسگی ئیبن تەیمیە دەربڕی.[١٩٨]

سەفیەدین ڕەخنەی لەزاناکان گرت کە ئەوان لەسەر بنەمایەکی وا دادگایی ئیبن تەیمیە ناکەن و ئەوەی ئەو

[١٩٥] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٥٦.
[١٩٦] – ه.س.
[١٩٧] – ابن كثير: س.پ، مج٧،ج١٤، ل٣٩.
[١٩٨] – النويري: س.پ، مج١٥ج٣٢، ل٨٠؛ الصفدي: س.پ، ج٧، ل١٦؛ ابن كثير: س.پ، مج٧،ج١٤، ل٣٩.

دەیڵێت ڕایەکی جیاوازە کە هاتووە و هەردوو ڕاکە دوو وتەی جیای ئەشعەری بوون، ئێوە دەڵێن با تەئویلکردن هەبێت، ئەویش دەڵێت با نەبێت، هەردوو ڕاکە بۆ ئەشعەری دەگەڕێنەوە.١٩٩

دواتر چەند زانایەکی حەنەفی هاتن بۆ لای و وتیان ئەگەر بتوتایە ئەوە ڕای مەزهەبی ئەحمەدە ڕزگارت دەبوو، ئەویش وتی: "نا! سوێند بەخوا ئەمە بەس ڕای ئەحمەدی کوڕی حەنبەل نیە، بەڵکوو بیروباوەڕی پێشینەی ئوممەت و زانایانی فەرموودەیەو هەرچیم وتبێت ئایەت یان فەرموودە یان ڕایەکی ئیجماع(یەکدەنگ) ی پێشینەی لەسەرە"،٢٠٠ بەوجۆرە لە دادگایی دووەمیش ڕزگاری بوو.ئیسلام، پاشان لە حەوتی شەعبانی هەمان ساڵ لە کۆشکی دەسەڵاتدا دادگایی سێیەمی بۆ گیرا و پاش قسەکردن لەسەر بیروباوەڕەکەی، هەموان لەسەر ڕاستی بیروباوەڕی یەکدەنگ بوون.٢٠١

---

١٩٩ – الحسامي: س.پ، ل٣٠٤-٣٠٥.

٢٠٠ – ابن تيمية: مجموعة الفتاوى، ط٣، دار الوفاء، (القاهرة/٢٠٠٥م)، ج٣ص١٨٩؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ص١٦٤.

٢٠١ – القطان: س.پ، ل٥٥.

بەڵام لە هەمان ساڵدا بە هاندانی زانایانێکی ناو میسر، سوڵتان لە پێنجی ڕەمەزاندا نامەیەکی بۆ دیمەشق نارد و داوایکرد تا ئیبن تەیمیە و دادوەر (ئیبن صەصرەی) بچن بۆ میسر،٢٠٢ والی داوای لە ئیبن تەیمیە کرد تا نەچێت بەڵکوو خۆی نامە بۆ سوڵتان دەنێرێت و بارەکەی تێدەگەیەنێت، بەڵام ئەو بڕیاریدا بەرەو میسر بەڕێ بکەوێت،٢٠٣ بۆیە بەڕێکەوت و جەماوەرێکی زۆر چوون بۆ ماڵئاوایی لێکردنی و گریان خەڵکەکەی گرتەوە، ئەمەش ئاستی جەماوەریبوونی ئیبن تەیمیە نیشاندەدات.٢٠٤

---

٢٠٢ – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٠؛ ابن بدالوهاب: س.پ، ل١٦٦؛ الكرمي: س.پ، ل٣٦١.

٢٠٣ – أبوزهرة: س.پ، ل٤٧.

٢٠٤ – الكرمي: س.پ، ٣٦١؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٦٧.

تەوەرەی دووەم: (دادگاییی کردنەکانی میسر)

پاش ئەوەی ئیبنولئەفرەمی والی شام سەرەتا ئامادە نەبوو ئیبن تەیمیە بنێرێت بۆ میسر، لەلایەن سوڵتانی میسرەوە هەڕەشەی لێکرا، بۆیە بۆ جاری دووەم ئامادەیی هەبوو،[٢٠٥] بەڵام پێش ئامادەیی ئەو ئیبن تەیمیە خۆی بڕیاریدا بچێت.[٢٠٦]

عەللامە نوەیری باس لە هۆکاری بانگکردنی ئیبن تەیمیە بۆ میسر دەکات و دەڵێت: "لەگەڵ شەمسەدینی کەنانی لە خوێندنگەی ناسریە پێکەوە بووین، لەو کاتەدا یەکێك لە خوێنکارەکان بە ناوی عەبدوڕەحمان عینوسی هات و کۆمەڵێك فەتوای ئیبن تەیمیەی پێبوو، مەبەستی ئەو بەرامبەر بە ئیبن تەیمیە دڵسۆزی بوو نەوەك خراپە، کاتێك شەمسەدین فەتواکانی خوێندەوە لە هەندێکیان ناڕازی بوو و خێرا نیشانی دادوەری دادوەران زەینەدینی مالیکی دا، ئەویش وتی پێویستە بیسەلمێنم کە ئەوە دەستنووسی خودی ئیبن تەیمیەیە، بەیانی کە کۆمەڵێك کەس شایەتی دەستنووسەکەیاندا، زەینەدین لەگەڵ سەرکردەکان کۆبوویەوەو ناڕەزایی خۆی لەو فەتوایانە دەربڕی".[٢٠٧]

---

[٢٠٥] – النویری: س.پ، مج١٥، ج٣٢، ل٨٠؛ الحسامي: س.پ، ل٣١٥-٣١٦.

[٢٠٦] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٦٧.

[٢٠٧] – النویري: س.پ، مج١٥، ج٣٢، ل٧١-٧٩.

لەو ماوەشدا پەیوەندی نێوان نەسری منبجی و جاشنگیر زۆر بەهێز بوو،[٢٠٨] منبجیش نەیارێکی توندی ئیبن تەیمیە بوو، بۆیە کەوتە هاندانی زیاتری دادوەری دادوەران زەینەدینی مالیکی، پاشان پەیوەندی بە سەرکردەکانەوە کرد تا گەشتە لای سوڵتان و وای نیشاندا ئەو ڕۆڵەی ئیبن تەیمیە دەیبینێت تەنها لەمەسەلە ئایینیەکەدا ناوەستێت، بەڵکوو مەترسی بۆ دەسەڵاتی ئەویش دەبێت و هەمان ڕۆڵی ئیبن تۆمرت دەبینێت، بەمە جاشنگیر لە دەسەڵاتی خۆی ترساو باری ئیبن تەیمیە بەرەو خراپتر چوو، لێرەوە دەردەکەوێت کە ڕۆڵی کارای دژایەتی ئیبن تەیمیە لەدەست نەسربی منبجی و زەینەدینی مالیکیدا کۆدەبێتەوە.[٢٠٩]

ئیبن تەیمیە لە دیمەشقەوە لە(١٢ی ڕەمەزانی٧٠٥ك.)دا کەوتەڕێ[٢١٠] و لە ڕۆژی شەممە گەشتە شاری غەززەو لەوێ لە مزگەوتی گەورەیدا کۆڕێکی گەورەی گرت[٢١١] و لە پێنج شەممە بیست ودووی ڕەمەزانی ساڵی(٧٠٥ك/١٣٠٥ز)دا گەشتە قاهیرە.[٢١٢]

---

[٢٠٨] – الكرمي: س.پ، ل٣٦٠-٣٦١.

[٢٠٩] –الحسامي: س.پ، ل٣١٢-٣١٣.

[٢١٠] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٦٧؛ الكرمي: س.پ، ل٣٦١.

[٢١١] – ابن كثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٠؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل ١٦٧؛ الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٩٠.

[٢١٢] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٦٧؛ الكرمي: س.پ، ل٣٦١.

دوای نوێژی هەینی دادوەران و گەورەبەرپرسان لە قەڵا كۆبوونەوە، ئیبن تەیمیە ویستی قسە بكات، بەڵام ڕێی پێنەدراو لەبەرامبەردا ئیبن مەخلووفی مالیكی كەوتە ڕەخنە لێگرتنی، دادوەریش بە ئیبن تەیمیەی وت: تۆ چی دەڵێیت؟ ئەویش بە سوپاسی خوا دەستیپێكرد، یەكسەر قسەكەیان پێبڕی و وتیان لە جێی وتار وەڵام بدەرەوە، ئەویش وتی: مەگەر كێ دادگایی من دەكات؟ وتیان: دادوەری مالیكی، ئەویش وتی: چۆن دەكرێت كەسێكی نەیارم دادگاییم بكات؟! بەمە دادوەر تووڕە بوو و بەبێ گوێلێگرتنی بڕیاری بەندكردنی خۆی و شەرەفەدین و زەینەدینی برای درا،[213] شەرەفەدینی برای هاواری بۆ لای خوا بردو نزای لێكردن، بەڵام ئیبن تەیمیە ئاماژەی بۆ كرد كە نزا لەدژیان نەكات.[214]

بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك لە بورجدا بەندكراو دواتر لە شەوی چەژنی ڕەمەزاندا برا بۆ ئەو بەندیخانەی ناسرابوو بە (جب)* .[215]

[213] – النويري: س.پ، مج١٥ج٣٢، ل٨١.

[214] – موسى: س.پ، ل١٠٤.

* – بەندیخانەیەكی تاریك و خراپ و وێرانەو بۆن ناخۆش بوو كە مەنسور قلاون لە ساڵی(٦٨١ك/١٢٨٢ز) دروستیكردبوو. (الحسامي: س.پ، ل٣١٩).

[215] – النويري: س.پ، مج١٥، ج٣٢، ل٨١–٨٢.

لەگەڵ ئیبن تەیمیەدا شەرەفەدین و زەینەدینی براشی بەندكران،[216] ئیبن تەیمیە لە گلەییەكیدا لەبارەی بەندیخانەكەوە دەڵێت:"مەسیحیەكان لە بەندیخانەیەكی چاكدان، لە كاتێكدا هاوەڵ بۆ خوا دادەنێن و تیایدا كڵێسا دادەمەزرێنن، بریا بەندیخانەكەی ئێمەش لەوەی مەسیحییەكان بوایە، ئەوان ڕێزیان لێدەگیرێت و ئێمەش سووكایەتیمان پێدەكرێت، ئایا هەركەس بڕوای بە خواو ڕۆژی دوایی هەبێت دەڵێت پێغەمبەری خوا فرمانی بە شتی وا كردووە؟!"[217]

بارەكە لەمەشدا نەوەستا و بڕیاری قەدەغەكردنی فەتواكانی ئیبن تەیمیەو لێدانی هەوادارانی دەرچوو ،[218] دژایەتییەكی توندی حەنبەلییەكانی میسریش كرا.[219]

بەڵام گرتنی ئیبن تەیمیە دەنگیدایەوەو كاریگەری دروستكرد، بۆیە میر سەیفەدین سەلاری جێگیری میسر بەوە ناڕەحەت بوو و لەشەوی جەژندا سێ دادوەری مەزهەبەكانی شافیعی و مالیكی و حەنەفی و چەند زانایەكی فیقهناسی بانگكرد، لەوانە باجی و جوزەری و نەمراوی تا بڕیاری ئازادكردنی ئیبن تەیمیە بدەن،

[216] – النويري: س.پ، مج١٦،ج٣٢، ل٨١–٨٢.

[217] – ابن تيمية: مجموع الفتاوى، ج٣، ل٢٥٤.

[218] – موسى: س.پ، ص١٠٤.

[219] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٠؛ موسى: س.پ، ل١٠٥.

بـەڵام ئـەوان مـەرجیان دانـا کـە دەبێـت ئـیبن تەیمیـە لـە چـەند بیروباوەڕێکی خـۆی پاشـگەز ببێتـەوە، شـەش جـار چـوون بـۆلای، بەڵام ئەو ئامادە نەبوو مەرجەکەیان قبوڵ بکات، بۆیە لە بەندیخانـە مایەوەو هەوڵەکەی میر سەلار سەرینەگرت.[220]

لـە٢٧ی ذیلحەججـەی ساڵی(٧٠٦ك/١٣٠٦ز) دا شـەرەفەدین و زەینەدینی برایانی ئیبن تەیمیە بران بۆ لای سوڵتان سەلار و ئیبن مـەخلوفی مـالیکی هـات، مـشتومڕێکی درێژخایـەن لـە نێوانیانـدا بەڕێوەچـوو، تیایـدا شـەرەفەدین بەبەڵگـەوە قسەی لەسـەر چـەند هەڵەیەکی ئیبن مەخلووف کرد.[221]

لـە ٢٨ ی هـەمان مانگـدا نامەیـەکی ئـیبن تەیمیـە گەشـتە دیمەشـق و نامەکە گەشـتە دەسـت والی دیمەشـقیش، ئـەویش نامەکـەی خوێنـدەوەو دواتر بۆ خەڵکی باسکرد و کەوتە وەسفکردنی ئیبن تەیمیە.[222]

لە ڕۆژی هەینی لە ١٤ی سەفەردا بەدرەدین ئیبن جەماعی دادوەری دادوەران لەگـەڵ ئـیبن تەیمیـە دانیـشت و قسەیەکی زۆر لـە نێوانیانـدا کـرا و لەئەنجامـدا ئـیبن تەیمیـە ئامـادە نـەبوو لـە بەندیخانـە بـچێتە دەرەوە.[223]

[220] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل ١٦٧؛ الكرمي: س.پ، ل ٣٦٢.
[221] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٥.
[222] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٦٨.
[223] – ابن كثير: س.پ، ج١٤، ل٤٧؛ الكرمي: س.پ، ل٣٦٢؛ الندوي: س.پ، ج٢، ل ٥٠١.

بۆ ڕۆژی هـەینی دواتـر لـە(٢٣ی ڕەبیعولئـەوەل) دا میر حسامەدین مەهنای کوڕی عیسا هات بۆ بەندیخانە و سوێندی ئیبن تەیمیەی دا کە دەبێت بێتـەدەر و بچن بۆلای سـەلار، لـەوێ فیقهناسـان ئامـادەبوون و کەوتنـە مـشتومڕ لەسـەر چـەند بابـەتێك، لـە ڕۆژی یەکشەممە سـەلار بـەدەقێکی سـوڵتانی دادوەرەکـانی بـانگکرد تـا ئامـادەبن، بـەڵام هەریەکـەیان بیانوویـەکی هێنایـەوە و هیـچکام نـەهاتن چونکە ترسـان لەبـەردەم زانـست و وەڵامـی ئـیبن تەیمیـەدا شکـستبخۆن و بـەوە شوێنپێیان لـەق بێت، ئـەویش گـوێی لـە پۆزشـەکانیان گـرت و بڕیـاری ئازادکردنی ئیبن تەیمیەشی دەرکرد،[224] داواشی لە ئیبن تەیمیە کرد تا لە میسر بمێنێتەوە و لەوێ وانە بڵێتەوە، ئەویش بە شێوەی کۆڕگرتن لـە مزگـەوت و لـە خوێندنگەکانیشدا وەك خوێندنگـەی سـالحیە وانـەی دەوتەوەو ناوی لەناو خەڵکدا بڵاوبوویەوە.[225]

پاش ئازادبوونی نامەیەکی بۆشام نارد و هەڵوێستی خۆی سەبارەت بە نەیارانی دەربڕی و تیایدا وتـی:"خواتـان لـێ ڕازی بێت، ئێوەدەزانن من حـەز ناکـەم هیچکام لـە موسڵمانان ئازار بچێژن، چ جای هاوڕێ و دەوروبـەرەکانمان، من هـیچ گلـەیی و گازەندەیـەکم لێیـان نیـە، بـەڵکوو بـەڕێزوو گـەورەیی سـەیریان دەکـەم، هەریەکـەو بـە پێـی خـۆی، هـەرکام لەوانـەش یـان

[224] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٧؛ أبوزهرة: س.پ، ل٥١.
[225] – الحسامي: س.پ، ل٣٢٦–٣٢٧.

ئیجتهادی كردووە یان هەڵەی كردووە یان تاوانبارە، ئەگەر ئیجتهادەكەیەو پێكاویەتی، ئەوا پاداشتی هەیەو سوپاسیشی دەكرێت، ئەگەریش نەیپێكاوە ئەوە پاداشتی هەیەو لە نەپێكانی چاوپۆشی دەكرێت، ئەگەریش تاوانبارە بەڵكوو خوا لە ئێمەو هەموو باوەڕداران خۆش بێت، حەز ناكەم هیچكەس بەهۆی درۆكردن یان ستەم یان دوژمنكاری لە ڕوومدا زەلیل بكرێت، چونكە من گەردنی هەموو موسڵمانێكم ئازاد كردووە و چیم پێخۆشە بۆ ئەوانیش پێمخۆشە، ئەوانەش درۆو ستەمیان لێكردوم، لەلایەن منەوە گەردنیان ئازاد بێت".[٢٢٦]

هەروەها نامەیەكیشی بۆ دایكی نارد و تیایدا سۆزو خۆشەویستی خۆی بۆ دەربڕی، پاشان داوایكرد مۆڵەتی پێبدات تا ماوەیەك لە میسر بمێنێتەوە و بانگەواز بۆ ئایینی خوا بكات.[٢٢٧]

---

[٢٢٦] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٠٢؛ أبوزهرة: س.پ، ل٥٣.

[٢٢٧] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٧٠-١٧٢؛ القطان: س.پ، ل٥٩.

بەندكردنی دووەمی ئیبن تەیمیە لە میسر:

ئیبن تەیمیە پاش ئەوەی لە بەندیخانەی یەكەمی ئازادكراو مۆڵەتی وانەوتنەوەی پێدرا، كەوتە خستنە ڕووی بیروڕاكانی خۆی و بۆ ماوەی شەش مانگ لە وانەوتنەوەدا بەردەوام بوو.[٢٢٨]

یەكێك لەو لایەنانەی ئیبن تەیمیە زۆر ئیشی لەسەر دەكرد، بریتیبوو لە هێرشبردنە سەر لادانەكانی سۆفیگەرایی وەك بیروباوەڕی وەحدەتولوجودو ئیتحادو ئاوێتەبوون (حلول) كە بە شێوەیەكی فراوان لە میسردا بڵاوببوویەوە، بە تایبەتی كاریگەری ئیبن فارچی شاعیری سۆفی میسری دیار بوو، بۆیە ئیبن تەیمیە لە دژیان وەستا، لەمەشدا هێرشی زیاتری بۆ سەر ئیبن عەرەبی بوو.[٢٢٩]

سۆفیەكان ئەمەیان پێ قبوڵ نەكرا و بە كۆمەڵ هاتن بۆ لای سوڵتان، ئەویش فرمانی دەركرد تا دانیشتنێك بۆ ئیبن تەیمیە ببەستن.[٢٣٠]

لە ڕۆژی سێشەممە و لە دەرۆژی یەكەمی مانگی شەوالی ساڵی(٧٠٧ك/١٣٠٨ز) دا دانیشتنێكی بۆ بەسترا،[٢٣١]

---

[٢٢٨] – القطان: س.پ، ل٦٠.

[٢٢٩] – أبوزهرة: س.پ، ل٥٥؛ الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٠٥.

[٢٣٠] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٧٦.

[٢٣١] – الكرمي: س.پ، ل٣٦٤.

ئینجا بڕیاردرا بینێرن بۆ شام تا ئیبن عەتای نووسەری كتێبی (الحكـم) و نوێنـەری سـۆفیەكان بـوو سـكالآی بـردە لای سەركردەكان.[٢٣٢]

كۆتا بڕیار ئەوەبوو كە دەبێت ئیبن تەیمیە بچێت بۆ دیمەشق یان بەچەند مەرجێك لە ئەسكەندەریە بێت یان بەندیخانە هەڵبژێرێت، ئەویش بەندیخانەی هەڵبژارد، بەڵام دەوروبەرەكەی تكایان لێكرد بچێت بۆ دیمەشق، ئەویش تكاكەی وەرگرتن و لە ١١ی شەوالی(٧٠٧ك/١٣٠٨ز) دا بەرەو دیمەشق كەوتەڕێ،[٢٣٣] بەڵام لەهەمان ڕۆژدا گەڕێندرایەوە بۆ میسر و برا بۆ بەندیخانە،[٢٣٤] ئەمجارەیان مۆڵەتی پێدرا تا كەسێك لە گەڵیدا بێت و خزمەتی بكات،[٢٣٥] دووبارە لەگەڵیشیدا زەینەدینی برای بەندكرا، ئەویش دەرفەتی پێدرا كەسی لەگەڵدا بێت تا خزمەتی بكات.[٢٣٦]

خەڵكی گشتی و زانایان و كەسایەتیە دیارەكان سەردانی ئیبن تەیمیەیان دەكردو ڕق وكینەیان بەرامبەری نەدەما،[٢٣٧]

---

[٢٣٢] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٧؛ القطان: س.پ، ل٦١؛ الحسامي: س.پ، ل ٣٢٨–٣٢٩.

[٢٣٣] – الكرمي: س.پ، ل٣٦٥.

[٢٣٤] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٧٧.

[٢٣٥] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٨.

[٢٣٦] – الحسامي: س.پ، ل٣٣٥–٣٣٦.

[٢٣٧] – محمد يوسف: س.پ، ل ١٠٦.

ئەویش لە وتنی بیروڕای خۆی ترس و دوودڵی نەبوو، بۆیە جارێكیتر لە خوێندنگەی صالحیە دلنیشتنی بۆ كرا وگەڕایەوە بۆ وانەوتنەوەی خۆی.[٢٣٨]

لەكاتی بەندبوونەكەیدا شەمسەدین دبهاتی هات تا نێوانی لەگەڵ منبجیدا چاك بكاتەوە، چەند مەرجێكی بۆ هەردوولا دانا، سەرەتا هەردوو لا ئامادەییان دەربڕی، بەڵام دواتر كە ئیبن تەیمیە ئیمزایكرد، منبجی خۆی دوورگرت وئامادەنەبوو، بۆیە دبـاهی ڕاستیەكەی بۆ دەركەوت و بەڕقەوە منبجی بەجێهێشت.[٢٣٩]

پاشان ئیبن تەیمیە دوورخرایەوە بۆ ئەسكەندەریە، ئەمەش لە كۆتا ڕۆژی مانگی سەفەری ساڵی (٧٠٩ك/١٣١٠ز) دا بوو،[٢٤٠] لەوێ لە بورجێكی فراوان وپاك وخاوێندا بوو، دوو پەنجەرەی هەبوو كە یەكێكیان ڕووبەڕووی دەریاو ئەویتریش ڕووبە شاربوو، لەو ماوەیەدا خەڵكی سەردانیان دەكرد.[٢٤١]

لەو ماوەیەدا هەواڵ بڵاوبوویەوە كە ئیبن تەیمیەیان كوشتووە، ئەم هەواڵە پاش دوانزە ڕۆژ گەیشتە شام و خەڵكی دڵتەنگ بوون.[٢٤٢]

---

[٢٣٨] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٤٨.

[٢٣٩] – الحسامي: س.پ، ل٣٣٣–٣٣٤.

[٢٤٠] – القطان: س.پ، ل٦٣.

[٢٤١] – ابن كثير: س.پ، ج١٤، ل٥٢.

[٢٤٢] – الكرمي: س.پ، ل٣٦٥.

لەو ماوەشدا تەدمووریەکان* هەوڵی زۆریان دا تا ئیبن تەیمیە ئازاد بکەن، بەڵام هەوڵەکەیان سەرینەگرت، چونکە پیاوانی دەوڵەت بە وتەکانی ئیبن تەیمیە ڕازینەبوون، ئەویش کە داواکانی دەسەڵاتدارانی لە دەمی تەدموریەکانەوە بیست، توڕەبوو و سوێندی خوارد کە دەوڵەتەکەی جاشنگیر دەڕووخێت، وتیشی: "کوژرانم شەهیدیەو دوورخستنەوەم کۆچکردنەو ئەگەر دوورمخەنەوە بۆ قوبرسیش من بانگەوازی خەڵکەکەی بۆ لای خوا دەکەم و ئەوانیش دێن بە دەممەوە، ئەگەریش بمگرن نشینگەمە". [243]

سوڵتان ناسر توانی لە جەژنی ڕەمەزانیساڵی(٧٠٩ك١٣١٠ز) دا بێتە میسرو جاشنگیر لاببات، ئەمەش جاری سێیەمی وەرگرتنی دەسەڵاتی بوو. [244]

خێرا ئیبن تەیمیەی لە ئەسکەندەریەوە گەڕاندەوە، بۆ ئەمەش دوای دوو ڕۆژ لە دەسەڵات وەرگرتنی، خۆی چوو بۆ لای ئیبن تەیمیە و دەستیانکردە ملی یەکتر و ماوەیەك پێکەوە قسەیانکرد و دووبارە خەڵکی لە دەوری ئیبن تەیمییە کۆبوونەوە، [245] سوڵتان

* – مەبەست خەڵکی شاری تەدمووره، ئەوانەی هەواداری ئیبن تەیمیە بوون.

[243] – الحسامي: س.پ، ل٣٣٧–٣٣٩.

[244] – النويري: س.پ، مج١٥، ج٣٢، ل١١٠–١١٦؛ ابن العماد: س.پ، ج٦، ل١٥٨.

[245] – الكرمي: س.پ، ل٣٦٦؛ الندوي: س.پ، ج٢، ل٥١٠–٥١١.

داوایکرد تا نەیارەکانی ئیبن تەیمیە بکوژێت، بەڵام ئەو ڕازینەبوو، [246] ئەوکات ئیبن مەخلووف وتی: "ئێمە دژی ئیبن تەیمییە کارمانکرد، بەڵام ئەو تۆڵەی نەسەندەوە". [247]

[246] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٨٣.

[247] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٥٧؛ الحسامي: س.پ، ل٣٨٨.

تەوەرەی سێیەم:
(بەندکردنی ئیبن تەیمیە لە دیمەشق)

لەو ماوەیەدا باری خەڵکی شام باش نەبوو، بەتایبەت یەکێك لە سەرکردەکان بەناوی (سەیفەدین کرای) ستەمی زۆری لەخەڵك دەکرد، ئیبن تەیمیە کە ئەمەی بیست، چوویە لای سوڵتان و داوای لێکرد ئەو کەسە بگۆڕێت،[248] جگە لەمەش داوایکرد کە ئیبنولئەفرەمی جێگری دیمەشق بگوازێتەوە بۆ تەرابلوس، ئەویش بەگوێیکرد.[249]

لە میسر ئیبن تەیمیە کەوتەبەر هەڵمەتی جەماوەرێکی نەیاری، هەوادارانی ویستیان تۆڵەی بکەنەوە، بەڵام ئەو ئەترسا جەنگێکی کۆمەڵایەتی و ناوخۆیی لێبکەوێتەوە، بۆیە ڕێی پێنەدان، تا دواتر ئازاردەرەکانی پەشیمان بوونەوە، ئەم کارە لە ناوەڕاستی مانگی ڕەجەبی ساڵی(٧١١ك/١٣١٢ز) دا دووبارەبوویەوە.[250]

لەڕۆژی چوارشەممە سەرەتای مانگی ذیلقەعدە و پاش حەوت ساڵ و حەوت هەفتە دووری لە دیمەشق، بە هاودەمی سوڵتان چوو بۆ دیمەشق و خەڵکی بۆ پێشوازیلێکردنی بە پیریەوە هاتن، پاش ماوەیەك لەوێ دەستیکردەوە بە کاری بانگەزو چەندین کتێبی نووسی.[251]

---

٢٤٨ –الحسامي: س.پ، ل٣٩٠–٣٩١.
٢٤٩ – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٦٣.
٢٥٠ – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٨٥–١٨٦.
٢٥١ – الكرمي: س.پ، ل٣٦٨.

یەکێك لەو شتانەی کە ئیبن تەیمیە بڕیاری لەسەردا، بریتیبوو لە باسوخواسی تەڵاق، ئەو بە جیا لەڕای چوار مەزهەبەکە(شافیعی، حەنبەلی، مالیکی، حەنەفی)فەتوای دەرکرد کە سێ تەلاق بەیەکجار ناکەوێت،[252] هەروەها فەتوای سوێندی تەلاقیشی دەرکرد،[253] تائەوەی پاش ئامۆژگاری شەمسەدینی حەنبەلی بۆ ئیبن تەیمیەو ڕازیبوونی ئەویش بەئامۆژگاریەکە،[254] بڕیاری سوڵتانی دەرچوو کە نابێت جارێکیتر ئیبن تەیمیە لەو بوارەدا فەتوا بدات،[255] بەڵام پاش ماوەیەك ئیبن تەیمیە لەوبارەوە قسەیکرد،[256] لەسەر ئەوەش لە پێنج شەممە ٢٢ی ڕەجەبی ساڵی(٧٢٠ك/١٣٢١ز) دا کۆڕێکی بۆ بەستراو دەسەڵاتدار و دادوەران و چەند موفتیەك تیایدا ئامادەبوون و بڕیاری گرتنی ئیبن تەیمیەیان دەرکرد،[257] ماوەی پێنج مانگ و هەژدە ڕۆژ لە بەندیخانە هێشتیانەوە تا دواتر بە بڕیاری سوڵتان لە دووشەممەو لە ڕۆژی عاشوورای ساڵی(٧٢١ك/١٣٢٢ز) دا ئازادکرا و سەرلەنوێ دەستیکردەوە بە وانەوتنەوە.[258]

---

٢٥٢ – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٢٠٢.
٢٥٣ – الندوي: س.پ، ج٢، ل ٥١٧–٥١٨.
٢٥٤ – الحسامي: س.پ، ل٤٠٠.
٢٥٥ – النويري: س.پ، مج١٥، ج٣٢، ل٢٥٤.
٢٥٦ – الكرمي: س.پ، ل ٣٧١.
٢٥٧ – النويري: س.پ، مج١٥، ج٣٢، ل٢٥٤.
٢٥٨ – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٢٠٣.

کۆتا گیرانی ئیبن تەیمیە لەسەر فەتوای چوونە سەرقەبران بوو، ئەو دەڵێت چوون بۆ سەر گۆڕی پێغەمبەران و پیاوچاکان بە تایبەت و تەنها بۆ ئەومەبەستە دروست نیە، بەڵام ئەگەر نیازێکی ترت هەبێت و لەوێشەوە ئەوەش بکەیت ئەمەیان سوننەتە،[٢٥٩] ئەم فەتواشی لە ساڵی(٧٠٩ك/١٣١٠ز) دا دەرکردبوو، بەڵام لە ساڵی(٧٢٦ك/١٣٤٤ز) دا ئەو باسوخواسەیان لەسەر زیندووکردەوە،[٢٦٠] دادوەری دادوەران ئیبن جوملە دەقی فەتواکەی ئیبن تەیمیە ی گۆڕی و لە ڕۆژی دووشەممەو لەکاتی عەسرو لە ١٦ی شەعبانی ساڵی (٧٢٦ك/١٣٤٤ز) دا گیرا و هۆڵێکی چاك و پێویستی بۆ دابینکرا و براکەشیان لەگەڵدا برد تا خزمەتی بکات.[٢٦١]

ئیبن تەیمیە لەو ماوەیەدا کەوتە پەرستش و نووسین،[٢٦٢] سکاڵاکانی زانایانی شام و بەغداد بۆ لای سوڵتان بران تا ئیبن تەیمیە ئازاد بکرێت، بەڵام سوودێکی وایان نەبوو و لە بەندیخانەدا هێشتیانەوە.[٢٦٣]

[٢٥٩] – ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٢٦.
[٢٦٠] – القطان: س.پ، ل٧٠؛ الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٢٠–٥٢٢.
[٢٦١] – الحسامي: س.پ، ل٤٠٨–٤١١.
[٢٦٢] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٢٤.
[٢٦٣] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٢١٢–٢٢٠.

لەوماوەیەدا و لە ڕۆژی چوارشەممە ١٤ی جەمادیلئولای ساڵی(٧٢٧ك/١٣٤٥ز) دا شەرەفەدینی برای مرد، ئیبن تەیمیە خۆی نوێژی لەسەر کرد،[٢٦٤] دواتر لەبەر کاریگەری زۆری ئیبن تەیمیە لە دووشەممەی ٩ی جەمادولئەوەلی ساڵی (٧٢٨ك/١٣٤٦ز) دا کتێبو وەرەقو پێنووسی لێدوورخرایەوە تا نەنووسێت،[٢٦٥] ئەویش ئەمجار بە خەڵوز دەینوسی،[٢٦٦] بەڵام لەوەشدا ڕێگری لێکرا، بۆیە گرنگی خۆی بە نوێژو پەرستش و قورئانخوێندن دا و تا هەشتاویەك خەتمی قورئان چوو، کە کۆچی دواییکرد هەندێك لە خەتمی هەشتاو یەکەمی مابوو،٢٦٧ زەینەدینی برای کە لەگەڵیدا بوو دەڵێت:"لە دە ڕۆژدا خەتمێکی دەکرد"،٢٦٨ لەو بەندیخانەدا ئیبن تەیمیە نەخۆشکەوت و بەو نەخۆشیەوە مرد.٢٦٩

[٢٦٤] – ابن العماد: س.پ، ج٦، ل٢٣٦–٢٣٧.
[٢٦٥] – الجزري: س.پ، ج٢، ل٢٦٣–٢٦٤؛ ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣٦.
[٢٦٦] – ابوزهرة: س.پ، ل ٧٥؛ الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٢٥–٥٢٦.
[٢٦٧] – النويرى: س.پ، مج١٦، ج٣٣، ل٢١٠.
[٢٦٨] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٢٢٦.
[٢٦٩] – الحسامي: س.پ، ل٤٣٤–٤٣٥.

باسی چوارەم
مردنی ئیبن تەیمیەو وتەی ناوداران لەسەری
تەوەرەی یەکەم: (مردنی ئیبن تەیمیە)

ئیبن تەیمیە لە دوایەمین جاری گرتنی لە دووشەممە ١٦ی شەعبانی ساڵی(٧٢٦ك/١٣٤٤ز) دا گیرا[270] و لە بەندیخانە مایەوەو ئازادنەکرا تا ئەوەی لە ساڵی(٧٢٨ك/١٣٤٦ز) لە بەندیخانەدا کۆچی دوایی کرد.[271]

لە ساڵی(٧٢٧ك/١٣٤٥ز) شەرەفەدینی برای لە بەندیخانەدا مرد، ئەحمەدی برای نوێژی لەسەرکردو مەراسیمێکی گەورەی بۆ گێردرا.[272]

ئیبن تەیمیە چەند ڕۆژێك پێش مردنی تووشی نەخۆشی بوو،[273] نەخۆشیەکەی بیست ڕۆژی خایاند، حەڤدە ڕۆژی تای لەگەڵدابوو.[274] بەڵام رای تر هەیە دەڵێت حەڤدە ڕۆژی خایاندووە،[275] ئیبن عەبدولهادیش پێی وایە زیاتر لە بیستوسێ ڕۆژ بووە.[276]

---

[270] – النويرى: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠.
[271] – صفي الدين البخاري: س.پ، ل٤٠.
[272] – الجزرى: س.پ، ج٢، ل٢١٤
[273] – الحسامى: س.پ، ل٤٣٤.
[274] – هـ.س.
[275] النويرى: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠.
[276] ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٢٢٦.

ئەم هەواڵە گەشتە لای شەمسەدینی وەزیرلەدیمەشق، بۆیە داوای لە ئیبن تەیمیە کرد تا بچێتە بەندیخانەو بیبینێت، ئەویش مۆڵەتی پێدا، وەزیر چوویە لایو پۆزشی بۆ دەهێنایەوەو داوای لێدەکرد لێی ببورێت، ئەویش وەڵامیدایەوە کە گەردنی هەموو نەیارەکانی ئازاد کردووە.[277]

لەکاتی نەخۆشیەکەیدا وتی:"من گەردنی سوڵتان ناسرم ئازادکردووە لەوەی کە بەندیکردوم، چونکە ئەو لەبەر ئارەزووی خۆی ئەمەی نەکردووە، بەڵکو وایانگەیاندوەتە لای... گەردنی هەموو کەسێکم ئازادکردووە کە شتێك لە نێوانماندا بێت تەنها دوژمنانی خواو پێغەمبەرەکەی نەبێت".[278]

لە شەوی دووشەممە لە ٢٠ی ژیلقەعدەی ساڵی(٧٢٨ك/١٣٤٦ز) دا ئیبن تەیمیە لەدەمی بەری بەیانەوە لە قەڵای دیمەشق لەو هۆڵەی تیایدا بەندکرابوو کۆچی دواییکردو خەڵکێکی زۆر چوونە ناو قەڵاکەو مۆڵەتیان پێدرا بچنە لای و پیاوان و ئافرەتان بە کۆمەڵ دەچوونو تەرمەکەیان دەبینی و پیاوان ماچیان دەکردو ئافرەتانیش تەنها سەیریاندەکرد،[279]

---

[277] – الكرمي: س.پ، ل٣٨٤.
[278] – هـ.س.
[279] – النويرى: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠؛ الجزرى: س.پ، ج٢، ل٣٠٦–٣٠٧؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٢٢٦؛ الكرمي: س.پ، ل٣٨٤–٣٨٥.

پاشان تەرمەکەی شۆراو برایە دەرەوە، خەڵکی لە نێوان مزگەوت و قەلادا ڕیزیان بەستبوو، کاتێك ڕۆژ بوویەوە تەرمەکە برایە مزگەوت وسەربازانیش لە دەوری تەرمەکەیدا بوون و لەتاو قەرەباڵغی و فشاری خەڵك تەرمەکەیان دەپاراست،[280] پاشان دەستکرا بە نوێژکردن لەسەری، یەکەمجار موحەممەدی کوڕی تەمام کە زانایەکی گەورەو ناودار بوو نوێژی لەسەر کرد، هێندە خەڵك هاتبوو تا نوێژی لەسەر بکات تا ئەوەی بازاڕی دیمەشق داخرا، تەنها بازاڕێك کە مابوو دووکانی مەسیحی و جوولەکەکان بوو چونکە جولەکەکان لە چەژنی (المقلە)یاندا بوون،[281] سەرکردەو زاناو کەسایەتییەکان و سەربازوو پیاوو منداڵ هاتن بۆ ئەوێ،[282] لەناوکەسایەتیە دیارەکاندا سێ کەس نەهاتن، ئەوانیش ناسرابوون بە دژایەتی و ڕق و کینەیان بۆ ئیبن تەیمیە، کە بریتیبوون لە:"ئیبن جوملەو صەدرو قەفجاری"، بۆیە لەترسی ڕقی خەڵکی خۆیان شاردەوە، چونکە پێیان وابوو ئەگەر بچنە دەرەوە خەڵکی بەردبارانیان دەکەن و دەیانکوژن.[283]

پاش شۆردنی کفنی لێپێچرا، خەڵکی هەڵپەیان بوو تا ئەو ئاوەی ئیبن تەیمیەی پێ شۆراوە بیدەن لە خۆیان چونکە بە پیرۆز

[280] – النویری: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠؛ ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣٧.

[281] – الجزری: س.پ، ج٢، ل٣٠٧.

[282] – الکرمي: س.پ، ل٣٨٥.

[283] – البزار: س.پ، ل ٥٦٥؛ ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٤١؛ الحسامي: س.پ، ل ٤٥٢.

سەیریاندەکرد، هەر چەندە ئیبن تەیمیە خۆی دژ بەو کارانە بوو و لە نووسینەکانیدا بە کارێکی ناشەرعی لە قەڵەمداوە.[284]

ئیبن کەثیری ڕاڤەکەری قورئان و مێژوونووسی بەناوبانگ و خوێندکاری ئیبن تەیمیە، چوویە سەر تەرمەکەی و پێش ئەوەی بیشۆن ماچیکرد،[285] پاشان چەند کەسێك ئەو خەتمەیان تەواوکرد کە ئیبن تەیمیە دەستیپێکردبوو و تەواوی نەکردبوو، ئەو خەتمی قورئانە بە خەتمی هەشتاویەکەمی کۆتا بەندبوونی دادەنرێت،[286] لەو خەتمەیدا گەشتبوویە سوورەتی (الرحمان).[287]

لەو کەسانەی تەرمەکەیان شت، زانا موززیو تاجەدین مەحموودی فارقی و شەمسەدینی کوڕی وەزیر بوون،[288] تەرمی ئەحمەدی کوڕی عەبدولحەلیم هێنرایە دەرەوەو هەموان بەرەوڕووی چوون و قەرەباڵغی ئەو شوێنەی گرتەوە، پاشان تەرمەکەی لە مزگەوتی ئومەوی دانراو مزگەوت پڕبوو لەخەڵك و زۆرێکیش لەدەرەوە مانەوە، لە دوای نوێژی نیوەڕۆ کۆمەڵ کۆمەڵ

[284] – الکرمي: س.پ، ل ٣٨٥.

[285] –ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٤٠.

[286] – النویری: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠؛ الجزري: س.پ، ج٢، ل٣٠٧؛ ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٤٠؛ الکرمي: س.پ، ل٣٨٤.

[287] – الجزری: س.پ، ج٢، ل٣٠٧.

[288] – النویری: س.پ، مج١٥،ج٣٣، ل٢١٠.

نوێــژیان لەســەرکرد،٢٨٩ دواتــر زەینــەدینی برایــشی نوێــژی لەســەرکرد، ئینجــا تەرمەکــەی بــەرەو گۆڕســتان بــراو گریــان و شینگێڕان خەڵکەکەی گرتەوە.٢٩٠

مزگەوتەکە چوار دەرگای سەرەکی هەبوو: "الفرج" کە لەمەوە تەرمەکەیان بەرەو گۆڕستان برد، "باب الفرادیس" و "باب النصر" و "باب الجابیە" ش خەڵکەکە لێوەی دەچوونە دەرەوە.٢٩١

ئـیبن تەیمیــە لــەنێوان نوێــژی نیــوەڕۆو عەســردا گەیەنرایــە گۆڕستانی (الصوفیە) و لەپاڵ گۆڕی شەرەفەدینی برایدا گۆڕێکیان بۆ هەڵکەند، زەینـەدین خۆی پێشتر سـەیری نـاو گۆڕەکـەی کـرد، پاشان تەرمەکەی خرایە ناو گۆڕەکەی و داپۆشرا.٢٩٢

سەرچاوەکان باس لەوە دەکەن کە زیاتر لە "پێنج سەد هەزار" کـەس نوێـژیان لەسـەر کـردووە،٢٩٣ یەکـەم جار لـە قەلاَکـە نوێـژی لەسـەر کـرا موحەممـەدی کـوڕی تـەمامی حەنبـەلی پێـشنوێژی بـۆ

٢٨٩- الجزری: س.پ، ل ٣٠٧-٣٠٨؛ ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٤٠-١٤١؛ الکرمي: س.پ، ل٣٨٥-٣٨٦.

٢٩٠- النویری: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠؛ الجزری: س.پ، ج٢، ص٣٠٨؛ الکرمي: س.پ، ل ٣٨٦.

٢٩١- الجزری: س.پ، ج٢، ل٣٠٨؛ الحسامی: س.پ، ل ٤٣٨.

٢٩٢- الجزری: س.پ، ج٢، ل٣٠٨.

٢٩٣- الحسامی: س.پ، ل ٤٤٠.

خەڵکەکە کرد،٢٩٤ پاشان لە مزگەوتی ئومەوی نوێژی لەسەر کراو عەلائـەدینی کـوڕی خـەرات بەرنوێـژی بـۆ خەڵکەکـە کـرد،٢٩٥ بـۆ جاری سێهەم لـە "سـوق الخیـل" نوێـژی لەسـەر کـراو زەینـەدینی برای بەر نوێژی کرد،٢٩٦ بۆ جاری چوارەم دوای بەخاکسپاردنی خـەڵکی گونـدو ناوچـەکان دەهـاتن نوێـژیان لەسـەر دەکـر، بـەڵکوو لەوپـەڕی ولاَتـانی ئیـسلامیەوە لـە ڕۆژی هەینیـدا بانگـەواز کـرا تانوێـژی ئامادەنـەبوونی لەســەر بکــەن،٢٩٧ لــە بەخاکــسپاردنی تەرمەکەشیدا زیاتر لە پانزە هەزار ئافرەت بەشدار بوون.٢٩٨

کۆمـەڵێکی زۆر لەســەرکردەو کەســەکان لەســەر گــۆڕی ئــیبن تەیمیـە مانـەوەو لـەوێ خواردنیـان بـۆ ئامـادەکرا و قورئـانێکی زۆر لەسەر گۆڕەکەی خوێندرا.٢٩٩

زەینـەدینی بـرای تـا چـەند ڕۆژێك بـەیانی تـا ئێـوارە دەچوویە سـەرگۆڕەکەی و دواتـر دەچـوویەوە بـۆ بەندیخانەکـەی لـە قـەڵای دیمەشقتا جێگیری سوڵتان گەڕایەوەو ئازادی کرد.٣٠٠

٢٩٤- ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣٧.

٢٩٥- الجزری: س.پ، ج٢، ل٣٠٨.

٢٩٦= النویری: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠.

٢٩٧- الحسامی: س.پ، ل ٤٤٢.

٢٩٨- ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣٨.

٢٩٩- الجزری: س.پ، ج٢، ل٣٠٨.

٣٠٠= النویری: س.پ، مج١٥، ج٣٣، ل٢١٠.

تەوەرەی دووەم:

(وتەی ناوداران لەسەر ئیبن تەیمیە)

لەدوای مردنی ئیبن تەیمیە چەندین کەسایەتی هەستیان بە گەورەیی ڕۆڵی ئەو کەسە کردووەو لەوبارەشەوە قسەیان لەسەر کردووە، لەوانە:

ئیبنوعەبدولهادی لە کتێبی (العقود الدرية) دا دەڵێت:" گەورە و مامۆستامان ئیبن تەیمیەی حەڕرانی شەیخولئیسلام خاوەنی چەندین نووسینە کەنموونەی لەوجۆرە پێش ئەو نەبووە، لەناو زانایاندا گەورە بوو، هەرجۆرە زانستێکی وەرگرت و شمشێرێکی توند بوو لەڕووی لادەراندا، پێشەوایەکی حەقبێژو سەرخەری ئیسلام و دەریایەك بوو کە کەمی نەدەکرد"، کاریگەربوونیشی بە ئیبن تەیمیە وایلێکردووە کتێبێك لەسەر ژیانی بنووسێت و ناوی ناوە (العقود الدرية من مناقب شيخ الاسلام ابن تيمية).٣٠١

صەفیەدینی بوخاری وا سەیری دەکات کە:"ئیبن تەیمیە لە منداڵیەوە قورئانی لەبەرکردووەو تەفسیری وەرگرتووەو چەندین نووسینی هەیەو یەکێك لە زانا گەورەکانی سەردەمی خۆی بووە، لە زیرەکی و شارەزایی مەزهەبیدا نموونەی نەبوو"، لەوبارەشەوە

٣٠١ – ل٦٠-٦١.

کتێبێکی لەسەر ژیانی نووسیوەو ناوی ناوە(القول الجلي في ترجمه الشيخ تقي الدين ابن تيميه الحنبلي).٣٠٢

مەرعی کوڕی یوسفی حەنبەلی لەبارەیەوە دەڵێت:"ئیبن تەیمیە زانای پێشەوای خواناسی شەیخی ئیسلام و کۆتا موجتەهیدی ئیسلامەو چەندین نووسینی هەیەو نموونەی وەك ئەو نەبووە، هەر لەمنداڵیەوە سەرقاڵی زانست بووەو قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەری لەبەر کردووە"، لەو بارەشەوە نووسینێکی هەیە بە ناوی (الكواكب الدرية في مناقب شيخ الاسلام ابن تيمية).٣٠٣

ئیبن دەقیقیش لە سەر ئەم کەسایەیتیە قسەی هەیەو دیدی خۆی وا نیشان دەدات:" کاتێك ئیبن تەیمیەم بینی پیاوێکم دی کە هەموو زانستەکان لەبەرچاوانی بوو، چی بویستایە وەریدەگرت و لای دەدا، منیش پێموت: بڕواناکەم خوا کەسی وەك تۆ دروست بکات".٣٠٤

ئیبراهیمی ریقیش دەڵێت:" ئەگەر تەمەنی ئیبن تەیمیە زۆر بوایە دنیای پڕ زانست دەکرد، ئەو لەسەر حەقەو هەر دەبێت خەڵکی دژایەتی بکەن، چونکە میراتگری زانستی پێغەمبەرانە".٣٠٥

٣٠٢ – ل٤.

٣٠٣ – ل٣٢٥-٣٣١.

٣٠٤ – بە وەرگرتن لە: ابن الوردي: س.پ، ج٢، ل٢٧٨.

٣٠٥ – بە وەرگرتن لە: الكرمي: س.پ، ل٣٢٣.

ئـەبو حـەییانی حـەریریش سەرسـامی خـۆی لـەڕووی ئـیبن تەیمیەدا نیشان دەدات و ڕایدەگەیەنێت کە:"دووچاوی من کەسی وەك ئیبن تەیمیەیان نەدیوە".٣٠٦

ئیبنولوەردیش بەمجۆرە قسەی لەسەر دەکات:" چوومە کۆڕی ئـیبن تەیمیـەوە، دەبیـنم زانایـانی سـەردەمەکەی گـەردوونێکن و ئەویش ناوچەقەکەیەتی یان جەستەیەك و ئەویش دڵەکەیەتی و بە هێندەی زیادەی تیشکی خۆر لەمانگ لێیان زیاترە".٣٠٧

عەلەمـەدینی بـەرزالی دەڵێـت:"ئـیبن تەیمیـە پێـشەوایەکە لەهـەر بوارێکدا کەس بە تۆزی شوێنپێی ناگاتەوە، ئەو گەشتووەتە پلـەی ئیجتهاد و مەرجەکانی ئیجتهادی تیادا کۆبوەتەوە".٣٠٨

عیمـاددەدینی واسـتی دەڵێـت:"نموونـەی خەلیفـەکانی ڕاشـیدین وپێـشەوا ڕێنیـشاندراوەکانە کـە خـەڵکی شـوێنپێیان هەڵـدەگرن، سوێند بەخوا، پاشان سوێند بەخوا، لە ژێر ئاسمانەوە نموونـەی ئەو لە زانست و زیرەکی و شـوێنکەوتەیی و ڕێـزو نەرمونیانی و هەستان بە مافی خوا نەبینراوەو لە هەموویان زیاتر شـوێنکەوتەی پێغەمبەرە".٣٠٩

---

٣٠٦ – هـ.س.

٣٠٧ – هـ.س.

٣٠٨ – القطان: س.پ، ل١٦٢.

٣٠٩ – الكرمي: س.پ، ل ٣٢٦.

ئیبن مەخلوفی نەیاری لەبارەیەوە دەڵێت:" کەسی وەك ئیبن تەیمیـەمان نـەدیوە، لـە دژی هەوڵمانـدەداو نـەمانتوانی لـەناوی ببەین، بەلاّم ئەو دەسەلاّتی بەسەرماندا هەبوو لێبوردەبوو".٣١٠

شـەوکانیش تێڕوانینـی خـۆی بـەمجۆرە نیـشان دەدات:" دوای ئیبن حەزم کەسی وەك ئەو بەدی ناکەم، وانازانم بێهەڵەوپەڵە بێت، بەڵکوو لەچەند شتێکدا ڕام لێی جیاوازە، زۆرێك هەن دان بەوەدا دەنێن دەریایەکی بێکەناری کەنزێکی بێوێنەیە، خەڵکی لەبارەیەوە دووبەشـن، هەنـدێك تاوانبـاری دەکـەن و هەنـدێکیش زیـادەڕۆیی دەکەن، کەسێکی وەك ئیبن مەخلوف دادگاییکردووە کە بە قایشی نەعلی ئیبن تەیمیە دانانرێت".٣١١

خـەیرەدینی ئالووسیش لەبارەیـەوە دەڵێت:" دڵـی خواناسـان لەسـەر خۆشویـستنی یـەك بـووەو کەسـانێکی زۆری ناموسـڵمان لەسـەر دەسـتی موسـڵمان بـون و ئیـسلامی بووژاندوەتـەوە"، لـەو بارەشـەوە کتێبێکـی نووسـیوە بـەناوی (جـلاو العیـنین فی محاکمـە الاحمدین ابن تیمیە – ابن الهیتمی). ٣١٢

---

٣١٠ – العبادي: س.پ، ل ٣٨٨.

٣١١ – الشوكاني: س.پ، ج١، ل٩٤–٩٥–٩٧.

٣١٢ – ط١، المكتبة العصرية، (بيروت:٢٠٠٦م)، ل٢٥.

ئیبن كەپیری خوێندكاریشی قسەی خۆی دەكات:" لەهەر كوڕێكدا بوایەو قسەی بكردایەو كەسێكی شارەزا لە بوارێكدا بیدواندایە، وایدەزانی ئەویش تایبەنمەندی ئەو بوارەیە، كاتێك مرد چوومە سەر تەرمی و پەردەی سەر ڕوویم لابردو سەیرمكردو ماچمكرد".٣١٣

ئیبن قەیمی جەوزی خوێندكاری ئیبن تەیمیە بووە هەوڵیداوە زیاتر مەنهەجی ئیبن تەیمە بنووسێتەوەو جیا لە هەموان وەك عارفێك نیشانی بدات، لە زۆربەی نووسینەكانیدا باسی دەكات،٣١٤ پوختەی بڕوای ئەو بەرامبەر بە ئیبن تەیمیە ئەوەیە:" خوای گەورە شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیەی بۆ ئایینەكەی خۆی هێنا تا سەریبخات".٣١٥

سیوطی دەڵێت:"ئیبن تەیمیە پێشەوای موجتەهیدی موفەسیرەو نموونەی وا لە سەردەمیدا كەمبووەو لە گەورە شارەزایانی زانستەكان بووەو سێسەد بەرگی نووسیوە".٣١٦

---

[٣١٣]- ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣٩-١٤٠.

[٣١٤]- الندوی: س.پ، ج٢، ل٥٣٦-٥٣٧.

[٣١٥]- الصواعق المرسلة، ط٣، دار العاصمة، (الرياض/١٩٩٨م)، ج٣، ص١٠٧٩.

[٣١٦]- طبقات الحفاظ، ل٥٢٠-٥٢١.

موحەممەد كوردعەلی دەڵێت:"ئەگەر بڵێین لە نووسینی وەڵامدانەوەی لادەرانی ئەهلی سوننەدا هیچ نوسینێك وەك ئەوانەی ئیبن تەیمیە نین، ئەوا هەموو ویژدانێكی ڕوولەقیبلە بڕوامان پێدەكات و بە ڕاستمان دەزانێت".٣١٧

موستەفا تەباتەبایی زانای شیعە بەمجۆرە لەسەر ئیبن تەیمیە لێدوانی داوە:" ئیبن تەیمیە هێمایەكی زانستە جیاجیا ئیسلامیەكانی وەك مێژوو و ئەدەبوریجالو فیقهو فەرموودەو مەزهەبو ئاییەنەكانو كەلامو ژیربێژیو تەفسیرو بوارەكانی ترە، ئەو ڕەخنانەی كە ستیوارت مل لەسەر مەنتیقی ئەرستۆ هێناویەتی، لە نووسینی ڕەخنەیی پێنج سەدە پێشتری ئیبن تەیمیە لە مەنتیقی ئەرستۆدا بەدەستدەكەون".٣١٨

موحەممەد ڕەشاد سالم كە لەژێر كاریگەری هزری ئیبن تەیمیەدایە دەڵێت:"ئیبن تەیمیە لەسەر بنەمایەكی كتێبی زانستی بەرفراوانی قورئان و سوننەت ڕۆشنبیری خۆی دامەزراندو توانی لایەنەكانی كەموكوڕتیو لادانی ڕۆشنبیری شالاّوبەری دژ بە ئیسلام ئاشكرا بكات".٣١٩

---

[٣١٧]- بە وەرگرتن لە: القطان: س.پ، ل١٦٥.

[٣١٨]- بە وەرگرتن لە: الدوسری: س.پ، ل٢٤٩.

[٣١٩]- سالم: س.پ، ل١٣٨.

ئەبولحەسەنی نەدەویش پێی وایە:" ڕەوشێكی نالەباری وەك ئەو كات پێویستی بە چاكسازێكی وەك ئیبن تەیمیە هەبوو"، لەو بارەشیەوە نووسینێكی هەیە كە بەشی دووەمی كتێبی (رجال الفكر والدعوە فى الاسلام) ی بە ئیبن تەیمیەو ڕۆڵی هزری خوێدكارەكانی ئیبن تەیمیە تایبەتكردووە.٣٢٠

موحەممەد ئەبووزەهرەش ڕای خۆی دەخاتەڕوو:" لێكۆڵینەوە لە ژیانی ئیبن تەیمیە وەك تیشكێكی ناو تاریكاییە، ئەو پێنووس و شمشێری پێكەوە هەڵگرت و شارەزای بوارە جیاجیاكانی شەریعەت بووە".٣٢١

٣٢٠- الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٣٤.

٣٢١- ابن تيمية، ل٥-٦.

باسی پێنجەم

(بەرهەمەكانی ئیبن تەیمیە)

بەرهەمەكانی ئیبن تەیمیە زۆرن، بەڵام ئەوەی گرفتی بەردەم زانینی هەموو بەرهەمەكانیەتی، بریتیە لەوەی كە هەندێك لە نووسینەكانی نەماون،[322] بۆیە بەرهەمەكانی لەوانە زۆر زیاترن كە ئێمە لێرەدا هەندێكیان دەخەینە بەرچاو:

١. مجموعة الفتاوى: ئەمە یەكێكە لە دیارترین و بڵاوترین نووسینەكانی كە تا ئەمڕۆش لە جیهاندا خوێنەرێكی زۆری هەیە، نووسینەكە لە شێوەی پرسیار و وەڵامدایە، پرسیار لە ئیبن تەیمیە كراوەو ئەویش وەڵامی داوەتەوە، پرسیارەكانیش بوارە جیاجیاكانی بیروباوەڕو فیقهو تەفسیر و ئوصول و مەزهەب و ڕێڕەوەكان و...هتد لەخۆ دەگرێت.[323]

٢. الفتاوى الكبرى: ئەمانەش كۆمەڵێك فەتوای تری ئیبن تەیمیەن ولەچەند بەرگێكدان كە هەندێكجار بە (الدرر المضية فى فتاوى ابن تيمية).[324]

٣٢٢- سالم: س.پ، ل٢٣.

٣٢٣- بڕوانة: ابن تيمية: مجموع الفتاوى.

٣٢٤- ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٧٨.

٣. درء تعارض العقل والنقل: ئەم کتێبە ئێستا یانزە بەرگی ماوە، لە بنەڕەتدا سێ ئەوەندە بووە، واتە زیاتر لە سی بەرگ، بەڵام دوو بەشی فەوتاوە،[٣٢٥] تیایدا ئیبن تەیمیە قسە لەسەر عەقڵ و نەقڵ و پێکەوەگونجانیان و حوکمی هەرکامیان دەکات.[٣٢٦]

٤. مناهج السنة النبوية: لەم کتێبەیدا هەوڵدەدات بەشێوەیەکی گشتی قسە لەسەر شیعەو دەستەو تاقمەکانی و بیروباوەڕیان بکات، پاشان لە دیدێکی ڕەخنەییەوە قسەی لەسەر دەکات، ئەم نووسینەی چوار بەرگە.[٣٢٧]

٥. الصارم المسلول في الرد على شاتم الرسول: هۆکاری نووسینی ئەم کتێبە ئەوە بوو کەسێك بە ناوی عوسافی نەصرانی شایەتی لەسەر درابوو کە قسەی بە پێغەمبەر (ﷺ) وتووە، ئیبن تەیمیەش لەگەڵ زەینەدینی فارقی لە دژی وەستان و دواجار عوساف موسڵمان بوو، ئیبن تەیمیە ئەم کتێبەی نووسی و تیایدا حوکمی ڕاشکاوانەی قسەوتن بە پێغەمبەر(ﷺ)ی هێناوە.[٣٢٨]

٦. الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح: ئەم کتێبەی بە دوو ئامانج نووسی:

[٣٢٥]– سالم: س.پ، ل٢٣.
[٣٢٦]– بڕوانە: ابن تيمية: درء تعارض العقل والنقل.
[٣٢٧]– بڕوانە: ابن تيمية: منهاج السنة النبوية.
[٣٢٨]– الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٥٧.

یەکەم: حەزی خۆی بۆ ڕوونکردنەوەی مەسیحیەت بۆ موسڵمانان.

دووەم: نووسینێك لە قوبرسەوە دەربارەی ڕاستی مەسیحیەت هات، ئیبن تەیمیە بەرامبەر بەمە هەڵسوکەوتێکی بەرگریکاری گرتەبەر و ئەم کتێبەی لە دژ نووسی و بە چاوێکی ڕەخنەگرانە قسەی لەسەر مەسیحیەتی ئەوکات و پێشتریش کردووە.[٣٢٩]

٧. الرد على المنطقيين: ئەم کتێبەی لە ئەسکەندەریە نووسی و ماوەی نووسینەکەشی لە نێوان نیوەڕۆ و عەسری ڕۆژێکدا بوو، ئەمەش لەبەر ئەوەی کەسانێکی بینیوە بە گەورە ناوی فەیلەسوفەکانیان بردووە، بەم نووسینەی هەوڵیدا وەڵامیان بداتەوە.

٨. العقيدة الواسطية: ئەم کتێبەش قسە لەسەر بیروباوەڕی ئەهلی سوننەو جەماعە دەکات و یەکێکە لەو نوسینانەی کە زۆرێك لە موسڵمانانی ئەهلی سوننە پشتی پێدەبەستن و تا ئەمڕۆش لە نێوانیاندا بڵاوە و چەندین شرۆڤەکاری بۆ کراوە، دیارترینی ئەو شرۆڤەکاریانەش بەهەوڵی شێخ (محمد بن صالح العثيمين)کراوە.[٣٣٠]

[٣٢٩]– أبوزهرة: س.پ، ل٤١٠–٤١١.
[٣٣٠]– بڕوانە: ابن عثيمين: شرح العقيدة الواسطية، ط١، دار ابن الهيثم، (القاهرة/٢٠٠٢م)، ل٣٠–٤٠، ٦٥، ١١١، ١٦٧.

٩. الاَیمـــان: تیایـدا جیـاوازی لـە نێـوان ئیمـان و ئیـسلام و زیـادبوون و کـەمکردنی ئیمـانی کـردووە، قـسەشی هەیـە لەسـەر ئـەوەی کـە ئایـا کـارکردن دەچێتە چوارچێوەی ئیمانـەوە یـان نـا، لەمەشـدا بەڵگـەی قورئـان و فـەرموودەو ڕای زانایـانی هێنـاوەو کۆتاجار ڕای خۆی نیشانداوە.[٣٣١]

١٠. تنبیه الرجل العاقل علی تمویه الجدل الباطـل: ئـەم نووسینەش دەچێتە چوارچێوەی بابەتە بیروباوەڕیەکانەوەو تیایدا ڕەخنـەی لـە چـەند دەسـتەو تاقمێـك گرتـووەو هەوڵـە سـاختەکاریەکانیان بـە فێڵزانـی ڕێـوی دەچـوێنێت، ڕەخنەیـەکی تونـد لـەوە دەگرێـت کـە مەنتیق هێنراوەتە ناو زانستە ئیسلامیەکانەوە.[٣٣٢]

١١. الکیلانیة.

١٢. البعلبکیة.

١٣. البغدادیة.

١٤. القادریة.

١٥. الأزهریة.

١٦. المصریة.

١٧. الصفدیة.

[٣٣١] – أبوزهرة: س.پ، ل٤٠٨.

[٣٣٢] – هـ.س.

١٨. الهلاونیة .

١٩. اقتضاء الصراط المستقیم.

٢٠. السیاسة الشرعیة في اصلاح الراعي والرعیة.

٢١. رفع الملام عن الائمة الاعلام.

٢٢. تفضیل صالح الناس علی سائر الاجناس.

٢٣. الشفاعة .

٢٤. المسائل الاسکندریة في الرد علی الملاحدة الاتحادیة.[٣٣٣]

٢٥. الاستغاثةو التوسل.

٢٦. تقریر مسائل التوحید.

٢٧. أعتقاد الفرقة الناجیة.

٢٨. الکلم الطیب.

٢٩. رفع الملام عن الائمة الاعلام.[٣٣٤]

٣٠. فضائل القران.

٣١. أقسام القران.

٣٢. أمثال القران.

٣٣. محنتي في مصر.

٣٤. الرد علی الفلاسفة.

[٣٣٣] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٧٧-٩١.

[٣٣٤] – البزار: س.پ، ل٥٨٧-٥٨٨.

٣٥. التحفة العراقية في الأعمال القلبية.

٣٦. بيان الدليل على بطلان التحليل.

٣٧. شرح أول كتاب الغزنوي في أصول الدين.

٣٨. الرد على البكرى.

٣٩. الرد علي كسروان الرافظة.

٤٠. أبطال الكيمياء.

٤١. الفتاوى المصرية.

٤٢. الرد على ابن عربي.

٤٣. الكلام على دعوة ذى النون.

٤٤. الكلام على ارادة الرب وقدرته.

٤٥. مسألة في العلو.

٤٦. الوسيلة.

٤٧. العقيدة المراكشية.

٤٨. الشهادة بالأستفاضة.[٣٣٥]

٤٩. *تلخيص التلبيس من تأسيس التقديس*.

٥٠. تلبيس الجمهية في تأسيس بدعهم الكلامية.

٥١. منهاج الأستقامة والأعتدال.

٥٢. نكاح المحلل و أبطال الحيل.[٣٣٦]

---

[٣٣٥]- ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٧٧-٩١.

٥٣. الدر الملتقط.

٥٤. الفرقان المبين بين الطلاق واليمين.

٥٥. أحكام الطلاق.

٥٦. المسائل الجزرية.

٥٧. المسائل المفردة.

٥٨. تفسير سورة الاخلاص.

٥٩. أثبات الكمال.[٣٣٧]

٦٠. تفصيل الأجمال فيما تجب لله من صفات الكمال.

٦١. العقيدة الحموية.

٦٢. العقيدة التدمرية.

٦٣. عقيدة أهل السنة والجماعة.

٦٤. الواسطة بين الحق والخلق.

٦٥. معالم الوصول في تفنيد قول الفلاسفة والقراطسة في كذب الانبياء في بعض الاحيان.

٦٦. رسالة القضاء والقدر.

٦٧. الوصية الصغرى في الدين والدنيا.

٦٨. معتقدات أهل الضلال.

=

[٣٣٦]- الكرمي: س.پ، ل٣٣٦.

[٣٣٧]- البزار: س.پ، ل٥٨٧-٥٨٨.

٦٩. تخجيل اهل الانجيل.

٧٠. المسئلة النصيرية.[٣٣٨]

٧١. محبة الله للعبد.

٧٢. التحفة العراقية.

٧٣. العلم المحكم.[٣٣٩]

٧٤. التوسل الوسيلة.

٧٥. الوصية الكبرى في بيان الغرقة الناجية.

٧٦. مسئلة الكنائس.

٧٧. نقض المنطق.

٧٨. الرد على الحلوية و الاتحادية.

٧٩. ابطال قول الفلاسفة باثبات الجواهر العقلية.

٨٠. نقد تأسيس الجهمية.

٨١. بغية المرتاد في الرد على الفلاسفة والقرامطة والباطنية.

٨٢. شرح حديث النزول.

٨٣. معارج الوصول.

[٣٣٨]- سعيد عبدالعظيم: منهج شيخ الإسلام ابن تيمية التجديدي السلفي و دعوته الإصلاحية، ط١، دار العقيدة، (القاهرة:١٩٩٩م)، ص١٩٢-١٩٥.

[٣٣٩]- ابن القيم: مؤلفات ابن تيمية، ط١، دار الكتاب العربي، (بيروت/١٩٨٥)، ص٢١-٢٢.

٨٤. رسالة الاكيل في المتشابه والتأويل.

٨٥. بيان الهدي من الظلال.

٨٦. جوامع السياسة الألهية.[٣٤٠]

٨٧. تحريم السماع.قيم٢٢

٨٨. التحرير في مسألة الخضر.

٨٩. امراض القلوب و شفائها.

٩٠. ابطال قول الفلاسفة بقدم العالم.

٩١. الصعيدية.

٩٢. شرح مسائل من الاربعين للرازي.

٩٣. الاربلية.

٩٤. توحيد الفلاسفة على نظم ابن سينا.

٩٥. الحوفية.

٩٦. شرح العمدة.

٩٧. شرح المحرر.[٣٤١]

[٣٤٠]- عبدالعظيم: س.پ، ل١٩٢-١٩٥.

[٣٤١]- ابن القيم: س.پ، ل ٢١-٢٦.

نامەکانی:

١. نامەی(المدنیە).
٢. نامەی میسری.
٣. بۆ خەڵکی بەغداد.
٤. بۆ خەڵکی عێراق.
٥. بۆ خەڵکی بەسرە.[٣٤٢]
٦. بۆ دیمەشق.
٧. بۆ دایکی.
٨. بۆ پاشای میسر (سوڵتان ناسری مەملووکی).[343]
٩. بۆ پاشای قوبرس.
١٠. بۆ بەحرەین‌و پاشاکانی عەرەب.
١١. بۆ پاشای حەما.
١٢. بۆ ماڵی شێخ جاکیر.
١٣. بۆ شێخ عدی کوڕی موسافیر.
١٤. بۆ دادوەر سروجی حەنەفی.[٣٤٤]

بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە لەمانە زیاترن‌و ئەگەر بە وردەکاریەوە بە ناو سەرچاوەکاندا بگەڕێین چەندین نووسینی تری بەردەست دەکەوێن.

---

[٣٤٢]- هـ.س.
[٣٤٣]- ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٤١، ١٧٠،١٦٨.
[٣٤٤]- ابن قیم: س.پ، ل٣٠.

(تایبەتمەندی نووسینەکانی ئیبن تەیمیە)

نووسینەکانی ئیبن تەیمیە کۆمەڵێك سیفەت‌و تایبەتمەندییان تێدایە کە پێویستە هەڵوەستەی لەسەر بکەین، لەوانە:

١- ڕوونبێژی: ئیبن تەیمیە لە نووسینەکانیدا هەوڵنادات کۆت‌و پێچ‌وپەناو ئاڵۆزی بەکاربهێنێت، بەڵکوو بە شێوازێکی ڕوون بابەتەکە دەخاتە بەرچاو تا زۆرینە لێی تێبگەن.[٣٤٥]

٢- ڕاشکاوی: ئەو کەسەی نووسینەکانی بخوێنێتەوە، دەبینێت ڕاشکاوانە ڕای خۆی دەڵێت و هەوڵنادات خۆی لە بابەت دەرباز بکات، لەسەر ئەمەش چەندجار ئازاری چەشتووە.[٣٤٦]

٣- پێش هەموو شتێك بەڵگەی قورئان دەهێنێتەوە، پاشان تا دەتوانێت فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) وڕای هاوەڵان و زانایان دێنێت و ڕاجیاوازەکانیش دەخاتە بەردەست.[٣٤٧]

٤- دوورەپەرێزی لە دەمارگیری مەزهەبی: ئەو پێی وایە هەر ڕایەکی مەزهەبێك لەگەڵ قورئان وسوننەت و ئیجماعدا

---

[٣٤٥]- أبوزهرة: س.پ، ل ٤١٦.
[٣٤٦]- الندوی: س.پ، ج٢، ل٥٣٧.
[٣٤٧]- الکرمي: س.پ، ل٣٤٩-٣٥٠.

بگونجێت دروستە، هەروەها هەوڵیداوە نەکەوێتە پاڵ مەزهەبێك و ڕاشکاوانەش ئەوەی دەربڕیوە.[348]

٥- تێڕامانی هزری و وردبوونەوەی زۆر قووڵ لە بابەتدا: بۆیە توانی بەرامبەر بە ڕەوتە ئایینی و هزری و سیاسی و کۆمەڵایەتیە جیاجیاکان بوەستێت.[349]

٦- دوورودرێژی: یەکێك لەسیفەتەکانی نووسینەکانی بریتیە لەوەی بۆ بابەتێك دوورودرێژیەکی وا بەکاردێنێت کە خوێنەر تووشی بێزاربوون دەکات.[350]

٧- دووبارەکردنەوە: هەندێکجار لەیەك نووسیندا بابەتێك چەندبارە دەکاتەوە.[351]

٨- خەسڵەتی ئەدەبی لە نووسینەکانیدا بەدیدەکرێت.[352]

٩- جۆراوجۆری بابەتەکان: ئیبن تەیمیە تەنها لە بوارێکی دیاریکراودا نەینووسیوە، بەڵکوو لە پاڵ تەفسیرو شەرحی فەرموودەدا لە فیقه و ئوصول و بیروباوەڕو فەلسەفەو کەلام و مەنتیق و سیاسەت و...هتد.دا نووسینی هەیە.[353]

---

[348] - الحسامی: س.پ، ل٣٠٥.

[349] - أبوزهرة: س.پ، ل ٤١٦.

[350] - الندوی: س.پ، ج٢، ل٥٤٥.

[351] - ابوزهرة: س.پ، ل ٤١٧.

[352] - الندوی: س.پ، ل ٥٤٥.

[353] - هس، ل٥٤٤.

بەشی سێیەم

ڕۆڵ و کاریگەری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا

باسی یەکەم
(ڕۆڵی جیهادی ئیبن تەیمیە)

ئیبن تەیمیە خەسڵەتێکی دیاری کوردانی تێدابوو کە بریتبوو لە بەهێزیی و دلێری و توانای جەنگی،[٣٥٤] لەمەشدا بەزار وەسفی دەکات کە لە دلێری و جیهادی دژ بە دوژمنانی ئیسلامدا نموونەی نەبووەو بە دڵوزمان و دەستی جیهادی دوژمنانی دەکرد.[٣٥٥]

ئەوەی ئیبن تەیمیە لە غەزالی یان چەند زانایەکی تر جیادەکاتەوە، ئەوەیە کە لەگەڵ پێنووسەکەیدا شمشێریشی بەکاردەهێنا، هەوڵی زانستخوازی نەدەبوویە ڕێگری ئەوەی جیهادی نەیارانی ئیسلام و شالاوبەرانی وەك مەغۆل پشتگوێ بخات.[٣٥٦]

ئەو لە سەرەتای گەنجیەوە بەشداری جیهادی موسڵمانانی دەکردو ئەگەر ترس و دڵەڕاوکێی لێ بەدیبکردنایە، هانیدەدان و مژدەی سەرکەوتنی بۆ دەخستنەڕوو و گەورەیی جیهاد و موجاهیدانی دەخستەبەرچاو، سواری ئەسپەکەی دەبوو و بە دەنگی بەرز هاواری دەکرد(الله اکبر) و مەرگی پشتگوێ دەخست و بەرەو ڕووی دوژمنان دەچوو.[٣٥٧]

---

[٣٥٤]– ابوزهرة: س.پ، ل١٨.
[٣٥٥]– البزار: س.پ، ل٦١٠.
[٣٥٦]– سالم: س.پ، ل٢٤–٢٥.
[٣٥٧]– البزار: س.پ، ل٦١٠.

لە فەتحی عەککادا توانایەکی بەرچاوی نیشانداوەو هەندێك پێیان وایە یەکێك بووە لەوانەی بەهۆی ڕاوێژپێکردنی و تێڕامانی وردیەوە بوەتە هۆکاری سەرکەوتنیان.[٣٥٨]

ئیبن تەیمیە هەواڵی هاتنی غازان خانی سەرکردەی مەغۆلەکانی بۆ دیمەشق بیست، بە هاتنی ئەو هەواڵە زۆرێك لەسەرکردەو زاناکان ولاتیان بەجێهێشت و ترس ناوچەکەی گرتەوە، ئیبن تەیمیەش خەڵکی هاندا تا بەرگری بکەن و شەهیدی لەلا بەچێژکردن و بەڵێنی سەرکەوتن و نەمانی ترسی پێدان.[٣٥٩]

بەمە هەندێك لە ناودارانی شارەکە لەگەڵ ئیبن تەیمیە کۆبوونەوەو چوون بۆ لای غازان خان، غازان کە ئەوانەی بینی وتی: ئەمانە کێن؟ وتیان: ئەمانە گەورەو دیارەکانی دیمەشقن، ئەویش مۆڵەتی پێدان تا بچنە لای، ئیبن تەیمیە پێش هەموویان کەوت و ئەوەی بە ڕاستی دەزانی وتی و هەڕەشەی ئەگەری ڕژانی خوێنی موسڵمانانی لێکردو لە وتەکانیدا وتەی خواو پێغەمبەری(ﷺ) دەهێنایەوەو دەنگی لە ڕووی غازاندا بەرز دەکردەوەو بەرەو ڕووی دەچوو تا ئەوەی ئەژنۆی لە ئەژنۆی غازان نزیکبوویەوە، سوڵتانیش گوێی لێدەگرت و سەرسامبوو و پرسی

---

[٣٥٨]– الحسامي: س.پ، ل١٦٢.
[٣٥٩]– البزار: س.پ، ل٦١٠.

ئەم کەسە کێیە؟ من کەسی وام نەدیوە! ئەوکات باسی زانست و ڕۆڵی ئیبن تەیمییەی بۆ کرا، غازان وتی: ئەگەر پێت خۆشە ولاتی باوباپیرانت بۆ بنیاد دەنێمەوەو لەویَ ببە بە بەرپرسی، بەڵام ئیبن تەیمیە ڕازینەبوو، بەرامبەر بەوە بوو بە هۆکاری ئازادبوونی ژمارەیەك لە دیلەکان.[٣٦٠]

ئیبن تەیمیە کەزانی هەڵمەتی مەغۆلی ناوەستێت و موسڵمانانیش جارێك لەبەردەمیاندا شکابوون، خۆی چوو بۆ میسر و لەویَ سوڵتانی هاندا تا بەسەربازەکانیەوە بێتە شام و دژ بە مەغۆلەکان بجەنگێت.٣٦١

لەماوەی شکستی یەکەمی موسڵماناندا شام کەوتە بەر ڕەوشێکی ترس و زاڵبوونی درو جەردەو دڵەڕاوکیَ و خەڵکی بلاوەیان لێکرد،[٣٦٢] سوڵتانی مەغۆلیش بەرەو دیمەشق دەهات، ئیبن تەیمیە و کۆمەڵێك ناودار چوونە لای و ئیبن تەیمیە لە ڕێگەی وەرگێڕێکەوە لەگەڵ غازاندا قسەی دەکردو پێی وت: پێی بڵێ تۆ بانگەشە دەکەیت موسڵمانیت و بانگبێژو دادوەرو پێشەواو مامۆستات لەگەڵە، ئیتر بۆچی هێرش دەکەیتە سەر ولاتی ئێمە؟ باوك و باپیریشت بێباوەڕبوون و هێرشیان نەبردینە سەرو بەڵێنیان پێدابن، کەچی تۆ ناپاکیت لە بەڵێنەکە کرد.[٣٦٣]

٣٦٠- هـ.س: ل٦١١.
٣٦١- الحسامي: س.پ، ل١٩٢-١٩٣.
٣٦٢- ابوزهرة: س.پ، ل ٣٣.
٣٦٣- الحسامي: س.پ، ل١٧٤-١٧٥.

دواتر خواردن هێنراو هەموان نانیان خوارد جگە لە ئیبن تەیمیە، پرسیاریان لێکرد بۆچی نان ناخوات، ئەویش پێی وتن چۆن نانێك دەخوات کە لە خەڵك سەنراوە؟ غازان داوای لە ئیبن تەیمیە کرد تا نزای بۆبکات، ئەویش ئەم نزایەی بۆکرد:" خوایە ئەم بەندەی تۆ ئەگەر لەبەر سەرخستنی پەیامی تۆو بۆ ئەوە جەنگ دەکات کە هەموو ئایین بۆ تۆ بێت سەری بخەو پاڵپشتی دەسەلاتی بکەو خاك و وولاتی بدەرە دەست، ئەگەریش لەبەر ڕووپاماوی و دنیا ویستی یەو بۆ سەرخستنی خۆی و شکستی ئیسلام و موسڵمانانە، خوایە سەرشۆڕی بکەو تێکی بشکێنە"، غازانیش دەستی بەرز کردبوویەوەو ئامینی بۆ نزاکەی دەکرد.[٣٦٤]

بالسی کە لەگەڵ ئیبن تەیمیە چووبوو بۆ ئەو دانیشتنە، دەڵێت هەمووومان دەترساین و چاوەڕیَ بووین ئیبن تەیمیە بکوژێت، کاتێك چوونە دەرەوە دادوەری دادوەران سەسرەی بە ئیبن تەیمیە وت: "خەریکبوو هەمووومان بەکوشتن بدەیت، ئێمە لەمەودوا لەگەڵ تۆ نین" ئەویش وتی: "بەڵکوو سوێند بەخوا من هاودەمیتان ناکەم". لە ڕێدا ئیبن تەیمیە بەسەلامەتی گەشتەوە جێی خۆی و سێسەد سواریش بوونە هاودەم و هەواداریو لەگەڵی چوون بۆ دیمەشق، ئەوانی تریش کەوتنەبەر هەڵمەتێکی تەتەرەکان.[٣٦٥]

٣٦٤- الکرمي: س.پ، ل٣٤٤-٣٤٥.
٣٦٥- ابن کثیر: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٩٢.

تەتەرەکان هەوڵیاندا بە وتوێژ دیمەشق لە موسڵمانان بسەنن، کاتێك قبجق داوای بەدەستەوەدانی قەڵای دیمەشقی کرد، ئیبن تەیمیە هەواڵی بۆ بەرپرسەکەی نارد کە ئەگەر یەك بەردیشی تێدا مابێت ئەگەر توانیت قەڵاکەیان نەدەیت بەدەستەوە، ئەو کارە بەرژەوەندیەکی گەورەی بۆ خەڵکی شام تێدایە.[٣٦٦]

لە ڕۆژی هەینی چواردەی ڕەبیعولئاخری (٦٩٩ك/١٢٩٩ز لە مینبەرەکانی دیمەشق و بە ئامادەبوونی مەغۆل لە دیمەشق وتار بۆ غازان خوێندرایەوە، دواتر کەوتنە تالان و بڕی و سوتاندن و کوشت وبڕ.[٣٦٧]

ئیبن تەیمیە دووبارە لەگەڵ چەند هاودەمێکیدا چوو بۆ لای غازان، بەلام ڕێی پێنەدرا غازان ببینێت،[٣٦٨] پاشان مەغۆل کەوتە لێدانی قەڵای دیمەشق و لە شاردا زیناو مەیخواردن بلاوبوویەوە.[٣٦٩]

کۆمەڵێك لەسەربازانی قەڵاکە هاتنەدەرێ و کوشتارێکی مەغۆلەکانیان کردوو لەو نێوەندەش دا ژمارەیەك لە موسڵمانەکان کوژران، قبجق هەوڵیدا بە ئاشتی قەڵاکە بگرن و کۆمەڵێك لە

[٣٦٦]– هـ.س: ج١٤، ل٩.

[٣٦٧]– طقوش: تأريخ المماليك، ل٢٤٣.

[٣٦٨]– ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٩.

[٣٦٩]– الحسامي: س.پ، ل١٨٥.

موسڵمانانی نارد بۆلای جێگیرەکەی، بەلام ئەو بەدەستیەوە نەدا.[٣٧٠]

لە(٨ی ڕەجەب) دا ئیبن تەیمیە جارێکی تر هاتەوە بۆلای غازان وداوای ئازادکردنی ژمارەیەك لە موسڵمانانی کرد، پاشان لەبەرەبەیانی هەینیدا ئیبن تەیمیە کەوتە لەناوبردنی مەیخانەکان، پاشان دەرگای (الخرج)ی داخراویشی کردەوە.[٣٧١]

لە هەینی بیستی شەوالی ساڵی(٦٩٩ك/١٢٩٩ز) دا جەمالەدین ئاقوش ئەفرەم بە سوپاکەیەوە چوو بۆ شاخی جەردو کیسراوان، چونکە بیروباوەڕو کرداریان خراپ بوو، ئیبن تەیمیەش بە ژمارەیەك خۆبەخشەوە بەشداری کرد، بەڵام سەرکردەکانیان هاتن بۆلای ئیبن تەیمیە و تەوبەیان کرد، ئەویش ماڵوسامانێکی لەسەریان دانا،[٣٧٢] دوابەدوای ئەوە کەوتنە خۆئامادەکردن بۆ جەنگی تەتەرەکان ئیبن تەیمیەش خەڵکی هاندەدا کە لەو پێناوەدا پارەو توانای خۆیان بخەنەگەڕ.[٣٧٣]

لەو ماوەیەدا هەواڵ هات کە سوڵتان گەڕاوەتەوە بۆ میسر، بەمە خەڵکەکە هیوابڕاو بوون و ترس شامی گرتەوە، بەلام ئیبن

[٣٧٠]– هـ.س.

[٣٧١]– النويري: س.پ، مج١٤، ج٣١، ل٢٤٦.

[٣٧٢]– ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل١٣–١٤.

[٣٧٣] - الحسامي: س.پ، ل١٩.

تەیمیە چوو بۆلای جێگری شام و سەربازان و هانیدان تا لە ڕووی تەتەردا بوەستن و دەستبەردار نەبن، پاشان گەڕایەوە بۆ شام و بڕیاریدا بچێت بۆ میسر تا سوڵتان هانبدات بێت بۆ شام و دژ بەمەغۆڵەکان بجەنگێت.[٣٧٤]

ئیبن تەیمیە چوویە لای مەمالیکەکانی میسر و بەسوڵتانی وت:"ئەگەر قەدەری خوا وابوایە شامیش لەدەست ئێوەدا نەبوایە و ئێوە پاشا نەبوونایەو ئەوان داوای یارمەتییان لێبکردنایە، ئەرکی سەرشانتان بوو تا سەریانبخەن، چ جای ئەوەی ئێوە فەرمانڕەواو سوڵتانیانن و ئەوانیش هاولاّتیانی بەردەستتانن و ئێوە لێیان بەرپرسن"[٣٧٥]،بەمە هەموویانی هانداو بڕیاریاندا بەرەو شام بەڕێکەون، کە سەربازانیش گەشتنە شام خەڵکی دڵخۆشبوون،[٣٧٦] ئیبن تەیمیەش گەڕایەوە بۆ شام و سوپای موسڵمانان و تەتەرەکان لە یەکتر نزیکبوونەوەو ئیبن تەیمیە سوێندی بۆ سەرکردەکان خوارد کە ئەمجار سەردەکەون، پاشان وتی:" ئەگەر منتان لە ڕیزی مەغۆڵەکانیشا بینی قورئانێکم لەسەر سەر بوو بمکوژن".[٣٧٧]

[٣٧٤]– القطان: س.پ، ل٤٧.

[٣٧٥]– الحسامي: س.پ، ل١٩٣.

[٣٧٦]– محمد يوسف: س.پ، ل٨٤.

[٣٧٧]– الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٧٣.

مانگی ڕەمەزان هات و سوپای موسڵمانان لە ئامادەباشیدا بوون، ڕۆژی شەممە ئەگەری جەنگ بوو، بارانێکی بەلێزمە باری و سوپای شام ومیسر لە (مرج صفر) کۆبوونەوەو خودی سوڵتان ئامادەبوو، سوڵتان لە ناوەڕاستی سوپاو سەلارو بینبس وئەیبەك و بەکتمر لە چواردەوریدا بوون.[٣٧٨]

ئیبن تەیمییە فەتوای دەرکرد تا موسڵمانان ڕۆژوەکانیان بشکێنن و خۆشی لەوەدا دەستپێشخەر بوو،[٣٧٩] لەعەسری ڕۆژی شەممەدا جەنگێکی سەخت ڕوویدا و تادوای نیوەڕۆی یەکشەممە بەردەوام بوو و تیایدا مەمالیکەکان سەرکەوتن و ژمارەیەکی زۆر لە مەغۆڵەکان کوژران، ئەو جەنگە بە جەنگی شەقحەب ناسراوە.[٣٨٠]

سوڵتان لەو جەنگەدا تووشی دوودڵی بوو، ئیبن تەیمیە پێی وت: خۆڕاگربە، چونکە دڵنیابە سەردەکەویت،[٣٨١] پاش سەرکەوتن سوڵتان گەڕایەوە بۆ دیمەشق[٣٨٢] و ئیبن تەیمیەش گەڕایەوە و زۆرێك لەسەرکردە و کەسەکان وەسفیاندەکرد، ئەویش پێی وتن:من پیاوی گەلم نەوەك دەوڵەت.[٣٨٣]

[٣٧٨]– طقوش : تأريخ المماليك، ل٢٤٩.

[٣٧٩]– القرني: س.پ، ل٤١.

[٣٨٠]– طقووش: تأريخ المماليك، ل٢٥٠.

[٣٨١]– ابن كثير: س.پ، مج٧، ج١٤، ل٢٧.

[٣٨٢]– طقوش: تأريخ المماليك، ل٢٥١.

[٣٨٣]– الحسامي: س.پ، ل٢٠٥.

پاشان ئیبن تەیمیە چوو بۆ شاخی کیسرەوان کە شاخێکی زۆر سەخت بوو، ڕافیزەکان دەستیانبەسەردا گرتبوو، دانیشتوەکانی ئەوکاتی سەرکەشبوون، پاش هەوڵێکی بەهێز شاخەکە گیرا،[384] دوای ئەوە ئیبن تەیمیە نامەیەکی بۆ سوڵتان ناسر نارد و هەواڵی ئەو سەرکەوتنەی پێدا.[385]

٣٨٤- ابن عبدالوهاب: س.پ، ل١٣٩-١٤٠.

٣٨٥ - الحسامي: س.پ، ل٢١٠.

باسی دووەم
(ڕۆڵی چاکسازی ئیبن تەیمیە)

ئیبن تەیمیە لەسەردەمی خۆیدا گۆڕانێکی گەورەی کردو بانگەوازی بۆ نوێگەری بیروباوەڕو پەرستش و بوارەکانی تر دەکرد، نوێگەرییەك کە لە مێژووی ئیسلامدا وێنەی کەمە یان نیە.[386]

بنەڕەتی هەنگاوی چاکسازی و نوێگەری لای ئیبن تەیمیە لە چوار خاڵی سەرەکیدا خۆی دەبینێتەوە:

یەکەم: نوێگەری بیروباوەڕی یەکتاپەرستی و لێدانی بیروباوەڕە شیرکیەکان.

دووەم: ڕەخنەگرتن لە فەلسەفەو مەنتیق و زانستی کەلام و سەپاندنی قورئان و سوننەت بەسەر هەموو شتەکاندا.

سێیەم: بەرپەرچدانەوەی دەستەو تاقمە نائیسلامیەکان و بەرەوڕووبوونەوەی بیروباوەڕیان.

چوارەم: نوێگەری زانستە شەرعیەکان و زیندووکردنەوەی هزری ئیسلامی،[387] بۆ ئەمەش چەند بنەمایەکی هەبوو، لەوانە: پێشخستنی قورئانو سوننەت بەسەر عەقڵدا، بەرپەرچدانەوەی

٣٨٦- القرني: س.پ، ل٩٥.

٣٨٧- الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٧٩

هەر لێکدانەوەیەکی کەلامی، شوێن نەکەوتنی کەسەکان بە ناوهێنانیان، بەڵکوو بەپێی وتەکانیان بڕیاری لە بارەی کەسەکان و بابەتەکانەوە دەدا، نەبوونی دەمارگیری مەزهەبی و چەقبەستوویی و...هتد.[٣٨٨]

- نوێگەری بیروباوەڕی یەکتاپەرستی:

لەسەردەمی ئەودا بیروباوەڕەکانی هاوەڵدانان بۆ خوا لە شێوەی جۆربەجۆردا بڵاوببوویەوە، وەك پیرۆز ڕاگرتنی گۆڕەکان[٣٨٩] و پاڕانەوە لێیا ن و پەرستنیان تا ئەوەی کڕنووشیان بۆ گۆڕەکە دەبرد.[٣٩٠]

ئەمەش بەرهەمی بڵاوبوونەوەی بەرفراوانی سۆفیگەرایی بوو لەو سەردەمەیەدا کە زۆربەی نێوەندەکانی وڵاتیان گرتبوویەوەو زانایان و دەسەڵاتدارانێکی زۆری موسڵمانانیش پشتگیرییان دەکردن.[٣٩١]

لەبەرامبەر ئەمەدا پەرستشی گۆڕەکان وایلێکردبوون پەرستشە شەرعیەکانیان پشتگوێ خستبوو و بەبێ نێوەند لە خوا نەدەپاڕانەوەو مزگەوت و نوێژیان لە نزای شێخەکانیان لا کەمتربوو.[٣٩٢]

---

[٣٨٨]- عبدالعظیم: س.پ، ل٣١-٣٥.
[٣٨٩]- أبوزهرة: س.پ، ل٥٥.
[٣٩٠]- الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٨٤.
[٣٩١]- ابوزهرة: س.پ، ل٥٥.
[٣٩٢]- الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٨٦.

حاڵی ئوممەت گەشتبوویە ئەوەی کەسەکان دەبرانە ئاستی خوایەتی، یان ئەگەر زۆر نەڕۆشتنایە لە پێغەمبەرایەتی یان سەروو پێغەمبەرایەتیدا دایاندەنان، وەك بڕواکەی ئیبن عەرەبی کە پێی وابوو کۆتای پێغەمبەران و کۆتای پیاوچاکانیش هەیە، کۆتای پیاوچاکان لە کۆتای پێغەمبەران باشترە، چونکە پێغەمبەر لە ڕێی جبریلەوە شارەزای پەیامی خوا دەبێت، بەڵام پیاوچاك ڕاستەوخۆ دەچێتە کۆگای سروشەوە.[٣٩٣]

بۆ نەهێشتنی ئەم چەوتیانەش چەند شێوە هەنگاوێکی گرتەبەر، وەك نووسین و گوفتار کە بەڕوونی ئەوەی دەخستەڕوو پەنابردن و پاڕانەوە لە جگە لە خوا دروست نیە، ئایا ئەو جگە لەخوایە مرۆڤ بێت یان نازیندووبێت یان مردوو، پێغەمبەر بێت یان پیاو چاك...هتد.[٣٩٤]

تەنها شتێك لە تاکی زیندوو داوا دەکرێت، دەبێت لە پێناوە دنیاییەکان نەچێتەدەر، سەر نزاگاکانیش بۆ پاڕانەوە یان پیرۆزی یان لێخۆشبوون...هتد دروست نییە.[٣٩٥]

---

[٣٩٣]- سالم: س.پ، ل٦٧.
[٣٩٤]- القرني: س.پ، ل٥٢.
[٣٩٥]- ابن تیمیة: مجموع الفتاوی، ج١، ل١٠٣، ١٥٢، ١٦٨.

ئەو ڕێبازەی ئیبن تەیمییە لەو هەوڵەیدا گرتبوویەبەر، ئەم ئایەتەی قورئانی پیرۆزە کە دەفەرموێت ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿٩٤﴾ ﴾.(*)

- ڕەخنە گرتنی لە فەلسەفەو کەلام و مەنتیق بە نووسین و گوفتار:

بۆ ئەم بوارە لە دوولاوە هەنگاوی دەنا:

١- ڕەخنەگرتن لە فەلسەفە گەرو مەنتیقیەکان و ئەهلی کەلامی جیهانی دەرەوە.[٣٩٦]

٢- ڕەخنەگرتن لە فەلسەفەگەراو مەنتیقیەکان و ئەهلی کەلامی ناو جیهانی ئیسلامی وەك غەزالی و ئیبن عەرەبی و...هتد،[٣٩٧] چونکە هەریەکە و لایەنێکیان وەرگرتبوو، غەزالی دژی فەلسەفە وەستا، بەلاّم کاریگەری مەنتیق و کەلام و فەلسەفەش لەسەری دیاربوون.[٣٩٨]

(*) – سورة الحجر، آية٩٤.

٣٩٦ – أبوزهرة: س.پ، ل١٩١–١٩٢.

٣٩٧ – حلمي: قواعد المنهج السلفى فى الفكر الإسلامي، ط٣، دار ابن الجوزي، (القاهرة:٢٠٠٥م)، ل١٧٧–١٨.

٣٩٨ – سالم: س.پ، ل١٣٧.

بەڵام هەڵوێستی بەرامبەر بە غەزالی لەوانیتر جیاواز بوو و بە دیدێکی ڕێزەوە قسەی لەسەر دەکردو شایەتی بۆ دەدات کە لە چەند بوارێکدا ڕۆڵی زۆر چاکی بۆ موسڵمانان هەبووەو لە کۆتاییەکانی تەمەنیشیدا گەڕاوەتەوە بۆ وەرگرتنی فەرموودە.[٣٩٩]

فەلسەفەی یۆنانی بەهۆی مەیدانی وەرگێڕانی پێشتر و تێکەڵبون و پێکدادانە ژیاریەکانەوە هاتبویە ناو جیهانی ئیسلامی و لەگەڵ بوونی بەرپەرچدانەوەی زانایانی ئیسلامدا، بەلاّم دواجار خۆی سەپاندو کەسانی وەك ئیبن سینا سەرسامی خۆیان بۆ ئەرستۆ زۆر لە فارابی زیاتر بوو.[٤٠٠]

ئیبن تەیمیە لە نووسینەکانیدا جەختی لەوە دەکردەوە بەرنامەی قورئان لە بەڵگەخوازیدا چاکترین ڕێبازە، بە نووسینە فرەلایەنەکانی وەك (در، تعارض العقل والنقل) یان(الرد على الفلاسفة)و (نقض المنطق)و(الرد على المنطقيين) هەوڵی بەرگریکردن لە بیروباوەڕو هزری ئیسلامی دەدا،[٤٠١] ئەو تەنها ڕەخنەی لە فەلسەفەی یۆنان نەدەگرت، بەڵکوو ڕەخنەکانی ئاراستەی هەموو هزری فەلسەفە بوو.[٤٠٢]

٣٩٩ – حلمي: قواعد المنهج السلفى، ل١٧٩–١٨١.

٤٠٠ – الندوي: س.پ، ج٢، ل٦٠٥–٦٠٩.

٤٠١ – سالم: س.پ، ل٢٢–٢٣.

٤٠٢ – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل٢٥١.

ئەو پێی وابوو پێویستە ئەو زانستانە شارەزابێت تا بتوانێت لایەنە باش و خراپەكانی هەڵبسەنگێنێت و بڕیاریان لەسەربدات،[٤٠٣]

خاڵێك كە ئیبن تەیمیە جەختی لەسەر دەكردەوە پشت نەبەستن بوو بە شوێنكەوتەیی تێڕوانیینە عەقڵییەكان، چونكە ئەوانە زادەی هزری مرۆڤن، بیری مرۆڤیش لە گۆڕاندایە، بۆیە پێوانەكردنیان لە پەیڕەوو دواكەوتنیان باشترە.[٤٠٤]

- وەڵامدانەوەی ئایین و مەزهەب و تاقمە لادەرەكان:

هەوڵی نوێگەری لەم مەیدانەدا لای ئیبن تەیمە بەسەر دوولایەنی سەرەكیدا دابەشدەبێت:

أ– ئایینەكانی جگە لە ئیسلام: لێرەدا هەوڵی دەدا سەرەتاو بنەڕەتی ئایینەكان بخاتەڕوو، پاشان ڕێڕەوی مێژوویی ئایینەكە و ئەو گۆڕانانەی بەسەریدا هاتبوون دەیهێنان، دواتر لادان و هەڵەكانی ئەو ئایینەی دەخستە بەرچاو تا لەلایەكەوە پاراستنی موسڵمانان بێت لێیان و لەلایەكی تریشەوە بانگەوازكردنی ئەوان بێت،[٤٠٥]

[٤٠٣] – أبوزهرة: س.پ، ل١٩١.

[٤٠٤] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٦٣٤.

[٤٠٥] – عبدالعظیم: س.پ، ل٤١–٤٤.

ب– مەزهەب و ڕێڕەوە لادەرەكانی ناو موسڵمانان: ئەمانەش لە ژمارەدا زۆرن و هەریەكەو بە دیدی ئیبن تەیمیە بە ڕێژەیەك لە ڕێبازی قورئان و سوننەت لایانداوە وەك جوهەمیەوموعتەزیلەو قەدەریەو...هتد،[٤٠٦] بۆنمونە:

١– شیعە: ئەمانە لەلایەن ئیبن تەیمیەوە سەختترین هێرشیان دەكرێتەسەر و دەكەونەبەر ڕەخنەی توند،[٤٠٧] چونكە قسەكردنی ئەوان لەسەر بنەڕەتی هاتنی ئیسلامە، ئایا چەند لە هاوەڵان و هەڵگرانی یەكەمی ئیسلام ڕاستگۆبوون؟ قسە لەسەر ناڕاستی هاوەڵانی وەك ئەبووبەكرو عومەرو عوسمان و ئەبوهورەیرەو بەرائی كوڕی عازب و دایكی باوەڕداران عائیشەو...هتد دەكەن، بۆیە ئیبن تەیمییە ڕەخنەیان لێدەگرێت و حوكمی توندیان لەسەر دەدات، دیارترین نووسینیشی لەمبارەیەوە بریتیە لە كتێبی(منهاج السنة النبوية).[٤٠٨]

[٤٠٦] – القرني: س.پ، ل٤٨–٥٤.

[٤٠٧] – عبدالعظیم: س.پ، ل٦٠.

[٤٠٨] – بروانە ابن تیمیة: منهاج السنة النبویة، ط١، مؤسسة قرطبة، ج١، ل٢٦، ج٣، ل٣٢، ج٨، ل ٤٠٨.

٢-سۆفیگەراکان: ئەمانەش لەبەر ئەوەی شێخەکانیان دەبەردە ئاستێکی سەروو مرۆڤەکان و وەك خودا سەیریاندەکرن یان بە لایەنی کەمەوە هێمای هاوئاستی پێغەمبەرانیان پێدەدان، مرۆڤەکانیان لە پەرستشی خواوە بۆ پەرستشی مرۆڤ و گۆڕەکان دەبرد.[409] لەسەدەکانی حەوتەم و هەشتەمیشدا زۆر زاڵ وبلاّوبوون، بۆیە ئیبن تەیمییە لە زۆربەی نووسینەکانیدا بە چاوێکی ڕەخنەوە قسەیان لەسەر دەکات.

ئەو سۆفیەکان بۆ سێ قۆناغ دابەش دەکات:

- ئەوانەی لەسەر بیروڕای دروستو پیاوچاك بون، وەك ئیمامی جونەیدو عەبدولقادری گەیلانیو ...هتد.
- ئەوانەی لە ڕاستی ئیسلام لایانداوە، وەك حەللاج و ئیبن عەرەبی.
- ئەوانەی سۆفیگەراییان کردووە بە پیشەی بەدەستهێنانی سامان.[410]

٣-موعتەزیلە: ئەمانە جەختکردنەوەیان لەسەر عەقڵ بوو و دەیانوت با عەقڵ پێش قورئان و فەرمووده بکەوێتو ببێتە پێوەر

[409] الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٨٣-٥٨٤.

[410] - الدوسري: س.پ، ل٢٣٦-٢٤٢.

بۆ عەقڵ، لە ڕەخنە گرتندا لە ئاستی تاکەکاندا نەدەوەستان و تا هەڵگرانی یەکەمیش دەچوون، ئیبن تەیمیەش هەوڵیدا لەڕووی هزریاندا ڕاوەستێت، دیارترین نووسینیشی لەو بارەیەوەکتێبی (درء تعارض العقل والنقل)ە.[411]

- نوێگەری زانستە شەرعیەکان و زیندووکردنەوەی هزری ئیسلامی:

ئیبن تەیمیە بۆ زیندووکردنەوەی هزری ئیسلامی و زانستە شەرعیەکان، هەنگاوێکی گرنگی نا کە ئەویش لێدوان بوو لەسەر ئەو بابەتانەی بە پێویستی دەزانین و دووبارەنەکردنەوەی ئەوانەش بوو کەپێشینان ئەنجامیانداوە، بۆ نموونە تەفسیرێکی گشتی یان کتێبێکی گشتی لەسەر فیقە نیە، بەڵکوو جەختیدەکردەوە لەسەر گرفتە ڕیشەییەکانی ئەوکات کە پێویستیان بە چارەسەرێکی نوێ بوو لە هەمان کۆگای دەرمانەوە کە قورئان و سوننەتە.[412]

زۆرترین قسەکانی ئیبن تەیمیە لەسەر ئوصول بوو، چونکە زانستە ئیسلامیەکان لەو ڕۆژگارەدا پێویستی زۆریان بە چالاکبوونەوەی ئوصول بوو تا هزری ئیسلامی لە چوارچێوەی خۆیدا بپارێزن.[413]

[411] - القرني: س.پ، ل٥٠.

[412] - هـ.س، ل١٠٩-١١٠.

[413] - البزار: س.پ، ل٥٨٢.

چاكسازی كۆمەڵایەتی:

لەم بوارەدا ئیبن تەیمیە تێكەڵ بە كۆمەڵگە دەبوو، هەوڵیدەدا دەروونـی خـەڵك بخوێنێتـەوەو چـینە جیاجیاكـانی كۆمەڵگـە بناسێت، لەسەر هەژاران شیعرێكی هەیە كە دەڵێت:

والله ما فقرنا اختيار	وانما فقرنا اضطرار
جماعة كلنا كسالى	واكلنا ما له عبار
تسمع منا اذا اجتمعنا	حقيقة كلها فشار[٤١٤]

هەوەها چەوتیەكانی ناو كۆمەڵگەی لەناودەبرد وەك شكاندنی بتـەكانی سـەردەم و ڕێگـری لـە گۆڕپەرستی و گێڕانـەوەی نەریتـە كۆمەڵایەتیەكان بۆ تەرازووی شەریعەت.[٤١٥]

مـافی چەساوەكانی داوا دەكرد، لەمەشدا جیاكاری ئایینی و نەتەوەیی و چینایەتی نەدەكرد، كاتێك چوویە لای مەغۆلـەكان بـۆ ئـازادكردنی بەنـدكراوە موسـڵمانەكان، بەمـەرجی دانـا ناموسـڵمانە بەندكراوەكانیش ئازاد بكەن و مەرجەكەشی جێبەجێ كرا.[٤١٦]

---

[٤١٤] –الحسامی: س.پ، ل٧٩.

[٤١٥] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٧٦-٤٧٧.

[٤١٦] – ابن تيمية: مجموع الفتاوى، ط٣، دارالوفاء، (القاهرة–٢٠٠٥م)، ج٢٨، ل٦١٧.

بۆ مافی یەك كەسیش دەچوویە لای سوڵتان و لـە بەرامبەریـدا ڕادەوەسـتا و داوای مـافی دەكـرد،[٤١٧] لـە بەخشـشی سامانیـشدا بەخشەندە بوو.[٤١٨]

چاكسازی سیاسی: هەوڵی چاكسازی ئیبن تەیمیە لـەم بوارەدا لـە دوو لایەنـەوە خـۆی نوانـدووە، یەكـەمیان نووسینو تۆمـارێكی هـزری مەیـدانی سیاسـیە كـە خـۆی دەبینێتـەوە لـە نووسـینی كتـێبی(الـسياسة الـشرعية في إصـلاح الراعـي والرعيـة) و نووسینەكانی دیكـەی لـە بـواری سیاسـەتدا تـا ببنـە بنـەڕەتێك بـۆ چاكـسازی هـزری سیاسـی،[٤١٩] دووەمـیش مەیـدانی پـەیڕەوی چاكسازی سیاسی بوو، بۆ نموونـە دەچوویە كۆشـكەكانی مـەغۆل و مـەمالیك و هـەوڵی چاكـسازی هـەركامیانی دەدا،[٤٢٠] بـە ئـامـاژەی ئەو بوو كە سەركردەیەكی ستەم كاری ناو شام لەلایـەن سولتانی مەملووكیەوە لابرا، یان جێگری دیمەشق گوازرایەوە.[٤٢١]

---

[٤١٧] – الصفدی: س.پ، ج٧، ل١٢.

[٤١٨] – البزار: س.پ، ل٦٠١.

[٤١٩] – آنتوني بلك: تأريخ أنديشه سياسى إسلام، ترجمـه: محمد حسين وقار، چ٢، انتشارات إطلاعات، تهران:٢٠٠٧م)، ص٢٤٧-٢٥٥.

[٤٢٠] – الحسامي: س.ث، ل١٧٥، ١٩٢.

[٤٢١] – ابن كثير: س.پ، ج١٤، ل٦٣.

هەوڵی ئیبن تەیمیەش بوو سوڵتانی مەملوکی بەرەو جەنگی مەغۆڵەکان برد،[٤٢٢] غازانی دایە بەر نەشتەری ڕەخنە،[٤٢٣] بەرامبەر بە ستەمی جاشنگیری مەملووکی هەڵوێستی نواند، دوای هەموو هەوڵەکانیشی وتی:"من پیاوی گەلم نەوەك دەوڵەت".[٤٢٤]

---

[٤٢٢] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٤٧١.

[٤٢٣] – القطان: س.پ، ل٤٥-٤٦.

[٤٢٤] – الحسامي: س.پ، ل٣٣٨-٣٣٩.

باسی سێیەم

(کاریگەری هزری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا)

لەگەڵ ئەوەی ئیبن تەیمیە لەبەندیخانەدا گیانی سپاردو نووسینەکانیشی کۆنەکرابوونەوە و نەیارانێکیشی هەبوون، بەڵام بە مردنی ڕێبازو هەوڵە چاکسازییەکەی کۆتایی پێنەهات و کاریگەری هزری تا ئەمڕۆ لە بوارە جیاجیاکاندا لەبەرچاوە، چونکە هەوادارانێکی زۆری لەدوای مردنی کەوتنە گرنگیدان بە نووسینەکانی.[٤٢٥]

خوێندکارەکانی ئیبن تەیمیە دووجۆر بوون، جۆریکیان ئەوانە بوون کە لەوانە گشتیەکاندا ئامادەبوون، جۆریکی تریان ئەوانەی وانەی تایبەتیان لێوەرگرتووە، ئەمانە لەدوای مردنی کەوتنە گرنگیدان و گەشەدان بە هزری.[٤٢٦]

گرنگترینی ئەو کەسانەش ئیبن قەیمی جەوزییە کە لەسەر دەستی ئیبن تەیمیە زانستی وەرگرت و لەبوارە جیاجیاکاندا شارەزایی پەیداکرد،[٤٢٧] دوای مردنی ئیبن تەیمیە، ئەم هەستا بە

---

[٤٢٥] – أبوزهرة: س.پ، ل٤١٨-٤٢٤.

[٤٢٦] – هـ.س، ل٤١٨-٤١٩.

[٤٢٧] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٧١٩-٧٢٠.

پێشکەشکردنی سامانێکی گەورەی زانستی کە پوختەی هزری ئیبن تەیمیەی مامۆستای بوو.[٤٢٨]

یەکێك لەو لایەنانەی کە ئیبن تەیمیە ئیشی لەسەر کردبوو، چاکسازی کۆمەڵایەتی و چارەی نەخۆشییە دەروونیەکان بوو، ئیبن قەیمیش گرنگیەکی زۆری بەو بوارە دا تا ئەوەی چەندین نووسینی لەو بارەوە جێهێشت و تیایدا قسەی لەسەر دیارترین گرفت و نەخۆشیە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکان کردووە، بۆنموونە لە کتێبی(الجواب الكافي لمن سأل عن الدواء الشافي) دا بە وردی قسە لەسەر کێشەی خۆشەویستی دەکات، بە تایبەت ئەو خۆشەویستیەی کە لە نێوان کچ و کوڕدا هەیەو دەبێە هۆی ئازارو دڵەڕاوکێی هەردوولا، ئەوپێش هەموو شتێك هیوابەخشی بەبوونی چارەسەردەدات و هۆکارو سیفەت و تایبەتمەندی و دەرەنجامەکانی خۆشەویستی ڕای خۆی لەسەر دەردەبڕێت.[٤٢٩]

لەپێناو ڕێبازە چاکسازیەکەی ئیبن تەیمیەی مامۆستایدا ئازار دراوە، بەڵام خۆڕاگر بووەو دەستبەردار نەبووە.[٤٣٠]

---

[٤٢٨] – القطان: س.پ، ل٧٨-٧٩.

[٤٢٩] – مجموعة باحث: علم النفس فی التراث الأسلامي، ط١، دار السلام، (القاهرة/٢٠٠٦م)، ج٣، ص١١٥٥-١٢٢٥.

[٤٣٠] - الشوكاني: س.پ، ج٢٣، ل٦٩٦.

لەبارەی دەستە لادەرەکانیش، لە ڕوویاندا دەوەستێت و کتێبی وەك(اجتماع الجيوش الاسلامية على غزو المعطلة والجهمية) دەنوسێت،[٤٣١] لایەنی سیاسی ئیسلامیش لەبیر ناکات وکتێبی (الطرق الحكمية في السياسة الشرعية) ی نووسیوە، نووسنەکانی ئەم لەوەدا لەوانەی مامۆستاکەی جیاوازبوون کە هێمنیو لەسەرخۆییان پێوە دیاربوو.[٤٣٢]

یەکێکی تر لە خوێندکارەکانی ئیبنو عەبدولهادی مەقدسی بوو کە زانایەکی زۆر گەورەو دیاری مێژووی ئیسلامیەو هەوڵیداوە هزری ئیبن تەیمیە بەرەو پێش ببات و چەند نووسینێکیشی هەیە، کاتێك ئیبنو سەبی کتێبێك لە وەڵامدانەوەی ڕای ئیبن تەیمیە سەبارەت بە سەردانی گۆڕ دەنوسێت، ئیبنو عەبدولهادی بەرامبەر بەوە کتێب دەنووسێت بە ناوی(الصارم المنكر في الرد علي السبكي) و تیایدا بەرگری لە ئیبن تەیمیە دەکات.[٤٣٣]

ئیبن کەثیری دیمەشقیش خوێندکارێکی تری ئیبن تەیمیە بوو، لە نووسینەکانیو تەفسیرەکەیدا بەڕوونی گرتنەبەری ڕێبازی ئیبن تەیمیە دیارە، هەروەها شەمسەدینی زەهەبیش هەوڵێکی زۆری

---

[٤٣١] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٧٣٧.

[٤٣٢] – أبوزهرة: س.پ، ل٤٢٠.

[٤٣٣] – الندوي: س.پ، ج٢، ل٧٣٧.

خستەگەڕو نووسینەکانی لە زۆریو بەهێزیو تاییبەتمەندیدا کەموێنەن، لەپێناو بیروباوەڕی ئیبن تەیمیەو بزووتنەوە چاکسازیەکەیدا ئازاری چەشتووە.[٤٣٤]

دوای ئەمانە ئەو کەسایەتیە دیارەی هەوڵی ڕۆیشتن بە ڕێڕەوی ئیبن تەیمیەو خوێندکارەکانی دەدات، ئیبنو ڕەجەبی جەنبەلیە کە چەند نووسینێکی هەیەو بەشێوەیەکی تەواو لە نووسینەکانیدا گیانی چاکسازی و بانگخوازی ئیبنولقەیم بەدیدەکرێت و ئەویش هەمان ڕێبازی سەلەفیەتی ئەوانی گرتوەتەبەر.[٤٣٥]

پاشان چەند کەسایەتییەکی تر هەبوون ئەگەر چی ڕاستەوخۆ خوێندکاری ئیبن تەیمیە یان خوێندکاری خوێنکارەکانی نەبوون، بەلاّم لە نووسین و هەوڵەکانیاندا هەمان ڕەوتیان گرتوەتەبەر، لەوانە ئەبو ئیسحاقی شاطبی لە کتێبی (الموافقات) یان کتێبی (الاعتصام)دا هەمان زنجیرە چاکسازیەکەی ئیبن تەیمیەی داوەتەبەر.[٤٣٦]

---

٤٣٤ – شلش: س.پ، ل٤٨.

٤٣٥ – القطان: س.پ، ل٨٥.

٤٣٦ – الندوي: س.پ، ج٢، ل٧٤٥.

ئیبن تەیمیە (ڕەچەڵەکو ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا) نهاد جلال

بەلاّم دواتر ڕەوتی خوێندنگەی ئیبن تەیمیە بە هاتنی سەردەمی عوسمانی و داخرانەوەی دەرگای ئیجتیهاد و پشتبەستن بەنووسینەکانی پێشترو کورتکراوەکان و گەشەسەندنەوەی بیری سۆفیگەرایی و لادانەکان لاوازبوو.[٤٣٧]

کۆتا کەسێك هەوڵی بوژاندنەوەی هزری ئیبن تەیمیەی دا، موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهاب بوو کەلەحیجازدا سەریهەڵدا و لەسەرەتاوە دەستیدایە خوێندنەوەی نووسینەکانی ئیبن تەیمیەو بە گەورەیی سەیری دەکردن و بەتەواوەتی کەوتە ژێر کاریگەریانەوەو هەوڵیدا ئەو هزرە ببوژێنێتەوە و لەناو خەلکدا بلاّویبکاتەوە.[٤٣٨]

موحەممەدی کوڕی عبدالوهاب بۆ چەسپاندنی هزری ئیبن تەیمیە، توانی سوود لە دەسەلاّتی سعود وەبگرێت کە ئەویش کەسایەتیەکی دەسەلاّتدارو ئاییینی ناوچەکە بوو، بەوجۆرە موحەممەد توانی بە هزری ئیبن تەیمیەو شمشێری سعود دەوڵەتێکی سەلەفی دابمەزرێنێت و دەوڵەتەکەش بە شێوەیەکی زۆر دیار لەسەر هزرو تێڕامان و نووسینەکانی ئیبن تەیمیە وەستا بوو.[٤٣٩]

---

٤٣٧ – الزهراني: س.پ، ج٢، ل ٨٥ ،٢٤٣، ٢٧١، ٤٣٧، ٥٤٦.

٤٣٨ – القطان: س.پ، ل٨٦-٨٧.

٤٣٩ – أحمد الطحان: حتمية التغيير، ط١، دار المعرفة، (بيروت/)، ص٣٠٩.

ئەم دەوڵەتە ڕووی لە فراوانخوازی كردوو خەریكبوو دەسەلاتی خۆی بەرامبەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوەستێنێت،[٤٤٠] بەلاّم لەلایەن موحەممەد عەلی پاشای میسرەوە هێرشی كرایەسەر و بزووتنەوەی وەهابیەت گورزێكی توندی بەركەوت و بەرەو لاوازی چوو،[٤٤١] تا لەدوای مردنی موحەممەدی كوڕی عەبدولوەهاب چەقبەستویی و سنورداری سیاسی و هزری ڕوویكردە بزووتنەوەكەی.[٤٤٢]

سەدەی نۆزدەو بیستەم بەتایبەت سەردەمی گەشانەوەی هزری خوێندنگەی ئیبن تەیمیە بوو، كە سانی وەك موحەممەد ڕەشید ڕەزاو چەندێكیتر هەوڵی گەشەسەندنەوەی هزری ئیبن تەیمیەیان دا،[٤٤٣] بزووتنەوەی سەننوسی لە ئەفریقا لە ژێر كاریگەری هەمان هیزردا سەریهەڵداو هزری ئیبن تەیمیەی وەرگرتبوو،[٤٤٤] بەمجۆرە زۆر لە سۆفیگەرایی باوی سەردەمی عوسمانی جیاواز بوو و بەدووربوو لەلادانە ئایینیەكان.[٤٤٥]

---

[٤٤٠] – الصلابي: دەوڵەتی عوسمانی، و: أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبيب الله، چ١، دارالمعرفة، (بيروت:٢٠٠٧ز، ل ٤٦٣–٤٦٦.
[٤٤١] – هـ. س: ل ٤٦٧–٤٧٢.
[٤٤٢] – أبوزهرة: س.پ، ل٤٢٣.
[٤٤٣] – الطحان: س.پ، ل٣٠٩.
[٤٤٤] – القطان: س.پ، ص٨٧.
[٤٤٥] – الندوة العالمية للشباب الإسلامى: الموسوعة الميسرةفي الأديان والمذاهب و الأحزاب المعاصرة، ط٥، دارالندوة العالمية، (الرياض:٢٠٠٣م)، ج١، ص٢٨٨.

هەروەها بزووتنەوەی مەهدییە لە سودان سەریهەڵدا كە ئەمیش بە هەمانشێوە لە ژێر كاریگەری هزری ئیبن تەیمیەدا بوو و لە گەشەسەندنی ئەو هزرەدا ڕۆڵێكی دیاری بینی،[٤٤٦] ئەم بزووتنەوە لە كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدەو سەرەتاكانی سەدەی بیستەمدا ڕۆڵی خۆی بینی و تا ئەمڕۆش ماوەو ڕۆڵی خۆی هەیە.[٤٤٧]

پاشان بزووتنەوەی ئیخوان موسلیمین هات تا ئاستێك لە ژێر كاریگەری هەمان هزری ئیبن تەیمیەدا بوو،[٤٤٨] ئەو تێڕامان و خەسڵەتانەی حەسەن بەننا هەیبوو، لە چەند لایەنێكەوە لەگەڵ بزووتنەوە چاكسازیەكەی ئیبن تەیمیەدا یەكیدەگرێتەوە، تا هەتا سەر كەسایەتی دیاری ناو ئیخوان موسلیمین كە سەید قوتبە، سەید قوتب دژ بە ڕەوشی نالەباری سەردەمەكەی هەستاو هەوڵیدا گۆڕان و چاكسازی ڕیشەیی ناو كۆمەڵگەكەی لە بوارە جیاجیانەوە بەجێبگەیەنێت، بەتایبەت جەختكردنەوەی زۆی لەسەر لایەنی بیروباوەڕی بوو.[٤٤٩]

---

[٤٤٦] – القطان: س.پ، ل٨٧.
[٤٤٧] – الندوة العالمية للشباب الإسلامى: س.پ، ج١، ل٣١٠.
[٤٤٨] – القطان: س.پ، ل٨٧.
[٤٤٩] – الطحان: س.پ، ل٣٠٩–٣٢٢.

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا دەسەڵاتی سعوودی بەردەوام گرنگی بە ڕەوتی وەهابی سەلەفی خۆی دەداو نوسینەکانی ئیبن تەیمیەو خوێندکارەکانی و موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهابیش تیایدا بڵاوبوون و تا ئەمڕۆش ئەو ڕەوتە لە شانشینی سعودیەدا بڵاوە.[٤٥٠]

٤٥٠ – أبوزهرة: س.پ، ل٤٢٣-٤٢٤.

باسی چوارەم

(لێکدانەوەی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو)

ئیبن تەیمیە وەك بوارەکانی تری زانستەکان، لە دیدی قورئان و سوننەت و پاشان ڕای سەلەفەوە سەیری مێژووی دەکردو خوێندنەوەی بۆ ژیان و مێژووی بوون و ڕێکردەی مێژوویی مرۆڤەکان هەبوو،[٤٥١] هەر لەم ڕوانگەشەوە سەرەتای مێژووی مرۆڤایەتی دەگێڕێتەوە بۆ دروستکردنی ئادەم و حەوا، ئەمەش لە ڕوانگەی ئایەتەکانی قورئانو دەقەکانی فەرموودەو، بەمە هزرێکی ئیسلامی دوور لە کاریگەری بیانی هەیە.[٤٥٢]

ئەو باس لەسەرەتای ململانێی مرۆڤ و بەرەوڕووبوونەوەی تاقیکردنەوەکان دەکات، مرۆڤ دەخاتە قاڵبی بەردەم دووڕیانی چاکەو خراپە، شەیتان دەبێتە دوژمنی مرۆڤ و بڕیاردەدات مرۆڤەکان بەرەو چەوتی ببات، لەمەشدا دەرفەتی خودایی ڕێپێدەریەتی نەوەك تواناو هاوهێزی خودی شەیتان، فریشتەکانیش ڕۆڵی فرمانبینی دەبینن نەوەك هەڵوێست نواندن واتە لە خوداوە بڕیار وەردەگرن چی بکەن و چی نەکەن و بە

٤٥١ – الكرمي: س.پ، ل٣٤٩.

٤٥٢ – محمد جلال شرف: الله والعالم والإنسان في الفكر الإسلامي، دار النهضة العربيه، بيروت، ص٣٥٣.

ویست وبیری خۆیان دەستوەرنادەنە ڕەوڕەوەی مێژووی مرۆڤایەتی.[453]

ئیبن تەیمیە پێی وایە مێژووی مرۆڤایەتی مێژووی پێغەمبەرەکانەو ئەگەر ئەو پێکهاتەیە لە مێژوو دابماڵین هیچ واتایەك بۆ مێژوو نامێنێتەوە، بەڵکو پێغەمبەران مێژووی مرۆڤایەتیان گرتوەتە دەست و سەرکەوتن و نوشوستیەکانی مێژووی مرۆڤیش بە ئاستی پەیوەستبوون و لادانیان لە ڕەوتی ڕێنیشاندەری پێغەمبەرانەوە بەستراوەو هەرکات لەڕێنموونی و ڕێنماییەکانی پێغەمبەران لایاندابێت، ئەوا چەرمەسەری و سەختی ڕوویکردوەتە ئەو کەس و گەلانە،[454] نموونەی ئەمەش نەوەی ئیسرائیلە کە ناوو ناوبانگی مێژوییان لە قورئاندا بە کوشتاری پێغەمبەران و ڕێگری پەیامی خواو لادان لەڕێنمایی پێغەمبەران هاتووە.[455]

ئەو پێی وایە مرۆڤایەتی هەمیشە پەیوەست بوون بە بوونی پێغەمبەرانەوەو مێژووش بە بێ ئەوان ڕێ نابڕێت، بۆیە لە هەموو سەردەمەکانی مێژووی مرۆڤایەتیدا پێغەمبەران بەدیکراون و لە

[453] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوی، ج١، ل٨٢، ج٢، ل١٤٧-١٥٢، ج٣، ل٣٢٤، ج٤، ل٢٦٤.

[454] – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل١٨٩.

[455] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوی، ج٢٨، ل ٦٠٦.

نێو ئەو سەردەمەشدا وەك کەسایەتی یەکەم بەرچاو دەکەون،ئەرکی مرۆڤەکان لە مێژوودا بەجێگەیاندنی فرمانی خوایە، پێغەمبەرانیش نێوەندی نێوان خواو مرۆڤەکانن تا پەیامی خوایان پێبگەیەنن.[456]

پاشان بەراوردی نێوان پێغەمبەران و فەیلەسوفان دەکات و پێی وایە فەیلەسوفان هاتون تا ڕێی ڕاست لە مرۆڤەکان ئاڵۆز بکەن و پێچی و سەختی بێننە بەردەم مرۆڤەکان، بەڵام پێغەمبەران هاتون بە ڕوونی و ساکاری ڕێگەی ڕوونیان نیشانی مرۆڤایەتی داوە، بەمە فەیلەسووفەکان ڕۆڵی زیانبەخش و پێغەمبەرانیش ڕۆڵی سوودبەخش و چاکسازی دەبینن.

گەل و کۆمەڵەکانیش بەسەر دوودەستەدا دابەشدەکات:

١- کۆمەڵێك ئەوانەن کە ئاینی ئاسمانییان بۆهاتووە، ئەمانە هەڵگری پەیامی خوایی بون،[457] بەڵام دەستێوەردانە مرۆییەکان و سەرکەشی ولادانیان لەپەیامێکی خوا وایکردووە بەدوای هەر پەیامێکدا پەیامێکی تر بێت تا نوێگەری و گۆڕانی چاکسازی بەپەیامی پێشوو بدات، بەڵام لەمەبەستی گەیاندندا هەموویان یەك مەبەست وئامانجیان هەبووە کە ئەویش بریتیە لە یەکتاپەرستی، بۆیە هیچ پەیامێك پێچەوانەی پەیامی پێشووی خۆی نیە.[458]

[456] – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل١٨٩-١٩٠.

[457] – هـ.س، ل١٨٨.

[458] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوی، ج١، ل٢-٣، ٣٥٧، ج٥، ل٢٣٩.

پاشان قسە لەسەر مێژووی ئەو ئایینانە دەکات و ڕۆڵی دەستێوەردانی مرۆڤەکان لە ئایینەکان دەخاتەڕوو، بۆنموونە ئەو کارە چەوت و لاساریانەی جولەکە لە ئایینی مووسادا ئەنجامیاندا، یان گۆڕینی ئایینی مەسیح لەلایەن شوێنکەوتوانی دواتری ئایینی مەسیحیەتەوە، ئەمەش لە کتێبی(الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح)دا ڕوونکراوەتەوە.[٤٥٩]

٢- ئەوانەی ئاینی ئاسمانییان بۆ نەهاتوەتە خوارەوەو خاون پەیامی خودایی نین،[٤٦٠] سەرچاوەی هەموو تێڕامانی ئەمانە خودی مرۆڤەکانن، بۆیە ئیشکردنی سەرەکییان لەسەر عەقڵی مرۆڤە، وەك فەیلەسوفە یۆنانیەکان، ئەو پێی وایە ئەمانە لێڵی و قورساییان بە ڕێڕەوی چوون بەرەو حەقیقەت داوەو پێغەمبەرانیش هاتوون تا بەرامبەر بەوە ڕێڕەوی ڕاست و ڕوون و ساکار بخەنە پێشچاو.[٤٦١]

هەروەها پێی وایە مرۆڤەکان تووشی نەخۆشی بون، بۆ ئەمەش دوو دەستە قسەیان لەسەر نەخۆشیەکە کردووە، فەیلەسوفەکان هاتون قسەیان لەسەر هۆکارو شێوەو لایەنەکانی نەخۆشیەکە کردووە لە کاتێکدا نەخۆشەکە بەرەومەرگ دەچێت و

[٤٥٩] - أبوزهرة: س.پ، ل٤١٠-٤١١.

[٤٦٠] - حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل١٨٨.

[٤٦١] - شرف: س.پ، ل٤٥٥-٤٦٦.

ئەوانەش دادی نادەن، پێغەمبەرانیش هاتون لەگەڵ ئەوەی ئەو شتانەیان زانیوە، بەڵام قسەیان لەسەر نەکردووە و ڕاستەوخۆ چارەسەرەکانیان خستوەتەکار، بەمە تووشبوانی نەخۆشیەکە ڕزگاریانبووە، لێرەدا نەخۆشەکان ئەگەر فەیلەسوفان هەڵبژێرن لەئاست چارەسەردا دەستەوسان دەوەستن، ئەگەریش پێغەمبەران هەڵبژێرن چارەسەیان دەستدەکەوێت.

بە شێوەیەکی گشتی دیدی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو تێڕوانینێکی ئایینیەو لە چوارچێوەی ئایینە یەکتاپەرستیەکاندایەو بە هاتنی هەر ئاینێکی نوێی یەکتاپەرستی دەستەبەرداری کارابوونی ئایینی پێشوو بووە، بەمجۆرە پێی وایە تێڕوانینی ئیسلام بۆ مێژوو تاکە تێڕوانینی دروستە.[٤٦٢]

[٤٦٢] - حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل١٨٨-١٩٠.

تیڕوانینی بۆ مێژووی ئیسلامی:

ئیبن تەیمیە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و دواتر سەردەمی خەلیفەکانی ڕاشیدین دەکاتە بناغەی ڕێڕەوی مێژووی ئیسلامی و زۆر جەخت لەو فەرموودە دەکاتەوە کە دەفەرموێت:(خير الناس قرني ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم...)،[٤٦٣] لەسەر بنەمای ئەم فەرموودەیە پێی وایە مێژووی ئیسلامی تا لەسەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) دووربکەوێتەوە هەڵەو لادانی زیاتری تێدەکەوێت، لەگەڵ ئەمەشدا ڕای خۆی بەڕەشبینانە ناهێڵێتەوەو فەرموودەیەك دەکاتە بەڵگە بۆ هیوابەخشین بە موسڵمانان (إن الله يبعث إلى هذه الأمة على رأس كل مائة سنة من يجدد لها دينها)،[٤٦٤] بەپێی ئەم فەرموودەیە ئوممەتی ئیسلامی بەرەو هەر هەڵدێرێك بڕۆن، لەهەموو سەدەیەك ڕەوتەکەیان لەسەر دەستی نوێگەرێك دەچێتەوە ڕەوڕەوەی ڕاستی جارانی خۆی.[٤٦٥]

هەروەها پێی وایە قسەکردن لەسەر کەسایەتی پێغەمبەر (ﷺ)بە خراپە، بەزاندنی سنوری خواو لێدانی موسڵمانانە، بەڵکو مێژووی پێغەمبەر(ﷺ) مێژوویەکی دروست و بناغەو پێشەنگی

---

[٤٦٣] – متفق عليه.

[٤٦٤] – رواه أبوداود، رقم الحديث٤٢٩١.

[٤٦٥] – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل١٧٢، ١٩٢.

پێوەرکردنی ئەرکی سەرشانی موسڵمانانە،[٤٦٦] بە پێی ئەو ئایەتەی دەفەرموێت: ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْـَٔاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴾.(*)

هاوەڵانیش کەسانی دەوری پێغەمبەرو نموونەی باڵای مرۆڤایەتین، ڕای بەرامبەر بەکارو کردەوەی هاوەڵان هەمان ڕای ئەهلی سوننەو جەماعەیە و پێی وایە دادوەرو ڕاستن، قسەکردنیش لە ڕوویاندا یان بەکەمدانانیان تاوانەو پێویستە وەك سەرمەشق سەیربکرێن.[٤٦٧]

پاشان قسە لەسەر فیتنەی گەورەی کوژرانی عوسمانی کوڕی عەففان و حوسەینی کوڕی عەلی[٤٦٨] و فیتنەی جەنگی جەمەل و صەفین دەکات،[٤٦٩] پێی وایە گەورەترین چەرمەسەریەك دووچاری مێژووی موسڵمانان بووبێت، بریتیە لە کوژرانی عوسمان و حوسەین کە دووهاوەڵی دیاری پێغەمبەرن (ﷺ).[٤٧٠]

---

[٤٦٦] – ابن تيمية: الصارم المسلول على شاتم الرسول، ط١، دار ابن حزم، (بيروت:١٤١٧هـ)، ل٢، ٢٦، ٣٠، ٤٥–٤٦، ٢١٩،

(*) – سورة الأحزاب، آية٢١.

[٤٦٧] – حلمي: نظام الخلافة فى الفكر الأسلامي، ل٤١٢.

[٤٦٨] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوى، ج٤، ل٥١٠، ج٢٥، ل٣٠٣.

[٤٦٩] – الدوسري: س.پ، ل٢٢٩.

[٤٧٠] – حلمي: نظام الخلافة فى الفكر الأسلامي، ل٤٣٠–٤٣٢.

جگە لەوەی تاوانی هەڵەی جەنگی جەمەل و صەفین دەداتەوە پاڵ نەیارانی ئیسلام و بەشداربوانی جەنگەکە لەو ئاستەدا دادەنێت کە ئیجتهادیان کردووە، ئەوەی لە ئیجتهادەکەدا پێکاویەتی عەلی کوڕی ئەبو تاڵیبەو دووپاداشتی بۆ هەیە، ئەوانی تریش لە ئیجتهاددا نەیانپێکاوەو یەك پاداشتیان بۆ هەیە.[٤٧١]

دیدی ئیبن تەیمیە بۆ دەستەو تاقمەکانی ناو ئیسلام دیدێکی ڕەخنەگرانەو نەیارانەیە، ئەو بە ڕووی بەڵگەو بیانووەکانی خەواریج و شیعەو موعتەزیلە و ...هتد.دا دەوەستێت،[٤٧٢] بۆ نموونە بەرامبەر بە شیعە گومانی لە بنەڕەتیان هەیەو بە دەستی جوولەکەیان دەزانێت.[٤٧٣]

سەبارەت بە سۆفیگەرایی سێ قۆناغیان بۆ دادەنێت:

١- قۆناغی کەسانی وەك حەسەنی بەصری و عەبدولقادلاری گەیلانی و جونەید و ...هتد، ئەمانە لە خزمەتکردنی ئیسلام و موسڵماناندا جێدەستیان دیارە.

٢- قۆناغی ئەوانەی تێکەڵ بە فەلسەفەو لادانەکان بوون وەك حەللاج و سەهرەوەردی و ئیبن عەرەبی، ئەمانە زیانبەخش بون.

---

[٤٧١] – هـ.س، ل٤٣١-٤٣٢.
[٤٧٢] – القرني: س.پ، ل٤٦-٥٣.
[٤٧٣] – الزهراني: س.پ، ج١، ل٢٧٦.

٣- ئەوانەی سۆفیگەراییان کردووە بە پێناوێك بۆ بەدەستهێنانی دارایی.[٤٧٤]

لایەنێکی دیاری مێژووی ئیسلامی بریتیە لە مێژووی بنەماڵەی پێغەمبەر (ﷺ) کە ئیبن تەیمیە لە کتێبی (منهاج السنة النبوية) یدا بە وردەکاریەوە قسەی لەسەر دەکات و پێی وایە بنەماڵەی پێغەمبەر (ﷺ)بە جیا لەهەموان مافی زیاتریان هەیەو هەر ستەمێکیشیان لێکرابێت دەبێت پێی ناڕازی بن، تێڕوانینێکی خۆشەویستی و بەرگریکردنی بۆ عەلی کوڕی ئەبووتالیب و فاتیمەو حەسەن و حوسەین هەیە و بەرپەرچی دەستەی دژایەتیکەری خەواریج و دەستەی زیادەڕەویکەری شیعە لە بارەیانەوە دەداتەوە.[٤٧٥]

ئەو بە هێزی بیروباوەڕی دروستی ئیسلامی دەکاتە بنەمای بە هێزی مێژووی ئیسلامی، پێی وایە لەو کاتەوەی بیروباوەڕی پتەوی ئیسلامی لە بەهێزی ڕازیکردنی عەقڵی و دڵنیایی دڵەوە بوو بەچەند بیرو هزرێکی وشکی لێدوان لە بوونی خودایی، شانوشکۆی دڵەکان نەماو بە کوژاندنەوەی بیروباوەڕو تاودانە بواری مشتومڕی کەلام و فەلسەفەو سەرهەڵدانی بیدعە لەناو موسڵماناندا، مێژووی ئیسلامی بەرەو لاوازی چووەو لە

---

[٤٧٤] – الدوسري: س.پ، ل٢٣٥-٢٤١.
[٤٧٥] – ابن تيمية: منهاج السنة النبوية، ج١، ل٣٠، ج٢، ل٢٥-٢٦، ٣٧، ١٤٢.

دەرەنجامی ئەوەدا دەرفەت كراوەتەوە تا خاچپیەكان هێرش بكەنە سەر جیهانی ئیسلامی و لەكۆتاییەكانی سەدەی چوارەمدا بەیتولمەقدیس بگرن.[٤٧٦]

ئیبن تەیمیە پێی وایە سەرهەڵدانی دەستەو مەزهەبەكانی ناو ئیسلام لە دەرەنجامی لادانیان بووە لە قورئان و سوننەت، ئەمەش زیانی بە مێژووی ئیسلامی گەیاندووە، بۆ ئەمەش دەبێت لە ڕوویاندا بوەستن، بۆیە چەندین وەڵامدانەوەو نووسینی ڕەخنەگرانەی لە مەزهەب و تاقمە جیاجیاكانی وەك خەواریج و شیعەو سۆفی و موعتەزیلەو جوهەمیەو قەدەریە هەیە.[٤٧٧]

بەمجۆرە ئیبن تەیمیە بنەڕەتی مێژووی ئیسلامی بە بنەڕەتێكی بەتین و نێوەندەكەشی بە ماوەیەكی ئیجابی تێكەڵ بە هەڵەو سەردەمی لاوازیشی بە ماوەی دووركەوتنەوە لە قورئان و سوننەت و پێشەنگی پێغەمبەرو هاوەڵان دەزانێت و گەشبینیش بەرامبەر بە داهاتووی موسڵمانان دەدات كە لەوپەڕی لاداندا هەموو سەدساڵ جارێك كەسێك دەبێتە پێشەنگی موسڵمانان تا بیانگێڕێتەوە سەر ڕەوتی جارانی.[٤٧٨]

[٤٧٦] – حلمی: قواعد المنهج السلفي، ل١٩٠.

[٤٧٧] – القرنی: س.پ، ل٤٦-٥٣.

[٤٧٨] – حلمی: قواعد المنهج السلفی، ل١٩٠-١٩١.

باسی پێنجەم

(ئیبن تەیمیە لەنێوان هەوادارا ن و نەیارانیدا)

ڕاجیاوازی و بەشبوونێكی زۆر لەسەر كەسایەتی ئیبن تەیمیە هەیە و ململانێیەكی سەخت لەنێوان هەواداران و نەیارانیدا بەدیدەكرێت.

گرنگترین تێڕوانینەكان بەرامبەر بە ئیبن تەیمیە خۆی لە سێ خاڵدا دەبینێتەوە:

١. هەوادارانێكی ئیبن تەیمیە كە زیادەڕەوی لە ئاستیدا دەنوێنن، بەڵكو وای لێدەكەن لە ئاستی زانایەتی دەریدەكەن و ئامادە نین لە قسەی ئەو زیاتر وەربگرن، یان دان بە هەر هەڵەیەكیدا بنێن.[٤٧٩]

٢. نەیارانی ئیبن تەیمیە: ئەمانەش دان بە هیچ چاكەیەكی ئەو كەسایەتیەدا نانێن و بە توندی قسەی لە ڕوودا دەكەن و بە كەسایەتیەكی خراپی دەزانن، بەڵكو دەیگەیەننە ئاستی ئەوەی كەسی وایان هەبێت پێی بڵێت (بەندەیەكە خوا سەرشۆڕ و گومڕا و كەڕ و زەبوونی كردووە).[٤٨٠]

[٤٧٩]– الشوكاني: س.پ، ج١، ل٩٤.

[٤٨٠]– الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٥٩.

٣. کەسانێك بە چاوێکی مامناوەندی بۆی دەڕوانن و چاکە و خراپەکانی لەبەرچاو دەگرن، هەرچەندە نەیانتوانیبێت بێلایەنی خۆیان بپارێزن، بەلاَم تا ئاستێك لایەنە باش و خراپەکانیشی لەبەرچاو دەگرن،[٤٨١] ئەم دابەشبوونەش بۆ کەسایەتی ئیبن تەیمیە شتێکی ئاساییە، چونکە هەمیشە کەسایەتییە گەورەکان کە ڕۆڵی دیاریان لە ژیانی خەڵك و مێژووی مرۆڤایەتیدا هەیە، دەکەونە بەر دابەشبوونی دوو لایەنی هەواداری و نەیارانەوە و هەرکامە و هەوڵ دەدەن ڕای خۆیان بەسەر ئەویتردا بسەپێنن، هەر ئەم ڕا جیاوازیە هێمای گەورەیی ئەو کەسایەتیانەیە، بۆیە دەتوانین بڵێین بوونی ڕای جیاوازیش لەسەر ئیبن تەیمیە بەڵگەی گەورەیی ئەو کەسایەتییەیە.[٤٨٢]

ئەوانەی نەیاری ئیبن تەیمیەن هەریەکە و لەبەر هۆکارێك یان چەند هۆکارێك ئەو هەڵوێستەیان وەرگرتووە، لەوانەش:

١- فیقهناسان و کەسایەتیەکانی سەردەمی خۆی، لەبەرئەوەی دەمارگیری مەزهەبی لەنێوانیاندا هەبوو و ئامادەنەبوون ڕای مەزهەبی تر وەربگرن، وەك چۆن دەبینین ئیبن

---

[٤٨١]- صائب: س.پ، ل٩-١٢.

[٤٨٢]- الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٤٧-٥٤٨.

ئیبن تەیمیە (ڕەچەڵەکو ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا) نهاد جلال

مەخلوفی حەنەفی ڕکەبەرێکی توندی ئیبن تەیمیەیە[٤٨٣]، یان ئامادەنەبوون ئیجتیهاد بکرێتەوە، بەلاَم ئیبن تەیمیە ئەو دەرگایەی کردەوە و کۆمەڵێك ڕای خستەڕوو کە لە مەزهەبەکانی تردا نەبوون یان لەوانە جیاواز بوون، وەك فەتوادانی لەبارەی کەوتنی سێ تەلاَق بەجارێك، ئەمە وایکرد ببێتە مایەی بەندکرنی و دژایەتی زانایانێك لە ڕوویدا.[٤٨٤]

٢- کەسانێك ئێرەییان بە کەسایەتیەکەی دەبرد، بۆیە دژایەتییان دەکرد، چونکە کاتێك دەیانبینی ئیبن تەیمیە لەناو جەماوەردا هەوادارانێکی زۆری هەیەو خەڵك بە پیریەوە دەچن، لەناو حکومەتیشدا ڕێزی بۆ دادەنرێت و گوێی لێدەگیرێت، ترسیان لەوە بوو جێپێی خۆیان لەدەستبدەن، بۆیە دژایەتیان لە ڕووەدا نواند.[٤٨٥]

٣- لەناو دەسەلاَتدا کەسانێکی وەك جاشنگیر هەبوون کە نەیاری ئیبن تەیمیە بوون، ئەمانە لە لایەن نەیارانی ئیبن تەیمیەوە هاندەدران تا دژایەتی بکەن، بۆ ئەمەش

---

[٤٨٣]- النويري: س.پ، مج١٥، ج٣٢، ل٨١

[٤٨٤]- ابن عبدالوهاب: س.پ، ل٢١٠

[٤٨٥]- الندوی: س.پ، ل٥٤٩.

گومانیان لەلا دروست دەکرا، وەك ئەوەی جاشنگیر وا تێگەیەنرابوو بوونی ئیبن تەیمیە بەو شێوازە مایەی مەترسیە بۆ سەر دەسەلاتەکەی،[٤٨٦] یان سوڵتان ناسر کە هەواداری ئیبن تەیمیە بوو لە لایەن زانایانێکەوە وایلێکرا[٤٨٧] بڕیاری بەندکردنی بدات و تا مردنیشی لە بەندیخانەدا بیهێڵێتەوە.

٤- سۆفیەکانیش بە شێوازێکی زۆر سەخت دژایەتی ئیبن تەیمیەیان دەکرد، ئەمەش لەبەرئەوەی ئیبن تەیمیە لە ڕوانینە چاکسازیەکەیدا بە دیدێکی رەخنەییەوە سەیری چەند لایەنێکی سۆفیگەرایی دەکرد،[٤٨٨] بە تایبەت لە مەسەلەی ئیبن عەرەبی و نوسینەکانیدا کە بە توندی بەرپەرچی ڕاکانی ئیبن عەرەبی دایەوە،[٤٨٩] بەرپەرچدانەوەکەشی لەبەر ئارەزوویەکی دەروونی نەبوو، بەڵکو هەوڵێکی ڕەخنەگری زانستی بوو،[٤٩٠] ئەو لە سەرەتاوە بە ئیبن عەرەبی سەرسام بوو، بەلام کە چەند

[٤٨٦]- الحسامي: س.پ، ل٣١٢-٣١٣

[٤٨٧] -أبو زهرة: س.پ، ل٧٢.

[٤٨٨] -حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل١٧٢-١٨١

[٤٨٩] = سالم: س.پ، ل١٠٢-١٠٣.

[٤٩٠]- الندوي: س.پ، ج٢، ل٥٥٤

نوسینێکی تری خوێندەوە و بە لادان لە شەریعەتی دانان، ئەوکات هەڵوێستی ڕەخنەگری گرتەبەر،[٤٩١] لەو کاتەشدا ڕەخنەگرتن لە ئیبن عەرەبی لای زۆرێك تاوانێك بوو کە لێخۆشبوونی بۆ نەبوو، بەڵکو دەبوو لەسەر ئەوە توندترین سزا بدرایە،[٤٩٢] لەو کەسانەش کە زۆر پەیوەست بە ئیبن عەرەبی بوون نەسری مونبەجی بوو کە لەسەر ئەوە نێوانیان تێکچوو و هەوڵیدا پلان لە دژی ئیبن تەیمیە بگێڕێت تائەوەی ڕایکێشایە دادگای میسر.[٤٩٣]

٥- شیعەکانیش نەیارانێکی زورسەر سەختی ئیبن تەیمیەن، چونکە ئەو بە توندی بەرپەرچی ڕاو مەزهەبی شیعە دەداتەوە و نووسینی وەك (منهاج السنة النبوية) یان لەڕوودا دەنووسێت و بە لادان لە ئیسلام پێناسیسان دەکات[٤٩٤].

٦- کەسانێك نووسیەنەکانی ئیبن تەیمیەیان بەردەست نەکەوتووە، یان تەنها چەند نووسینێکیان بەردەستکەوتووە، یان کۆمەڵێك نووسینیان

[٤٩١]- هـ.س، ج٢، ل٤٨٥

[٤٩٢]- هـ.س، ج٢، ل٥٥٣

[٤٩٣]- الحسامي: س.پ، ل٣٠٩-٣١٠

[٤٩٤]- عبدالعظيم: س.پ، ل٦٠-٦١

بەردەستكەوتووە كە دەستكاری كراون و ساختەیان تێدا ئەنجامدراوە، بۆیە هەڵوێستی دژایەتییان لەڕوودا نواندووە، بۆ نموونە ئیبن حەجەری هەیتەمی هەندێك شتی لەسەر ئیبن تەیمیە خوێندەوە كە هی ئەو نین و دراونەتە پاڵی، لەسەر ئەمەش ئالوسی نوسینێكی هەیە بە ناوی (جلاء العینین بمحاكمة الأحمدین) تیایدا بە وردەكاریەوە ئەوە دەخاتەڕوو كە زۆر شت هەن دراونەتە پاڵ ئیبن تەیمیە و لە بنەڕەتدا هی ئەو نین و هەیتەمیش لەو ڕوانگەوە لە دژی بڕیاریداوە.[٤٩٥]

٧- یان نموونەی ئەو هەڵبەستەی كە ئیبن بەتووتەی گەشتیار لە سەفەرنامەكەیدا بەرامبەر بە ئیبن تیمیە نووسیوویەتی وتۆمەتی لادان لە بیروباوەڕی داوەتە پاڵ و دەڵێت:"لە دیمەشق یەكێك لە گەورە فیقهناسەكانی حەنبەلی تەقیەدین ئیبن تەیمیە بوو كە عەقڵی جۆرە نوقسانیەكی تێدا بوو، خەڵكی دیمەشقیش بە گەورەیان رادەگرت،...من لە دیمەشق بووم لە نوێژی هەینی لای ئیبن تەیمیە ئامادەبووم كە لەسەر مینبەری مزگەوت ئامۆژگاری خەڵكی دەكرد و لە وتەكانیدا وتی: خوا وەك دابەزینی من

[٤٩٥]- الآلوسي: س.پ، ج١، ل١٨-٢٠.

لەم پلیكانانەی مینبەردا دادەبەزێتە ئاسمانی دنیا، ئەو كات دابەزیو فیقهناسێكی مالیكی بەناوی ئیبن زەهراء لەڕوویدا وەستا و خەڵكیش دایانە پاڵ ئەو و بە دست و نەعل زۆریان لە ئیبن تەیمیەدا تا مێزەرەكەی سەری كەوتە خوارەوە و ئاوریشمێكی لە ژێردا بوو دەركەوت، خەڵكیش لەسەر ئەوە لۆمەیان كرد و بردیان بۆ ماڵی عیززەدینی كوڕی موسلیمی دادوەری حەنبەلیەكان و ئەویش دوای ئەوە فرمانی گرتنی دەركرد".[٤٩٦]

بەلام لە چەند لایەكەوە ئەو تۆمەتە دەكەوێتە بەر دیدی ڕەخنەییەوە:

- ئەو بە نوقسانی عەقڵی دەزانێت، بەلام دەڵێت خەڵكی بە گەورە رایاندەگرت.[٤٩٧]
- ئیبن بەتووتە لە ڕۆژی پێنج شەممە ٩ ی مانگی ڕەمەزانی ساڵی(٧٢٦ك/١٣٤٤ز) گەیشتۆتە دیمەشق[٤٩٨]، بەلام ئیبن تەیمیە لە رۆژی دوو شەممە ٦ ی مانگی شەعبانی ساڵی(٧٢٦ك/١٣٤٤ز) بەند كراوە و تا مردنی لە ساڵی(٧٢٨ك/١٣٤٦ز) لەوێ ئازاد نەكراوە.[٤٩٩]

[٤٩٦]- ابن بطوطة: رحلة ابن بطوطة، ط٤، دارالكتب العلمية، (بيروت-٢٠٠٧م)، ص١١٣.
[٤٩٧]- القطان: ص١٤٨
[٤٩٨]- ابن بطوطة: س.پ، ١٠٤
[٤٩٩]- الجزري: س.پ، ج٢، ل٣٠٩.

- ئـیبن تەیمیـە لـە مینبـەردا ئامۆژگـاری خـەڵکی نـەدەکرد، بەڵکو هەمیشە لەسەر کورسییەك دادەنیشت.
- ئـەو کاتـەی ئـیبن بەتووتـە چـوویە دیمەشـق دادوەری دادوەران جەلالـەدینی موحەممەدی کوڕی عەبدورەحمانی قەزوینی وتاربێژی مزگەونی دیمەشق بوو.
- ئیبن تەیمیە لە هەموو نوسینەکانیدا دژ بەو تۆمەتەیە کە ئـیبن بەتوتـە لەڕوویـدا نوسـیویەتی و ئەگـەر بڕوانینـە نوسینەکانی پێچەوانەی ئەوە دەبینین[500]

٨-وەستانی لەڕووی چەند لێکدانەوەیەکی ئەشعەریدا کـە خـەڵکی پێیـان وابـوو ڕای ئـەهلی سـوننەیە و بەشـێکە لـە بیروبـاوەڕی ئیـسلامی و لادان لـەوە تـاوانێکی گەورەیـە، ئـەوان وایانـدەزانی ئیبن تەیمیـە پێشەوانەی ئـەهلی سـوننە و زانایـان و شەریعەت دەڵێت[501].

٩-هەندێك لەبەر ئەوە دژایەتی ئیبن تەیمیە دەکەن، چونکە شوێنکەوتەی زانایان کەسایەتیەکن و تەواو خۆیان داوەتە دەست ڕا و ڕوانینـی ئـەو کەسـە، ئـەویش نـەیاری ئـیبن تەیمیەیـە، ئـەو کەسانەش لە پێشڕەوەکەیانەوە ئەو هەڵوێستە وەردەگرن[502].

٥٠٠- القطان: س.پ، ل١٥٤-١٥٩
٥٠١- الندوی: س.پ، ج٢، ل٥٥٢.
٥٠٢- عبدالعظیم: س.پ، ل١٩٢

بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئیبن تەیمیە کەسایەتیەکە گەورەی وابـوو کـە بوویـە مایـەی سـەرلەنوێ بوژاندنـەوەی هـزر و زانـستی ئیسلامی و بوو بە بنەڕەتێك بۆ هەوڵەکانی دواتر، لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵێك شتی هـەن کـە دەکرێت وەرنـەگیرێن و ڕای جیـاواز لەوانـە هەبێت، یان چەند سیفاتێکی ناباشی هەبوون وەك ئەوەی زەهـەبی خوێنـدکاری لەگـەڵ سەرسـامبوونی پێـی، تونـدی لێکۆڵینـەوەو توورەیی و توندی لـەڕووی نـەیاران و مانـەوەی ڕق و کینـە لەدڵیـدا دەکاتە ڕەخنە لەسەری[503].

٥٠٣ - الشوکانی: س.پ، ج٢، ل٩٤-٩٥.

دەرەنجام

١. سەدەکانی حەوتەم‌و هەشتەمی کۆچی سەردەمی ئاڵۆزی فرەلایەنەی مێژووی ئیسلامی بوو و شاڵاوی سەربازی مەغۆڵ‌و خاچپەرستی‌و ململانێی ناوخۆیی‌و دابەشبوونی مەزهەبی‌و چەقبەستوویی هزری‌و گرفتە ئابوورییەکان ڕوویان لە جیهانی ئیسلامی کردبوو.

٢. چەند سەرکردەو زانایەك هەوڵی چاکسازی ئەو ڕەوشەی جیهانی ئیسلامییاندا، وەك قوتزو بیبرس یان نەوەوی‌و عیززی کوڕی عەبدوسەلام، بەڵام دیارترین زانای چاکسازی ئەو سەردەمە ئیبن تەیمیەیە.

٣. ئیبن تەیمیە زانایەکی کوردەو ژیانی بە زانستخوازی بردوەتەسەرو هەوڵی چاکسازی‌و گۆڕانی داوەو لەو پێناوەشدا ناڕەحەتی‌و ئازاری چەشتووە، بەڵام خۆڕاگر بووەو تا مردنی وازینەهێناوە.

٤. بەندکردنەکانی ئیبن تەیمیە لەبەر چەند هۆکارێکی هەوڵی چاکسازی ئەو و ترسی فرەلایەنەی بەرامبەرەکانی ڕوویاندا، هەروەها ماوەیەك لە بەندیخانەکانی میسرو دواتریش شامدا بەندکرا، مردنیشی لە بەندیخانەیەکی دیمەشقدا بوو.

٥. ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا ڕۆڵێکی دیاری هەبووەو توانیویەتی لە لایەنی جیهادیەوە دوای قوتز و بیبرس

ئیبن تەیمیە (ڕەچەڵەك‌و ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا) نهاد جلال

دیارترین ڕۆڵ ببینێت، لە ڕووی زانستیشەوە گۆڕانێکی گەورەی کردو کتێبخانەی ئیسلامی دەوڵەمەند کرد.

٦. کاریگەری ئیبن تەیمیە لە دوای خۆی مایەوەو تا ئەمڕۆش خوێندنگەیەکی گەورەی ناو جیهانی ئیسلامی پێکهێناوە.

٧. ئەو لە دیدێکی ڕەهای ئایینیەوە دەڕوانێتە مێژووی مرۆڤایەتی‌و پێغەمبەران بە سەرمەشقی ئەو مێژووە دەزانێت، بۆ مێژووی ئیسلامیش سەردەمی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان ﵃ بە بناغەی ئەو مێژووە دەزانێت‌و پێی وایە بەرەبەرە هەڵەو لادانی تێکەوتووە، بەڵام لە هەموو سەدەیەکدا چاکسازێك هەبووە تا ڕەوشەکە بگێڕێتەوە بۆ سەر ڕێی جارانی یان لادانەکان بخاتە بەرچاو.

٨. ڕەوتی هەواداری و نەیاری بەرامبەر بە کەسایەتی ئیبن تەیمیە هەبوون و تائەمڕۆش ماون، ئەمەش ئاماژەیە بە گەورەیی ڕۆڵ‌و کاریگەری ئەو کەسایەتییە.

سەرچاوەکان

القرآن الكريم

یەکەم: سەرچاوە عەرەبیەکان

أ: سەرچاوە سەرەکیەکان:

-الآلوسى، أبى البركات خيرالدين نعمان بن محمود أفندي (ت١٣١٧هـ/ ١٨٩٩م).

١- جلاء العينين بمحاكمة الأحمدين، تحقيق: ابن منير، ط١، المكتبة العصرية، (بيروت -٢٠٠٦م).

-ابن الأثير، عزالدين ابى الحسن علي بن محمد بن محمد(ت٦٣٠هـ/١٢٣٢م).

٢- الكامل في التأريخ، تحقيق: د.عبدالسلام التدمري، دار الكتاب العربي، (بيروت- ٢٠٠٦م).

الأربلى: شرف الدين بن أبي البركات المبارك بن أحمد

٣- تأريخ أربل، تحقيق: سامي بن سيد خماعد الصقار، وزارة الثقافة والإعلام، (بغداد-١٩٨٠م).

ابن بطوطة: أبوعبدالله محمد بن عبدالله الطنجي (ت٧٧٩هـ/١٣٧٧م).

٤- رحلة ابن بطوطة، ط٤، دارالكتب العلمية، (بيروت-٢٠٠٧م).

البزار: سراج الدين أبى حفص عمر بن علي بن موسى (ت٧٤٩هـ/ ١٣٤٨م).

٥- الأعلام العلية في مناقب ابن تيمية، علق عليه: د.يحيى مراد، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت -٢٠٠٥م).

ابن تغري بردي: جمال الدين أبى المحاسن يوسف، (ت٨٧٤هـ/١٤٧٠م).

٦- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، وزارة الثقافة والأرشاد القومي، مصر

ابن تيمية: شيخ الأسلام أحمد بن عبدالحليم (ت٧٢٨هـ/١٣٢٨م).

٧- الصارم المسلول على شاتم الرسول، ط١، دار ابن حزم، (بيروت:١٤١٧هـ).

٨- مجموعة الفتاوى، تحقيق: أنوز الباز و عامر الجزار، ط٣، دارالوفاء، (القاهرة-٢٠٠٥م).

٩- منهاج السنة النبوية، تحقيق: د.محمد رشاد سالم، ط١، مؤسسة القرطبة.

١٠- درء تعارض العقل والنقل، تحقيق: د.محمد رشاد سالم، دار الكنوز الأدبية، (الرياض-١٣٩١هـ).

ابن الجزري: شمس الدين عبدالله محمد بن أبراهيم بن ابى بكر (ت٧٣٨هـ/ ١٣٣٧م).

١١- تأريخ حوادث الزمان و أنبائه و وفيات الأكابر والأعيان من أبنائه، المكتبة العصرية، (بيروت-٢٠٠٦م).

ابن حجر: شهاب الدين أحمد بن علي العسقلاني (ت٨٥٢هـ/١٤٤٨م).

١٢- الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، مجلس دائرة المعارف العثمانية، الطبعة الثانية، (حيدرأباد - ١٩٧٢م).

الحنبلى:شهاب الدين أبى الفلاح عبدالرحمن بن احمد بن محمد (ت١٠٨٩هـ/١٦٧٨م).

١٣- شذرات الذهب في اخبار من ذهب، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت- ١٩٩٨م).

ابن خلدون: أبوزيد عبدالرحمن بن محمد(ت٨٠٨هـ/١٤٠٥م).

١٤- كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر، ط٢، دارالكتب العلمية، (بيروت-٢٠٠٣م).

ابن خلكان: أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد (ت٦٨١هـ/١٢٨٢م).

١٥- وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: أحسان عباس، ط١، دار صادر، بيروت.

الذهبي: شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان (ت٧٤٨هـ/١٣٧٤م).

١٦- تأريخ الأسلام، تحقيق: عمر عبد السلام التدمري، ط١، دار الكتاب العربي، بيروت -١٩٨٧م).

١٧- تذكرة الحفاظ، دار الكتب العلمية، بيروت.

١٨- سير أعلام النبلاء، تحقيق: شعيب الأرناؤط و محمد نعيم، ط٩، مؤسسة الرسالة، (بيروت-١٤١٣هـ).

١٩- العبر فى خبر من غبر، تحقيق: د.صلاح الدين المنجد، ط٢، مطبعة حكومة الكويت، (كويت-١٩٨٤م).

٢٠- معجم محدثي الذهبي، تحقيق:د.روحية عبدالرحمن، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت:١٩٩٣م).

ابن رجب: زين الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن أحمد (ت٧٩٥هـ/١٣٩٢م).

٢١- الذيل على طبقات الحنابلة، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٧م).

السيوطي ٩١١: جلال الدين عبدالرحمن بن أبى بكر (ت٩١١هـ:١٩٠٥م).

٢٢- تأريخ الخلفاء، تحقيق: أحمد أبراهيم و سعيد بن أحمد، دار الكتاب العربي، (بيروت:٢٠٠٦م).

٢٣- طبقات الحفاظ، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت:١٤٠٣هـ).

أبوشامة: شهاب الدين عبدالرحمن بن أسماعيل بن أبراهيم (ت٦٦٥هـ/١٢٦٦م).

٢٤- كتاب الروضتين فى أخبار الدولتين النورية والصلاحية، علق عليه: ابراهيم شمس الدين، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٢م).

الشهرستاني: أبو الفتح محمد بن عبدالكريم بن أبي بكر أحمد (ت٥٤٨هـ/١١٥٣م).

٢٥- الملل و النحل، تحقيق: أمير علي مهنا و علي حسن فاعور، ط٨، دار المعرفة، (بيروت:٢٠٠١م).

الشوكاني: محمد بن علي بن محمد (ت١٢٥٠هـ/١٧٥٣م).

٢٦- البدر الطاع بمحاسن من بعد القرن السابع، تحقيق: محمد حسين حلاق، ط١، دار ابن كثير، (بيروت:٢٠٠٦م).

الصفدي: صلاح الدين خليل بن أيبك (ت٧٦٤هـ/١٣٦٣م).

٢٧- الوافي بالوفيات، تحقيق: أحمد الأرناؤوط و تركى مصطفى، دار أحياء التراث، (بيروت:٢٠٠٠م).

صفي الدين: محمد بن أحمد البخاري (ت١٢٠٠ك/١٧٨٦ز)

٢٨- القول الجلي في ترجمة شيخ الأسلام تقي الدين ابن تيمية الحنبلي، علق عليه: د.يحيى مراد، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت -٢٠٠٥م).

ابن عبدالوهاب: أبى عبدالله محمد بن أحمد (ت٧٤٤هـ/١٣٤٣م).

٢٩- العقود الدرية فى مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، اعتنى به: محمد حسن أسماعيل، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت -٢٠٠٥م).

أبوالفداء: عمادالدين إسماعيل بن محمد بن عمر (ت٧٣٢هـ/١٣٣١م).

٣٠- المختصر في أخبار البشر، علق عليه: محمود ديوب، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٧م).

القلقشندي: أبوالعباس علي بن أحمد (ت٨٢١هـ/١٤١٨م).

٣١- صبح الأعشى في صناعة الأنشا، ط١، دار الفكر، دمشق:١٩٨٧م).

القنوجي: صديق بن حسن (ت١٣٠٧هـ/١٨٨٩م).

٣٢- الحطة في ذكر الصحاح الستة، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت-١٩٨٥م).

ابن قيم الجوزية: محمد بن أبي بكر أيوب الزرعي(ت٧٥١ك-١٣٥٠ن).

٣٣- الوابل الصيب، تحقيق: محمد عبدالرحمن عوض، ط١، دار الكتاب العربي، (بيروت:١٩٨٥م).

٣٤- مؤلفات ابن تيمية، ط١، دار الكتاب العربي، (بيروت:١٩٨٥م).

٣٥- الصواعق المرسلة، تحقيق: د.علي بن محمد، ط٣، دار العاصمة، الرياض:١٩٩٨م).

٣٦- مدارج السالكين، تحقيق: محمد حامد، ط٢، دار الكتاب العربي، بيروت:١٩٧٣م).

٣٧- مفتاح دارالسعادة، دارالكتب العلمية، بيروت.

الكتبي: محمد بن شاكر بن أحمد بن عبدالرحمن (ت٧٦٤هـ/١٣٦٣م).

٣٨- فوات الوفيات، تحقيق: علي محمد و عادل أحمد، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٠م).

ابن كثير: عمادالدين أبوالفداء أسماعيل (ت٧٧٤هـ/١٣٧٢م).

٣٩- البداية والنهاية، تحقيق: د.حامد أحمد الطاهر، ط١، دار الفجر، (القاهرة:٢٠٠٣م).

الكرمي: مرعي بن يوسف (ت١٠٣٣هـ/١٦٢٤م).

٤٠- الكواكب الدرية في مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٥م).

ابن مفلح: برهان الدين أبراهيم بن محمد بن عبدالله (ت ٨٤٤هـ/١٤٧٩م).

٤١- المقصد الأرشد في ذكر أصحاب الأمام أحمد، تحقيق: د.عبدالرحمن بن سليمان، ط١، مكتبة الرشد، (الرياض:١٩٩٠م).

المقريزي: تقي الدين أبي العباس احمد بن علي بن عبدالقادر (ت٨٤٥هـ/١٤٤١م).

٤٢- السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق:محمد عبدالقادر عطا، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٧م).

ابن ناصرالدين: محمد بن عبدالله (ت٨٤٢هـ/ ١٤٣٩م).

٤٣- الرد الوافر على من زعم أن ابن تيمية شيخ الاسلام كافر، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٥م).

النعيمي: عبد القادر بن محمد (ت٩٢٧هـ/ ١٥٢١م).

٤٤- الدارس في تاريخ المدارس، تحقيق: إبراهيم شمس الدين، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت:١٤١٠هـ).

النويري: شهاب الدين أحمد بن عبدالوهاب (ت٧٣٣هـ/١٣٣٣م).

٤٥- نهاية الأرب فى فنون الادب، تحقيق: ابراهيم شمس الدين، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٤م).

ابن الوردي: زين الدين عمر بن مظفر (ت٧٤٩هـ/١٣٤٨م).

٤٦- تأريخ ابن الوردي، ط١، دار الكتب العلمية، (بيروت:١٩٩٦م).

اليافعي: أبو محمد عبدالله بن أسعد بن علي بن سليمان (ت٧٦٨هـ/١٣٦٦م).

٤٧- مرآة الجنان وعبرة اليقظان، دار الكتاب الأسلامي، (القاهرة:١٩٩٣م).

ب: مەرجەعەکان

أبوزهرة، محمد:

٤٨- ابن تيمية، دارالفكر العربي، (القاهرة:٢٠٠٠م).

بروى، أدوارد:

٤٩- تأريخ الحضارات العام(القرون الوسطى)، اشراف: موريس كروزيه، عويدات، بيروت.

الحسامي، إسلام بن عيسى

٥٠- سيرة شيخ الإسلام ابن تيمية وحكاياته مع أبناء زمانه، ط١، دار ابن كثير، (عمان-أردن:٢٠٠٦م).

حسن، إبراهيم حسن:

٥١- تأريخ الإسلام، ط١٥، دارالجيل، (بيروت-القاهرة-تونس:٢٠٠١م).

حسون، علي:

٥٢- تأريخ الدولة العثمانية، ط٤، المكتب الاسلامي،(بيروت:٢٠٠٢م).

حلمي، مصطفى:

٥٣- قواعد المنهج السلفى فى الفكر الإسلامي، ط٣، دار ابن الجوزي، (القاهرة:٢٠٠٥م).

٥٤- نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، ط١، دارالكتب العلمية، (بيروت:٢٠٠٤م).

الزهراني، علي بن نجيب:

٥٥- الإنحرافات العقيدة والعلمية في القرنين الثالث عشر والرابع عشر الهجريين، ط٢، دار طيبة، (مكة المكرمة:١٩٩٨م).

زيتون، عادل:

٥٦- تاريخ المماليك ط٥، جامعة دمشق، دمشق.

الدوسري، عائض بن سعد:

٥٧- هكذا تحدث ابن تيمية، ط١، المكتب الإسلامي، (بيروت-عمان:٢٠٠٧م).

سالم، محمد رشاد:

٥٨- مقارنة بين الغزالي وابن تيمية، دار القلم، (الكويت:١٩٩٢م).

السيلى، سيد عبدالعزيز:

٥٩- العقيدة السلفية بين الإمام ابن حنبل والإمام ابن تيمية، ط١، دار المنار، (القاهرة:١٩٩٣م).

شاكر، محمود:

٦٠- التأريخ الإسلامي، ط٤، المكتب الإسلامي، (بيروت-دمشق-عمان:٢٠٠٠م).

شرف، محمد جلال:

٦١- الله والعالم والإنسان في الفكر الإسلامي، دار النهضة العربية، بيروت.

شلش، عدنان بن محمد بن عبدالله:

٦٢- شيخ الإسلام ابن تيمية محدثا، ط١، دارالنفائس، (عمان:٢٠٠٥م).

صائب عبدالحميد:

٦٣- ابن تيمية، مطبعة الغدير، بيروت.

الصلابى، علي محمد:

٦٤- الأيوبيون بعد صلاح الدين، ط١، دارابن الجوزي، (القاهرة:٢٠٠٨م).

٦٥- تأريخ دولتي المرابطين والموحدين، ط٢، دارالمعرفة، (بيروت:٢٠٠٥م).

الطحان، أحمد:

٦٦- حتمية التغيير فى الشرق الأوسط الكبير، ط١، دار المعرفة، (بيروت:٢٠٠٦م).

طقوش، محمد سهيل:

٦٧- تأريخ المماليك في مصر وبلاد الشام، ط٢، دار النفائس، (بيروت:١٩٩٩م).

٦٨- تأريخ الدولة العباسية، ط٥، دارالنفائس، (بيروت:٢٠٠٥م).

٦٩- تأريخ سلاجقة الروم في آسيا الصغرى، ط١، دار النفائس، (بيروت:٢٠٠٢م).

العبادي، أحمد مختار:

٧٠- في تأريخ الأيوبيين والمماليك، دارالنهضةالعربية، (بيروت:١٩٩٥م).

عبد العظيم، سعيد:

٧١- منهج شيخ الإسلام ابن تيمية التجديدي السلفي و دعوته الإصلاحية، ط١، دار العقيدة، (القاهرة:١٩٩٩م).

ابن عثيمين:

٧٢- شرح العقيدة الواسطية، ط١، دار ابن الهيثم، (القاهرة/٢٠٠٢م).

العك، خالد عبدالرحمن:

٧٣- الأصول الفكرية للمناهج السلفية عند شيخ الإسلام ابن تيمية، ط١، المكتب الإسلامي، (بيروت-عمان-دمشق:١٩٩٥م).

الغصن، عبدالله بن صالح:

٧٤- دعاوى المناوئين لإبن تيمية، ط١، دار ابن الجوزي، (الرياض:١٤٢٤هـ).

قاسم، عبده قاسم:

٧٥- عصر سلاطين المماليك، ط١، دارالشروق، (القاهرة:١٩٩٤م).

القرني، عائض بن عبدالله

٧٦- على ساحل ابن تيمية، ط٤، مكتبة العبيكان، (الرياض:٢٠٠٧م).

القطان، احمد و محمد طاهر الزين:

٧٧- شيخ الإسلام أحمد تثقي الدين إبن تيمية، دار الإيمان، (إسكندرية:٢٠٠١م).

القهوجي، محمد رضا بشر:

٧٨- حاضر العالم الأسلامى، ط٢، دارالكلم الطيب، (دمشق-بيروت:٢٠٠٤م).

ابن المقفع، ساويرس:

٧٩- تأريخ البطاركة، ط١، مكتبة مدبولى، (القاهرة/٢٠٠٦م).

موسى، محمد يوسف:

٨٠- ابن تيمية، ط٢، العصر الحديث، (بيروت:١٩٨٨م).

الندوة العالمية للشباب الإسلامى:

٨١- الموسوعة الميسرةفي الأديان والمذاهب و الأحزاب المعاصرة، إشراف و مراجعة: د.مانع بن حماد الجهني، ط٥، دارالندوة العالمية، (الرياض:٢٠٠٣م).

الندوي أبو الحسن

٨٢- رجال الفكر والدعوة، ط٣، دار ابن كثير، بيروت:٢٠٠٧م).

النهار، عمار محمد:

٨٣- العصر المفترى عليه عصر المماليك البحرية، ط١، دارالنهضة، (دمشق:٢٠٠٧م).

مجموعة باحث:

ئیبن تەیمیە (ڕەچەڵەكو ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا) نهاد جلال

٨٤- علم النفس فى التراث الأسلامي، ط١، دار السلام، (القاهرة/٢٠٠٦م).

دووەم: فارسیەكان:

بلك، آنتوني:

٨٥- تأريخ أنديشه سياسى إسلام، ترجمه: محمد حسين وقار، چ٢، انتشارات إطلاعات، (تهران:٢٠٠٧م).

رانسيمان، أستيون:

٨٦- تأريخ جنگهاى صليبي، ترجمه: منوچهر كاشف، چ٦، انتشارات علمي و فرهنگى، (تهران:٢٠٠٧م).

سێیەم: كوردیەكان:

خضرى بك، محمد

٨٧- چەند وانەیەك لە مێژووی ئیسلامی، و: نهاد جلال حبيب الله، چ١، دارالمعرفة، (بيروت:٢٠٠٨ز).

الصلابى، على محمد محمد:

٨٨- دەوڵەتی عوسمانی، و: أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبيب الله، چ١، دارالمعرفة، (بيروت: ٢٠٠٧ز).

الصياد، فؤاد عبدالمعطي:

٨٩- مەغۆل لە مێژوودا، و: نهاد جلال، چ١، چاپخانەی ڕوون، (سلێمانی:٢٠٠٨ز).

بەرهەمەكانی نووسەر:

نووسینەكان:

١. ئیبن تەیمیە (ئەم بەرهەمەی بەردەستە).

٢. ژیانی پێغەمبەر بۆ منداڵان (چاپكراوە).

٣. ژیانی خەلیفەكانی پێغەمبەر بۆ منداڵان و تازەپێگەشتوان (چاپكراوە).

٤. پەیامێك بۆ گەنجان (ئامادەیە بۆ چاپ).

٥. هەنگاوێك بەرەو هاوسەرگیری (چاپكراوە).

٦. ئیماننناسی(چیرۆك) (چاپكراوە).

وەرگێڕانەكان:

٧. دەوڵەتی عوسمانی: د.علی محمد الصلابی وەرگێڕانی بە هاوكاری أحمد عبدالرحمان أحمد (چاپكراوە).

٨. مەغۆل لە مێژوودا: د.فؤاد عبدالمعطی الصیاد(چاپكراوە).

٩. دەوڵەتی سەلجووقیەكان: د.علی محمد الصلابی وەرگێڕان بەهاوكاری شاهۆ عومەر عارف(لەژێر چاپدایە).

١٠. چەند وانەیەك لە مێژووی ئیسلامی: شێخ محمد خضری بك (چاپكراوە).

١١. مێژووی نوێی ئەورووپا: چەند نووسەرێك، وەرگێڕان بە هاوكاری فارووق محمد محمدأمین (ئامادەیە بۆ چاپ).

١٢. بەراوردێك لەنێوان غەزالی و ئیبن تەیمیەدا: د.محمد رشاد سالم (ئامادەیە بۆ چاپ).

١٣. مێژووی دەوڵەتی عەبباسی: د.محمد سهیل طقوش (لەژێر چاپدایە).

١٤. مێژووی ئەییووبی و مەملووكیەكان: د. أحمد مختار العبادی (لەژێر چاپدایە).

١٥. پوختەی مێژووی ئیسلامی: د.محمد سهیل طقوش (لەژێر چاپدایە).

١٦. جەنگە گەورەكان و فتوحاتە ئیسلامیەكان: محمد سعید موسی (لەژێر چاپدایە).

١٧. پوختەی مێژووی ئەورووپا لە كۆنەوە تا ئەمڕۆ: پرۆفیسۆر دكتۆر جڤری برۆن. (ئامادەیە بۆ چاپ).

پشت بەخوا بەم زوانە چاوەڕوانی ئەم بەرهەمانەش بن:

١٨. دەوڵەتی ئومەوی: پرۆفیسۆر دكتۆر عبدالشافی محمد عبداللطیف

١٩. ژیانی هاوەڵان(چوار بەرگ): محمد یوسف الكاندهلوی.